

БОГ І ЛЮДИНА ВІД ХРИСТА ДО НАС

Друга книга праці «Бог і людина» є продовженням 1-го тому під цією ж назвою, що вийшов друком у 1995 році.

Другу книгу (як і першу) опрацював з благословення і під керівництвом Високопреосвященного Архієпископа і Митрополита Володимира Стернюка, на основі фотокопій «Самвидаву» другої половини 70-х років інж. Кость Панас. Завданням першої книги «Бог і людина» було в'яснити появу людини на землі, мету її існування, проблеми людського життя і співвідношення між людиною і Богом.

В другій книзі висвітлено значення приходу Ісуса Христа на землю, Його життя, терпіння, смерті і Воскресіння, розглянуто заснування, діяльність і призначення Христової Церкви, в'яснено значення Святих Тайн, Богослужень, почитання святих та ін. Все це розглянуто з погляду вічності людської особистості, людської гідності і незнищимості людини. Дано високу оцінку гідності людського роду, вершиною і шедевром якого була Цариця Неба – Пречиста Діва Марія.

Сподіваюсь, що дана праця внесе деяку ясність в хаос духовного відродження України, спростує бродіння ідей і охоронить від шкідливих збочень та безглузлого сектантства, які паразитують в головах інтелігенції молоді Української Держави.

о. Кость Панас

Зміст

ВСТУП	4
ВІДКУПЛЕННЯ	6
Вступ	6
РОЗДІЛ I.....	8
ПРЕСВЯТА ТРОЙЦЯ.....	8
Природа і особа	8
Вічна Божя діяльність	8
Відкриття тайни.....	9
Розум, який просвічений вірою.....	9
Для чого відкрита нам ця тайна?	10
РОЗДІЛ II.....	11
ІСТОРИЧНИЙ ХРИСТОС.....	11
Християнські джерела.....	11
Усне Євангеліє.....	12

Писані Євангелія.....	13
Історичні умови.....	13
РОЗДІЛ III.....	14
ТАЙНА ВОПЛОЧЕННЯ.....	14
Тайна.....	14
Істинний Бог.....	15
Істинна людина.....	15
Воплочення як досконале здійснення Божого задуму.....	16
Раввуні!.....	17
РОЗДІЛ IV.....	17
ЦЕНТРАЛЬНИЙ АКТ ВІДКУПЛЕННЯ.....	17
Жертва.....	18
Єврейська пасха.....	18
Жертва Христова.....	19
Щаслива вина.....	20
РОЗДІЛ V.....	20
ВОСКРЕСЕННЯ ХРИСТОВЕ.....	20
ПАСХА НЕТЛІННА.....	20
Розумові основи нашої віри в Христа.....	23
РОЗДІЛ VI.....	25
АНГЕЛИ.....	25
Злі ангели.....	28
РОЗДІЛ VII.....	30
ДІВА МАРІЯ.....	30
РОЗДІЛ VIII.....	32
НОВІ ПЕРСПЕКТИВИ.....	32
Царство Бога Отця.....	33
Основний закон Царства.....	34
Висновок.....	34
ПРИСУТНІСТЬ ХРИСТА НА ЗЕМЛЯ ТРИВАЄ.....	35
РОЗДІЛ I.....	35
НЕВИДИМА РЕАЛЬНІСТЬ ЦЕРКВИ.....	35
Благодать.....	35
Містичне тіло Христа.....	36
Виноградна лоза.....	37
Висновок.....	37
РОЗДІЛ II.....	38
ВИДИМА ЦЕРКВА.....	38
А. Завдання спрямовувати людство до Бога.....	38
Б. Завдання вчити людство.....	40
В. Завдання освячувати людство.....	42
Г. Єдність і вселенскість Церкви.....	45
РОЗДІЛ III.....	48
ДЕЯКІ ІНШІ РИСИ ТРИВАЮЧОЇ ПРИСУТНОСТІ ХРИСТА НА ЗЕМЛІ.....	48
Продовження Христа працюючого.....	48
Продовження Христа в Його Синівській любові.....	49
Продовження Христа терплячого.....	49
Продовження Христа в Його Смерті.....	52
Продовження Христа в Його Воскресенні.....	52
Висновок.....	53
ЛЮДИНА ПІСЛЯ БОЖОГО ЗАДУМУ.....	53
РОЗДІЛ I.....	53
ЦЕРКВА І ЛЮДСЬКА ОСОБИСТІСТЬ.....	53
Вартість людської особистості.....	53
Точка зору Церкви.....	54
Покликання людської особистості.....	55
Вироблення людської особистості.....	55
Закон прогресу.....	56
Закон гармонії.....	56
Закон жертвенності.....	56
Християнський гуманізм.....	57
РОЗДІЛ II.....	58
ЦЕРКВА І ЛЮДСЬКЕ ТІЛО.....	58
Церковний догмат і людське тіло.....	58
Церковна літургія і наше тіло.....	61
На схилі життя.....	64

Церква і фізкультура	64
Висновок.	66
РОЗДІЛ III	66
ЦЕРКВА І ПІЗНАННЯ	66
Загальна настанова.	66
Відношення до краси.	66
Прекрасний Божий світ.....	67
Художня творчість людей.	68
Яке відношення Церкви до справжнього мистецтва?	68
Небезпека почуттів.....	69
Небезпека мистецтва.....	69
Висновок.	70
РОЗДІЛ IV	70
ЦЕРКВА І ЛЮДСЬКЕ СЕРЦЕ.....	70
Дружба.	70
Любов.	71
Висновок.	73
РОЗДІЛ V	73
ЦЕРКВА І ЛЮДСЬКИЙ РОЗУМ.....	73
Наука і віра.....	76
РОЗДІЛ VI.....	77
ЦІЛЬНА ОСОБИСТІСТЬ.....	77
Включення Христа в Містичне Тіло.....	78
Приналежність до видимої Церковної спільноти.	80
НОВІ СУСПІЛЬСТВА	82
РОЗДІЛ I.....	82
ДОМАШНЄ ОТОЧЕННЯ АБО СІМ'Я.....	82
А. Задум Провидіння.....	82
Б. Підготовка до подружжя.	84
В. Подружжя.	85
Г. Сімейне життя.	88
Післямова.	89

ВСТУП

Христос, як ми вже казали, прийшов, щоб внести у світ нову «закваску» – благодать. Цим все глибоко міняється, бо не мінятись не може. Але тут якраз і виникає питання: «Ця божественна основа, яка відтепер впровадилася у людську природу, і через неї в усе тимчасове, – чи не потрясе вона самих основ сотвореного світу? Чи не доведеться нам платити надто дорогою ціною за цю ласку, яка дозволяє нам стати через благодать Божими дітьми? Чи не доведеться нам, зокрема, пожертвувати природними і законними прагненнями нашої історії? Інакше кажучи: чи, стаючи учнем Христа, не перестане людина бути повністю людиною?

На це ми вже відповіли категорично: «Ні!». Між Спасителем і Творцем немає суперечностей. Благодать не нищить природи, вічне не створює тимчасового.

Справедливим є навпаки: все, з чого це тимчасове утворюється, – перш за все людина з усіма, закладеними в ній невичерпними можливостями, сім'я і держава (нація), природні людські спільноти і сам матеріальний світ, – все це покликане до чудового розквіту, якщо людство сприймає Божий план у всій його повноті.

Повторюємо: Христос явився посеред нас не для того, щоб зруйнувати діло творення, а для того, щоб це діло завершити в благодаті. Хрест це виражає символічно: простягнуті руки Христа хочуть обійняти увесь світ, щоб піднести його до Вітця.

Такою є воля Христа, і таким є вчення Церкви: всі її зусилля направлені на те, щоб усе привести до Христа, все повторити у Христі, – згідно з вченням апостола Павла, – не обезцінюючи всього існуючого, а навпаки, розвиваючи закладені можливості до такої висоти, до якої людина без благодаті не могла б піднятися ані ділом, ані, навіть, думкою.

«Благодать не усуває природних законів, як і Божественність не підмінила людської природи Спасителя».

(Е. Мерш, «Мораль і містичне тіло»)

«Поганство не було ворогом природи, але тільки християнство поширює природу, підносить і вводить її в людський ритм».

(Бернанос, «Щоденник сільського священика»)

Нам залишається показати докладніше, що відношення Церкви до чисто природних цінностей є дійсно таким. Але приступаючи до вивчення питання відношення Церкви до світського життя, необхідно зробити три попередні зауваження:

1. Церква має право вмішуватися в світське життя.

Пряме завдання Церкви – вчити людей про їх надприродне призначення і давати їм відповідні засоби для цього їхнього призначення. Але це призначення є тісно пов'язане з тим, як людина виконує своє земне призначення.

Тому особливе покликання Церкви полягає також в завданні нагадувати людям про їх природне призначення і турбуватися про те, щоб вони дотримувались природного порядку, встановленого Богом.

З цього випливає, що Церква не виходить за межі, притаманні її діяльності, якщо вона уточнює природні права людини, а саме – право на життя, на працю, на справедливий заробіток, або коли вона нагадує про права і обов'язки сім'ї, держави та ін. В будь-якому істотному питанні, такому як праця і капітал, кінематографія, преса, поняття раси чи нації, розподілу матеріальних благ і т. ін., Церква має право і обов'язок виступати з нагадуванням принципів, згідно з якими повинні вирішуватись ці питання, з осудом будь-яких рішень, що ставлять під загрозу надприродне призначення людини.

2. Церква не має завдання встановлювати світський порядок.

Єдине завдання Церкви – допомагати людині здійснити її надприродне призначення; вона лише настільки може і повинна займатись питаннями тимчасового життя, наскільки вони в'яжуться з вічністю.

Тому Церква не має завдання встановлювати світський порядок; вона не є кваліфікована заміняти собою ці Природні спільноти, які для цього є встановлені Богом: сім'ю і державу.

Вона навпаки зобов'язана признавати і шанувати законні права тих спільнот, більш того, навіть виступати в їх обороні проти кожного, хто не хоче їм підкорятися.

З цього випливає, що не можна вимагати від Церкви більше, ніж це входить в коло її завдань.

Наведемо приклад:

– Церква може нагадувати про те, що необхідно піклуватися про фізичне здоров'я; але в коло її завдань не входять пошуки найкращих методів фізкультури.

Але, якщо приватні особи або держави пропагують метод фізкультури, який суперечить моральним законам (коли він, наприклад, замість культури впроваджує культ тіла), то Церква має право і обов'язок виразити своє несхвалення.

– Церква може нагадувати про те, що житла повинні забезпечувати сім'ям можливість мати і виховувати кілька дітей. Але не є справою Церкви вказувати, в якому стилі і з яким розміщенням кімнат необхідно будувати будинки!

Однак Церква буде виявляти своє несхвалення всяким житловим типом, які унеможливають по суті виховання дітей.

– Церква може нагадувати про призначення держави; але не її справа вказувати, яким в державі повинен бути спосіб правління. Коли той чи інший уряд перевищує свої права, обмежуючи права особистості, або сім'ї, то Церква підніме свій викриваючий голос.

– Не є справою Церкви встановлювати конкретний розмір заробітної платні робітника. Але вона може нагадати про те, що заробіток повинен давати робітникові можливість утримувати сім'ю, що є рівнозначним засуджуванню такого економічного ладу, який не дає робітникові такої можливості. І так далі.

Столяр не питає в архітектора вказівок, як йому краще забивати цвяхи, або стругати дошку. Але всі представники різних професій мають право чекати від архітектора, що він дасть їм досить точний план для побудови будинку.

Так само стоїть справа і з Церквою: вона має завдання уточнювати принципи, згідно з якими повинні вирішуватися питання світського порядку, але шукати практичні рішення вона залишає особистостям і компетентним організаціям. Вона схвалює всяке рішення, що відповідає природному стану речей і надприродному покликанню людини, але вона засуджує всяке рішення, яке їм суперечить.

Церква повинна шанувати законні права особистості, сім'ї і держави. Порушуючи їх, вона, таким чином, доказала б, що вона не походить від Бога, тому що в Бога не може бути суперечностей в цьому, що Він робить.

3. Церкву не можна ототожнювати з окремими її представниками.

Нагадаємо нарешті, що Церква, яка є Божественною за своїм походженням і за своїм завданням, яке покладено на неї відносно нас, є одночасно поручена людям і тому в ній неминуче людське змішується з Божественним.

Таким чином, можна наперед бути впевненим у тому, що окремі християни, і навіть офіційні представники Церкви, діють часом всупереч науці, яку вони повинні поширювати.

Коли ми будемо говорити, наприклад, про відношення Церкви до людського тіла і про ту співчутливу увагу, яку вона йому приділяє, то кожному читачеві буде не важко закидати, що бувають священники, які виступають проти того, щоб молодь займалась фізкультурою.

Коли ми скажемо, що Церква з величезним співчуттям відноситься до наукового прогресу, читачеві навіть не доведеться особливо напружувати пам'ять, щоб згадати, що був певний час, коли один з представників Церкви засудив наукові відкриття Галілея!

Треба чесно признати, що в Церкві були, і на жаль ще існують миряни і представники духовенства недбалі, нетямущі, а навіть негідні, так само як бувають вояки і представники командного складу, які не відповідають своєму призначенню.

В залитому сонцем пейзажі є також і тіні. Так і в Церкві. Це не повинно заважати нам бачити те дивне світло, яке від неї проливається на всі проблеми людства і ці тіні не повинні заважати нам пізнавати джерела цього світла: Ісуса Христа, Основника Церкви, який Сам сказав про Себе, що Він є Світло.

Обговоривши все це, розглянемо спочатку людину як таку і, не забуваючи про попередні зауваження, розглянемо, як Церква відноситься до різних людських вартостей.

ВІДКУПЛЕННЯ

Вступ

Божі постанови є незмінні.

Після первородного гріха, людство, як ми бачили, і надалі залишалось покликаним до надприродного життя; але воно втратило можливість відповідати цьому покликанню.

Тільки Сам Бог міг повернути людям Свою дружбу; **ініціатива примирення могла належати тільки Йому.**

Християнство вчить, що Бог прийняв таку ініціативу, тому що Він – Сама Любов.

Як тільки поповнився первородний гріх, в той же момент, коли кара Божа була неминуча, Бог дав людям запевнення в майбутньому прощенні. І справді, богослови завжди бачили обіцянку майбутнього Спасителя в словах, якими Бог звертався до символізуючої злої змії: «Положу ворожнечу між тобою і жінкою, сіменем твоїм і сіменем її; а сім'я жінки зітре тобі голову». Це вказує на Христа, який, прийшовши від людського роду через Діву Марію, переможе гріх.

І ми бачимо, що людство з покоління в покоління разом із споминами про якусь початкову провину, несе смутну але незнищиму надію.

Крім цього обіцянка спасення нераз повторюється Богом, через патріархів і пророків.

Одного Божого слова, одного знаку Його ласки було досить, щоб ми почували себе прощеними.

Насправді ж Бог, згідно з християнським вченням, вирішив зробити це інакше. Йому хотілося вибрати такий спосіб, якого людина не змогла б навіть уявити: повернути людям Божественне Життя, через вочленення, терпіння і смерть Ісуса Христа, істинного Бога і істинного чоловіка.

Бог ніби вирішив:

«Я все зробив, щоб піднести людину до Себе і цим забезпечити її щастя, на землі і в вічності».

«Людина відвернулася від Мене».

«Я зроблю нове зусилля любові: якщо вона не захотіла піднятися до Мене, то Я знижуся до неї і стану подібним до неї».

«Я хотів з неї зробити Бога, а вона відкинула мою пропозицію».

Я стану людиною бідною, приниженою, терплячою щоб вона побачила, що Я – Любов. Може людина тоді Мене полюбить, може зрозуміє, що тільки в Мені вона знайде своє щастя, земське і вічне».

«Щоб приєднати до себе усиновлених дітей, Бог захотів принести для цієї цілі в жертву Свого Самого Відвічного Сина. І з Христа вочлененого Логоса він зіслав з'єднуючу ланку, міст - Посередника, котрий має обидві природи і об'єднує їх, спочатку в Самому Собі а потім, згідно з братньою солідарністю – в усіх нас.

Як говорять св. Августин і Блаж. Августин, Бог став людиною, щоб людина стала Богом».

(Сертільянж, «Що таке католицтво»)

Зрозуміло, що таке, гідне подиву рішення, спочатку збуджує наш скептицизм. Інші тайни релігії здаються нам можливими: вони тільки своїм призначенням перевищують ті тайни природи, які нас оточують. Але ця тайна Божества здавалося б перевищує можливі границі здорового глузду. Адже Бог, стаючи людиною, терплячи від сотворених Ним істот, вмираючи на хресті, як злочинець, знав при цьому, що для багатьох цей пароксизм любові залишиться не тільки даремним, але й стане предметом глузувань.

Зрозуміло, що вже від часів перших проповідей апостола Павла нова релігія, яку він проповідував викликала обурення: «Хіба можливо втягувати Бога в наші слабості і в наші біди, принижувати Його до такої міри, що Він стає забавкою в руках Своїх сотворінь?

«Немудрість Божа є мудріша від людей, а неміч Божа сильніша від людей».

(Кор. 1, 25)

Але на щастя, Божа правда – не наша правда.

Якби наше уявлення про любов було більш правильним, якби ми не обезцінювали цього слова і самої речі, нам, правдоподібно, було б легше зрозуміти Божественний Промисел.

Можливо і нам доводилося колись бачити, до чого може дійти людська любов. Можливо і ми зустрічали коли-небудь дівчину, фізично і морально наділену усіма якостями, необхідними для щасливого шлюбу, і яка по жертвувала усім цим, щоб повністю присвятити себе для догляду за хворою матір'ю.

Або, можливо ми бачили матір, яка оточує своїм особливим піклуванням одне із своїх дітей, знедолене природою, паралізованого або розумово хворого. Рік за роком вона схиляється в тривозі над синовим ліжком, ніколи не одержуючи взамін ані усмішки, ані слова подяки. Їй радять помістити хвору дитину в спеціалізований заклад, щоб мати могла більше уваги приділяти іншим своїм дітям. Проте вона відмовляється. Її продовжують вмовляти, нагадують, що в неї є інші обов'язки і що ця нещаслива істота, якій вона віддає усі свої турботи, навіть не помітить того, що її буде доглядати чужа людина. Мати відповідає на це, що не розуміє таких міркувань, що вона є матір'ю цієї дитини і що цим питання вичерпується...

А для того, щоб така любов могла проявитися у сотворених істот, чи ж не потрібно, щоб Сам Творець був вищою Любов'ю?

Цим самим Бог каже, щоб ми не осуджували «дивовижність» та «безпідставність» тих Його рішень, які декому такими здаються. Він – Любов, і цим питання вичерпується.

Євангеліє говорить: «Так полюбив Бог світ, що віддав Сина Свого Єдинородного, щоб всякий віруючий в Нього не загинув, але мав життя вічне» (Ів. III. 16).

І ще: «Любов полягає в тому, що не ми полюбили Бога, а Він нас полюбив і післав Сина Свого для умилювання за наші гріхи» (Ів. IV. 10). А також: «Немає більшої від тої любові, як хто положить душу свою за друзів своїх» (Ів. XV. 13).

«Чи забуде жінка свою грудну дитину? Але якщо б вона і забула, то Я не забуду тебе. Ото Я накреслив тебе на долонях Моїх... Не бійся, бо Я відкупив тебе, назвав тебе по імені твоєму, ти є Мій...

Я, Я Господь, і нема Спасителя крім Мене... Зітру беззаконія твої, як туман, і гріхи твої, як хмару; повернися до Мене, бо Я відкупив Тебе».

(Книга пророка Ісаї, 49, 15)

«Всі тайни зла, все темне в глибині душі, все багатство неправди віків, всі продукти фабрики зла, якою є світ, – все це бачив Христос... І Він не відступив у страху перед Своїм завданням! Він бачив, що таке християнин і що таке зневажаючий Його розбійник, і Він не відвернувся з відразою від цих образ і почитання! Він бачив нас усіх... І сказав: Мир вам!... Кожний, хто дивиться в цю тайну, буде нею потрясений і очиститься від своєї розгубленості лиш для того, щоб насолодитися повністю цим бездонним милосердям, цим безумством прощення і цією добротою, яка, відносно людства, змогла вмістити вищу проникливість і вищу любов».

(Сертільянж, «Ісус»)

Про те, що відбувається в Божому серці, Христос постарався дати нам зрозуміти у притчі про блудного сина, а також в образі доброго Пастиря.

І євангеліст Іван вказує зовсім ясно, що віра в цю безконечну Божу любов і являє собою відрізняючу ознаку правдивих Христових учнів: «І ми пізнали любов, яку має до нас Бог і увірували в неї» (Ів. IV. 16). Але ми признаємо, що нам нелегко зрозуміти Божі шляхи, тому що ми є егоїстичні, замкнуті самі в собі, нам важко без вагань віддатися цьому потокові любові, який виходить від Бога, протікає через все творіння і повинен в кінцевому результаті, якщо ми самі цьому не спротивимося, довести нас до Бога.

А тимчасом наше єдине завдання полягає в тому, щоб вірити в любов і любити. Свобода нам дана тільки для цього.

«Католицька віра – кров в моїх жилах, якби її биття припинилося в мені, я не міг би усвідомити себе існуючим, і не можу дивитись на людей інакше, як у світлі двох фактів, до яких сходяться всі інші: гріхопадіння і відкуплення».

(Еміль Бонан, «Троє святих міст», передмова)

«Драму еволюції людства через усі зойки, сльози і кров ми можемо прийняти, коли все це веде до Богочоловіка. Ми знаємо, що мучеництво Богочоловіка мало єдиною своєю ціллю привести Його назад на Його місце по правиці Отця і разом з ним привести все відкуплене Ним людство. Ми знаємо, що немає інших розв'язок крім християнських, таких розв'язок, які, як я розумію, були б допустимі для розуму і для серця».

(Р. Груссе, «Підсумок історії», 1946 р.)

РОЗДІЛ I

ПРЕСВЯТА ТРОЙЦЯ

При вивченні Відкуплення привертає увагу велике число тем.

Зупинимося на деяких з них, а передовсім на тайні Пресвятої Тройці, пам'ятаючи про те, що Церква бачить у Христі її Другу Особу. Бог, говорить Церква, є єдиний по Своєму єству і одночасно в трьох особах: Його Друга Особа воплотилася, щоб стерти людські гріхи.

Зауважимо перш за все, що Церква не каже, що три Особи складають одну Особу – що було б абсурдом; вона каже, що єдина природа Божества є властива трьом Особам.

Природа і особа.

Природа кожної істоти являє її активну першооснову; в ній є джерело її діяльності і, якщо це можливо, її реакції на дії інших істот.

Бог є незмінний і тому ніяка інша істота не може діяти на Нього (Богові не можна нічого додати, але можна, впливати на Нього молитвою – любов'ю на Любов); і через це Його природа є виключно початком чинності (дії).

Особа – особистість – є істота розумна і має означену (певну) природу, як першооснову своєї діяльності. Вона відрізняється від інших осіб, які мають таку ж природу, тим, що володіє щонайменше одним елементом, який невід'ємно властивий тільки їй.

Наприклад, усі люди мають людську природу, але вони користуються нею по-різному. Сукупність елементів, які приводять до того, що дана людина є саме такою, а не іншою, те, що представляє її автономність, її «я» і є людською особистістю.

Кожна людина має душу, тіло, якості, тільки їй одній властиві; цим вона і відрізняється від інших людей. Вона має своє особливе існування і сама несе відповідальність за свої дії.

В застосуванні до Єства, Яке не є людиною, а Богом, це поняття особистості – Особи – треба сприймати тільки по аналогії.

Говорячи про божественне людськими словами, нам завжди загрожує небезпека змішати абсолютне з відносним.

Бог допускає, щоб ми говорили про Нього так само як ми говоримо про знайомі речі, але обережність при цьому є необхідна.

Християнство нам відкриває, що в природі Бога, яка становить Його активну основу, існують три Особи, котрі володіють повнотою божественної природи і при цьому кожна володіє чимось своїм «особистим», що другим не передається і цим відрізняє її від інших. Це Тайна Пресвятої Тройці, тайна трьох Осіб, існуючих роздільно в одній єдиній Божій природі. Слово «Тройця» (Тріас, Трінітас) і було утворене якраз для того, щоб виражати одночасно поняття «один» і «три».

Вічна Божа діяльність.

Як ми вже говорили, розум може довести існування Бога, єдиного незалежного, який існував раніше від усього, що є створене і, через це, Він має Свою, тільки Його питому природу, являється принципом дії. Але далі розум ставить питання: якою може бути вічна діяльність Бога?

Не знаючи про те, що ця життєва енергія могла знайти в Ньому Самому свій предмет і своє здійснення, філософи уявляли собі різні вирішення:

— одні допускали, що поряд з вічним Богом, світ є також вічний і необхідний, як предмет діяння (терпіння, співіснування);

— другі протиставляли Богові противника, другого бога, який являв собою принцип зла, з яким Богові доводилося боротись (дуалізм);

— ще інша група філософів стала розкладати Бога на стількох богів, скільки в Нього є різних

властивостей, щоб ввести у Божество множину і рух (політеїзм);

— врешті, декотрі прийшли до ототожнювання Бога з вселенною, жертвуючи особистістю і діяльністю Бога і розчиняючи їх в множині і діяльності обмежених істот (пантеїзм).

—

Відкриття тайни.

Цим різним помилковим твердженням поклав кінець Христос, відкривши нам Бога живого, Який є єдиний, але не самотній; Бога, який несе в Самому Собі життєвий потік такого напруження, що одна і та ж Божя природа, єдина і неділима, об'являється в трьох різних Особах; Бога, який перед тим як вільно пролити Свою любов на різні сотворіння, відкриває в Самому Собі вічну діяльність і вічний предмет любові у взаємному і необхідному спілкуванні Трьох Осіб.

Христос дійсно говорив нам про Отця: «Ніхто не знає Сина, крім Отця, і не знає ніхто Отця, крім Сина...» (Мт. XI. 27)

«Я іду до Отця Мого...»

«Як полюбив Мене Отець, так і Я полюбив вас...»

«Я сказав вам все, що чув від Мого Отця...». «Як Отець послав Мене в світ, так і я послав вас у світ» (Ів. XIV-XVII).

«Як Отець має життя в Самому Собі, так і Сину дав життя, щоб мав в Самому Собі» (Ів. V.26).

Христос говорив нам про Духа Святого: «Дух Святий, Який пішле Отець в ім'я Моє, нагадає вам все, що Я говорив вам» (Ів. XIV. 26).

«Коли ж прийде Утішитель, Котрий від Отця походить, Він буде свідчити про Мене» (Ів. XV. 26).

«Я пішлю обіцянку Отця Мого на вас» (Лк. XXIV, 49).

Про Самого Себе Він говорить, що Він – Бог, і такими словами Він визначив завдання апостолів, в цей момент, коли їх залишав: «Ідіть, навчайте всі народи, хрестячи їх в ім'я Отця і Сина і Святого Духа» (Мт. XXVIII, 19).

Розум, який просвічений вірою.

Значить, Христос відкрив нам тайну внутрішньої природи Бога.

Але людина не є схильна, щоб сприймати чисту тайну; тому вона прагне хоч трохи досягнути невідомої дійсності Пресвятої Тройці. Пояснення, які люди опрацювали, не являють собою даних віри; їх вартість не перевищує вартості гіпотез. Не маючи можливості виходити з Божої реальності, католицькі богослови виходять з реальності людської і кажуть таке:

«Так як людина володіє розумом і волею, а душа людська є сотворена Богом по Його подобию, тому Бог повинен володіти **повнотою розуму і волі** (Видячи з біблійної термінології, східне християнство приєднує до цього ще поняття серця, як символу Божої Любові і внутрішньо – Божественного Життя, що зовсім не суперечить католицтву, взявши до уваги культ Ісусового Серця (Серця Ісуса)).»

Якщо потім подумки слідкувати за діяльністю Божого розуму і Його волі, то ми побачимо в Бозі три різних Особи:

а) Будучи досконалим розумом. Бог так само має досконале знання Самого Себе.

Маючи про Самого Себе досконале знання, Бог породжує в Самому Собі Божу думку, ідею, яка вміщає все, що є Боже і необхідну в такій же степені, як Сам Бог.

Все, що є в Бозі, є Богом, і тому, це уявлення про Бога, що народжується в Ньому дією Його розуму, володіє повнотою Божої природи і є вічне.

Цим самим ми вже передчуваємо в Бозі дві Особи, які обидві володіють повнотою Божої природи, але крім цього кожна ще й чимось особливим, що другий не передається – «особистим»:

— Бог, як досконалий розум, який породжує в Самому Собі Свій власний образ, тим відрізняється, що Він не має початку і дає Себе. Божя природа є такою відмінною, єдиною рисою складає Божу Особу, яку ми називаємо Отцем, бо Його відмінність полягає якраз в тому, що Він породжує.

— Думка, породжена в Бозі Божим розумом, має ту відмінність, що вона все своє буття одержує від цього розуму; вона – випромінювання пізнавальної Божої дії.

Божя природа, що розглядається з цією відмінною рисою, яка є відносна до Божого розуму,

складає Божу Особу, Яку ми називаємо Сином, тому що вона породжена.

Цю думку Отця, якою виражається вся повнота Божого Єства, ми називаємо також Логосом, Словом, по аналогії з людським словом, що породжене розумом і виражає Його діяльність.

б) Як досконала воля, Бог має досконалу любов до Самого Себе. Від цієї любові походить третя Особа Пресвятої Тройці. І справді:

Бог Отець любить Слово, в якому Він знаходить повноту і досконалість Свого Божества.

Бог Син, який володіє повнотою Божої природи і, значить, люблячий, як і Отець, любить Того, від Кого Він одержав усе, чим Він є.

Таким чином, один і той же порив любові притягає Отця до Сина і Сина до Отця; Син любить досконало Того, Хто Його породив. Цей порив єдиний: Син Його одержав від Отця; він властивий їм Обом.

Цей єдиний порив любові, це взаємне захоплення, яке походить від Отця і Сина, є в Бозі: значить Воно є Богом.

Йому властива повнота Божої природи, з тією різницею, що Він походить від Отця через Сина.

Божя природа, яка розглядається як взаємна любов, що з'єднує Отця і Сина, являє собою третю Божу Особу, яку ми називаємо Святою Любов'ю або Святим Духом (розуміючи під словом «дух» не розум, а те, що має особистість, подих, захоплення, порив, любов).

З цього випливає, що особистість являє собою граничну вартість, вкорінену в Самому Божому Єстві.

Ці спроби пояснень, зроблені католицькими богословами, дають можливість відчувати, яким чином в Бозі, при Його необхідній єдності, можуть бути Три Особи; вони дають деяке задоволення нашим обмеженим знанням.

Для чого відкрита нам ця тайна?

Бог не без цілі відкриває нам Свої тайни. Було б безглуздя бачити в цьому випробування, якому Він піддає нашу добру волю, або мури, які Він поставив, щоб об них розбився наш розум. Ні, всяке відкриття тайни з Його боку не може бути нічим іншим, як тільки знаком любові і джерелом збагачення нашого життя.

Тайна Пресвятої Тройці відкриває нам якраз те, що правдивою Божою природою є любов: «Бог є любов», як повторює євангелист Іван. В Божому лоні відбувається вічний обмін: Отець дає і любить; Син одержує і любить; Дух – потік любові, який іде від Отця до Сина і Від Сина до Отця. Отже, якщо цей потік любові, переповнивши самого себе, вільно вилився в творенні улюблених істот, якщо він знову вільно вилився в тому ділі любові, яким було Відкуплення, якщо він від того часу, проливається постійно на світ, в якому ми живемо, то що у всьому цьому є ще дивного? Чого ж і дивуватися, коли ми, що є створені з любові, бачимо, що любов становить закон нашого життя? І нарешті, чого дивуватися, коли Бог являє собою останню ціль і єдиний повновартісний предмет цієї любові, який викликає уся нашу діяльність?

Таким чином, тайна Пресвятої Тройці дає нам уявлення про Божі спонуки; вона дозволяє нам краще зрозуміти Сотворення і Відкуплення. Вона пояснює також, яким чином Христос, Сам будучи Богом, міг бути післаний Богом, і яким чином після Його вознесення, Бог продовжує діяти на нашу відроджену землю, як Святий Дух, Дух Любові.

Вся церковна літургія пронизана цією центральною тайною, від якої в кінцевому результаті, походять усі інші: християнин приймає хрещення в ім'я Пресвятої Тройці; знак, по якому християнин пізнається, є хрестне знамено, яке здійснюється «во ім'я Отця і Сина і Святого Духа»; більшість церковних молитов закінчуються словослavlнням Пресвятої Тройці; християнський «Символ віри» групує догмати навколо трьох Осіб Божих. І тисячі мучеників умерли для підтвердження цієї тайни, підтверджуючи Любов любов'ю.

РОЗДІЛ II

ІСТОРИЧНИЙ ХРИСТОС

Ми тут не ставимо собі за мету доказувати історичну діяльність Христа: в наші дні, жоден поважний історик не ставить її під сумнів. Дуже цінні вказівки про діяльність Христа та Його Учнів дали уже поганські автори, побіжно і, зрозуміло, без усякого співчуття з їхньої сторони в I столітті н.е.

Йосиф Флавій (37-100 рр.), єврейський історик, побічно згадує про це: «Коли Альбін (римський прокуратор) був ще в дорозі, Анна (один з п'яти синів первосвященника Анни) зібрав Синедріон на юридичну раду і звелів привести на суд брата цього Ісуса, званого Христом (*Мова іде про Якова, родича Ісуса Христа; відомо, що в юдеїв слово «брат» мало багато ширше значення, ніж в наших мовах Ним позначали і двоюрідних братів, і дітей одної і тої ж матері; до цього часу в церковній мові його значення залишається досить широким, яке охоплює усіх, хто з'єднаний з Христом*). (Юдейська давнина).

Пліній молодший, правитель Віфінії в Малій Азії, надіслав своєму другові, імператорові Траяну, десь біля 111 року, довгого листа, в якому серед іншого говорить:

«Так як до цього часу мені не доводилося вести дізнання проти християн, я не знаю, як поступати... Ось поведінка, яку я застосовую: після двох або трьох допитів, які супроводяться погрозами, я наказую страчувати тих, які упираються, оголошуючи себе християнами. Заперечуючи, що вони були християнами, деякі кадили фіміам і здійснювали проливання перед статуями богів; є навіть такі, які проклинають Христа, чого, як кажуть неможливо добитися ні від одного правдивого християнина... Цей або інший звинувачений твердили, що вже років двадцять як вони перестали бути християнами... Слідство доказувало, що вони збираються в певні дні, перед сходом сонця, щоб між собою спільно співати гімн Христові, як Божеству; вони клянуться не робити злочинів, але уникати злодійства, щоб розділити спільну і невинну їжу» (листи X. 86).

Світоній згадує в 120 році подію, яка відноситься до 51-52 рр.: Клавдій (імператор) виганяє з Риму юдеїв, котрі стали під впливом Хреста (звичайна на той час форма слова Христос), постійною причиною безпорядку («Життя Клавдія», 25).

В другому місці він зазначає: «були піддані стратам християни, люди, що піддалися новому і шкідливому суєвір'ю» («Життя Нерона»).

Великий історик Тацит біля 115 р. з приводу пожежі в Римі згадує з відтінком погорди: «Щоби розсіяти поширену чутку він (Нерон) визнав винними і піддав витонченим мукам тих хто своїми, мерзотностями стягав на себе ненависть і кого називали християнами. Це ім'я вони одержали від Хреста, який при царюванні Тиберія, був відданий на страту прокуратором Понтієм Пилатом.

Придушене на якийсь час, це огидне суєвір'я появилось знову не тільки в Юдеї, де це зло виникло, але навіть в Римі, куди збігається і знаходить послідовників усе, що є тільки низьке і ганебне».

(«Аннали», 111, кн. XV, 44)

«Цих документів, при всій їх скупості на відомості про життя Христа, вистачає більш, ніж достатньо, щоб закрити рот фантазерам, які намагаються зобразити Христа міфом; вони нам доказують, що вже в 64 році християнство було силою, здатною викликати ненависть і страх... Це мало, але це і багато».

(Прат, «Ісус Христос»)

Християнські джерела.

Але поряд з цими випадковими свідками байдужих до цього питання істориків, що можна сказати про численні свідчення тих, хто знав Христа і Його любив?

Сукупність цих свідчень представляє Святе Письмо Нового Завіту.

В нього входять Євангелія, Діяння Апостолів (які описують успіхи новонародженої Церкви після П'ятидесятниці, Зіслання Святого Духа на Апостолів), 21 послання Христових Апостолів і один зовсім особливий твір – Апокаліпсис. Всього 27 творів різного значення, написаних по-грецьки, тобто загально-культурною мовою тієї епохи.

Наше завдання не полягає в тому, щоб доказувати вартість цих документів (*Зрозуміло, що до*

нас не дійшли оригінали цих писань, як також не збереглися оригінали творів Вергілія або Ціцерона; нам дістались лише копії, переписані від руки – рукописні манускрипти.

До IV століття ці копії писалися на дуже слабких звитках папірусу. До нас дійшло тільки дуже мало тих звитків, чи то світського, чи релігійного змісту. Тільки в IV столітті переписувачі почали користуватися набагато міцнішим пергаментом.

При критичному вивченні Нового Завіту, ми маємо право бути настільки ж вимогливими, як і при такому ж вивченні світських творів. Але насправді, в нас в руках є незрівнянно більше, аніж про що-небудь інше, того матеріалу, який доказує історичну вартість писань, що відносяться до Христа.

Нехай читач порівняє:

— ми маємо 4 000 манускриптів Святого Письма, тоді як від Есхила, наприклад, їх залишилось п'ятнадцять, а від Таціта – один!

— нам збереглося ще декілька папірусних уривків Нового Завіту, які віддалені всього на два-три століття від оригіалу, тоді, як час, який віддаляє оригінал від найстарішого, що зберігся до нашого часу манускрипту, представляє для Платона... 1 300 років, для Фукидида, Есхила, Арістофана... 1 400 років, для Гомера ... 2 300 років!

— існує разуче узгодження між цими тисячами манускриптів Святого Письма, які виникли в зовсім різноманітних середовищах і написані на різних мовах; відомо не більше як 12 місць, в яких текст не співпадає, причому ані одне з цих різнописань не заторкує питань догмату або моралі чи значних історичних фактів.

Справді, «немає іншого стародавнього тексту, який би давав такі гарантії» (Делен'єр, «Свідки Христа»)) або переповідати зайвий раз життя Христа; в цьому відношенні, ніщо не може замінити читання писань Нового Завіту, якщо тільки їх читати розумно, чесно і з любов'ю. Але щоб полегшити це читання, нагадаємо деякі відомості.

Усне Євангеліє.

Слово «Євангелія» означає «блага вість». Так називається звістка про спасення, яке Христос приніс людям; ця звістка єдина; значить **єдиним також є Євангеліє.**

Цю звістку Христос передав нам усно. Він не написав нічого.

І це було ясною вказівкою того, що Його вчення повинно передаватися віками, передовсім, як живе слово, як життя. Він і сказав апостолам зовсім ясно: **«Ідіть навчайте всі народи».**

Мова йшла не про те, щоб поширювати, або коментувати книгу, а про те, щоб передавати почуте.

Ця «Блага Вість» була повідомлена живим авторитетом, Христом; вона повинна була передаватися також живим авторитетом, який був би продовжувачем першого; авторитетом християнської спільноти або Церкви, як ми це побачимо далше.

Звичайно, написаний текст міг бути корисним і скоро він появився в християнській громаді; але він не мав основоположного значення. За задумом Христа, Церква передувала писанню, яке повинно було стати тільки знаряддям її руках.

І ми бачимо, що після вознесення Вчителя, апостоли скрізь живим словом сповіщають Благую Вість, випромінюючи Христову Істину і любов і організуючи Церкву, яка народжувалася.

Можна було б побоюватися, що не ґрунтуючись на книзі, вони могли змінити одержану ними вістку; але для такого побоювання немає підстави: «Щоб сумніватися відносно цього методу (усного переказу) потрібно бути позбавленим відомостей про культуру усного стилю. В такому середовищі, де письменності бракує, основним засобом освіченості є пам'ять. Вона досягає надзвичайного ступеня розвитку. Ще й в наші дні, на Мадагаскарі у берберів або афганців нерідко можна зустріти співців, які повторюють без помилок тисячі віршів. Щасливі уми не атрофовані впевненістю, яку дає письменність!.. Це саме ми бачимо у законовчителів в Єрусалимі.

Закон, який вони тлумачили, був, звичайно, написаний, але всі їх тлумачення переказувалися на дворі храму, усно.

Учні різних шкіл передавали їх слово в слово...

Очевидно, що Господь вирішив наслідувати цей традиційний і певний спосіб навчання. Він підготував учнів до того, щоб повторювати уроки... Після цього немає нічого дивного, що апостоли, а потім і їх перші учні, могли зафіксувати в пам'яті таку вість і передавати її незмінною».

Писані Євангелія.

Але настав час, коли Сам Бог підказав людям записати все основне в Благій Вісті. Авторитет Церкви і її первенство відносно писаного слова були вже досить твердо встановлені; з другої сторони, деякі із «свідків» Христових вже зникли, і в стрій вступало нове покоління учнів; і врешті Євангеліє проникало в поганське середовище, яке було більш звикле до письменності.

Зрозуміло, що таким чином з різних сторін почали з'являтися письмові звіти про Христову звістку, спочатку дуже уривчасті, пізніше більш обширні. Чотири з них скоро були признані авторитетом Церкви, як правдиві і натхненні Богом, значить записані під Божим керівництвом.

Це власне і є те, що ми називаємо чотирма Євангеліями, тобто чотири звіти про єдину Благую Вістку. Їх авторів: Матвія, Марка, Луку, Івана стали називати євангелистами.

Після багатьох суперечок нецерковні вчені тепер є згодні з тим, що писання трьох перших євангелистів відносяться до 70-х років н.е., а четвертого – приблизно до 90-го року. Таким чином, ці вчені погодилися з тим, про що церковне передання твердило завжди.

У євангелистів культура і інтереси були дуже різнобічні, вони зверталися до різних людських груп і підготовляли свої зауваження відповідно до вимог своєї проповіді.

Внаслідок цього в їх писаннях не можна шукати повної Христової біографії чи повного викладу Його вчення. Вони не приводять ані всіх Його слів, ані всіх Його чудес. Про це і попереджує євангелист Іван в виразах дещо гіперболічних: «Багато і іншого сотворив Ісус, але якщо б писати про це докладно, то, думаю і цілий світ не вмістив би написаних книг» (кінцеві рядки Його Євангелія).

Так само, євангелисти дуже мало звертають увагу на хронологію; ту чи іншу подію в житті Ісуса Христа вони подають або навпаки, пропускають, в залежності від того, що потрібно для їх проповіді. Все це бентежить наші сучасні уми, однак додає євангеліям характерні для них безпосередність, живучість, свіжість.

Зауважимо, до речі, що якби Богові хотілося дати нам повну біографію Христа, євангелистам довелося би написати з Його натхнення чотири звіти, абсолютно тотожних до найдрібніших деталей, значить чотири екземпляри однієї і тієї ж праці!

Бог дав нам щось кращого; самотутні твори, які натхненні конкретними обставинами Церковного життя і одночасно утворюють одне єдине Євангеліє.

Історичні умови.

Для правильного розуміння Євангелія, необхідно враховувати, що Христос прийшов до нас в означений час і в означеному місці. Він забажав стати повністю людиною і вкластися в рамки нашого людського побуту. Він явився перед нами як юдей, 20 століть тому. Його життя можна зрозуміти тільки в належній обстановці цього часу; Його вчення позначається до деякої міри, ідеями і звичаями людей, серед яких він появився.

Щоб повністю воскресити картину тієї країни, потрібно було б говорити про її клімат, пори року, вітри, атмосферні опади, сільськогосподарські культури, фауну і флору; довелося би описувати народний побут, житла, домашню обстановку, домашнє виробництво (випікання хліба, ткання одягу і т.д.), ремесла (столяра, сукняра, муляра, гончарство, ковальство, рибацтво, торгівлю, міняйла), сільськогосподарське життя, харчування, різні діалекти, організацію влади, карне право, податки, і особливо релігійне життя, з його святами, постами, очищуючими обрядами, часами встановленими для молитви, божницями, храмом, священиками; про все це згадується в Євангеліях.

В тому числі, потрібно було б згадати, що задовго до приходу Христа Бог вибрав собі народ, в якому Він повинен був явитися. Бог дав цьому народові пророків, підготував його до великого Об'явлення. І єврейський народ, ревниво зберігаючи те, що Бог йому довірив, перейшов багато лихих пригод, не змішуючись з іншими народами, залишився, назагал, дивовижно вірним своєму єдиному Богові, своїй вірі в особисте безсмертя, в свої надії на прихід Спасителя.

Книги Старого Завіту (також натхненні Богом, які підготовляли появу Христа серед людей) в своїй сукупності розповідають історію цього дивного народу, покликаного Богом, щоб відігравати виняткову роль в релігійному розвитку людства.

За часів Ісуса Христа країна була вже сорок років зайнята римлянами, котрі віддали її правління Іродові, який не належав до єврейського народу. Єврейський народ тоді так прагнув

визволення, як ніколи до цього часу.

Ірод, будуючи повсюдно поганські храми і заклади веселості, пробував прихилити до себе народ, відбудувавши в грандіозно збільшеному вигляді Єрусалимський храм, єдиний, в якому юдеї мали право приносити Богові свої жертви. Не зважаючи на це, юдеї ненавиділи Ірода, як іншоплемінника, по-рабськи покірного римлянам, який зневажливо поводився з їхніми духовними вождями.

«Чисті» євреї жили в Юдеї, що являла собою релігійний центр країни. В останньому столітті до нової ери частина народу осіла в Галилеї, де придбала, завдяки караванним шляхам, які тут проходили, умонастрій більш космополітичний, менше зв'язаний із збереженням юдейської обрядовості, більш поблажливий відносно іноземців. Між Юдеєю і Галилеєю лежить Самарія, країна, яку вважали розкольніською, населена головним чином потомками переселенців, яких свого часу привели сюди з віддалених країв і які, хоч в основному й прийняли єврейську релігію, все-таки не признавалися юдеями.

Отже, юдейський народ чекає Спасителя і обмірковує присвячені Йому месіанські тексти; римляни стежать за цим недисциплінованим народом; Ірод славиться своєю тиранською сваволею; жителі Юдеї дивляться дещо звисока на галилейців, а одні і другі разом з повною погордою відносяться до самарян і римлян.

Описуючи ці обставини, сторінки Євангелія оживають. Тривога Ірода при народженні Спасителя, відповідь запитаних ним священників, епізоди в храмі, питання про сплату податку кесарю, біблійні цитати з Христових уст, присутність Пилата і Ірода при Страстях – все це лиш декілька подробиць, які ми приводимо для того, щоб збудити, якщо ще в цьому є потреба, цікавість читача і спонукати його прочитати існуючі прекрасні праці з історичних умов Палестини; вони допоможуть йому краще зрозуміти життя і проповідь Ісуса Христа.

Ісус Христос
Горячи любов'ю до ближніх
Він нарід терпеливо вчив,
І всі Мойсееві закони
Законові Любові підкорив.

А. Толстой

РОЗДІЛ III

ТАЙНА ВОПЛОЧЕННЯ

Воплочення (з'єднання з тілом) є тайною Божого Сина, який став чоловіком. Євангелист Іван так каже про це у вступному розділі (1, 14): «Слово стало тілом і замешкало між нами». І апостол Павло пише потім про філіпійців (11, 6-7): «Він, будучи образом Божим, ... знищив Себе Самого, прийнявши образ раба, ставши подібним до людей».

Тайна.

І так, Слово, Друга Особа Пресвятої Тройці, яке від віків володіє божественною природою, прийняло в певний момент часу людську природу.

Ясно, що це – факт, який перевищує наше розуміння, і не треба дивуватися, що знаходилися люди, які, стараючись усунути цю тайну заперечували в Христі:

а) або Божу природу (аріяни в IV ст., деякі протестанти в XVI ст., а в наш час раціоналісти, «ліберальні» протестанти і деякі модерністи); в їх уявленні Христос – істота в вищій степені совершенна, але сотворена, тобто не є Богом;

б) або людську природу (гностики I і II століть); в їх уявленні Христос володіє тільки

видимістю тіла, був привидом, без матеріальної реальності, яка приховувала б Бога;

в) або єдність Його особистості (несторіяни V століття, в їх уявленні, двом природам Христа – Божій і людській – відповідали дві різні особистості) у Христа виявилось б дві різні особи; проти цих єресей, церковні вчені стверджують реальність двох природ, які в усій їх повноті існують в одній і тій же особистості Ісуса Христа.

«Величність з'єдналася з приниженням, могутність із слабкістю, смертне з вічним, природа недоступна з природою, що піддана терпінню. Істинний Бог родився в цілковитій і бездоганній природі істинної людини, увесь повністю з усім, що є в Ньому, цілий повністю з усім, що є в нас».

(Св. Лев Великий, «Патрологія» Миня, 54, ст. 763)

Христос посідає Божу природу, з Божим розумом і з Божою волею; Він посідає людську природу, з тілом і душею, з людським розумом і з людською волею. Він не є людською особистістю, яка одержала понад свою природу, природу Божу; Він – божественна особистість, яка з'єдналася з людською природою. В цій людскості діяла Друга Особа Пресвятої Тройці; тому, що Друга Особа взяла на себе відповідальність за дії, які здійснювалися цією людською природою, і, таким чином, дала їм безконечну вартість. Якщо людська природа підноситься до Бога, це вже є досить таємничим; але якщо Бог знижується до того, що приймає людський стан, то це – тайна ще більш велика, яка знову ставить перед нами питання про Божу любов до нас.

Істинний Бог.

Протягом Свого громадського життя Христос поступово стверджує своє Божество.

Христос говорить, що Він «Більший від Давида, Іллі, Мойсея», вищий від ангелів, які йому служать. Він приписує Собі владу виправляти душі, прощати гріхи, здійснювати останнього дня верховний суд над живими і мертвими, посилати Святого Духа і давати вічне життя. Він вимагає, щоб в Нього вірили так, як вірять в Бога, щоб любили Його більше всіх сотворінь, включно до жертви власного життя, так як люблять Бога; щоб Йому віддалися, як віддаються Богові; щоб в Ньому шукали спасення, які шукають спасення в Бозі. Він говорить, що Він є рівний божественному законодавцеві Синаю, твердить, що Він і Отець Небесний – одно.

Вкінці, Христос надає Петрові можливість, щоб цей урочисто проголосив Його, як Сина Божого і Він в означеній формі об'являє первосвященникові Своє Божество.

«Істинно, істинно кажу вам: скорше, як був Авраам, Я є» (Ів. VIII, 58).

«Прощаються тобі гріхи твої» (Лк. V, 26).

«Я і Отець – одно» (Ів. X, 30)...

«Все передано Мені Отцем Моїм, і ніхто не знає Сина, крім Отця; і Отця ніхто не знає, крім Сина» (Мт. XI, 27).

«Ти Христос, Син Бога живого! – Блаженний ти Симоне, сину Йони; тому що не тіло і кров тобі відкрили це, але Отець Мій, який є на небесах» (Мт. XVI, ст. 17).

«Чи Ти Христос, Син Божий? – Ти сказав» (Мт. XXVI, 63 - 64).

Ці слова Христос підтверджує багаточисельними чудами, показуючи в них свою абсолютну владу над природою, над людьми і над демонами, Його свідоцтво про Себе завершується воскресенням з мертвих, що було передсказане як доказ Його Божественності.

Істинна людина.

Христос як людина володів тілом, яке було зачате Дівою Марією і було цілковито реальним.

«Про це..., що ми чули, – говорить євангелист Іван, – що бачили своїми очима, що розглядали, і до чого доторкалися руки наші, про Слово життя (...) звіщаємо вам» (І Ів. 1, 1-3).

«Це тіло євангелисти показують у всіх можливих положеннях: стоячи, сидячи, лежачи на лаві або на дні човна, обтяжене сном, на колінах, або припавши до землі підчас молитви. Вони Його показують підвладним усім людським немочам, таке, що мучить голод, томить спрага, виснажує перевтома, вкриває кровавий піт, розриває удар бича, пробиває спис.

Руки Його рук описуються з точністю і з любов'ю: вони благословляють дітей, доторкаються до хворих для їх оздоровлення, до мертвих для їх воскресіння, вони виганяють торгівців з храму, покірно умивають ноги учням, переломлюють хліб і передають священнику чашу.

Відзначаються всі відтінки Його погляду: ніжний погляд на багатого молодця, блискаючий

обуренням на тих, які є вперті в безвір'ї, захоплений дарунком бідної вдови, повний добору сумовитої любові на відреченого Петра.

В Його голосі звучать всеможливі інтонації: твердості, владності, радості, ніжності».

(Цитовано за Сюллеро, «Християнське життя»)

Це тіло було сильним, здатним переносити недостаток сну, довгу витримку без їжі, негоду і довготривалі піші переходи. Проповіді товпам, докучлива настирливість хворих, суперечки з книжниками, терпеливе тлумачення апостолам, – ніщо здається, не може вичерпати Його життєвих сил, і це тоді коли апостоли скаржаться на перевтому, хоч більшість з них – звиклі до зусиль рибаків.

Зовнішній вигляд Христа викликав захоплення матерів («щаслива утроба, котра тебе носила!»): діти бігали за ним і без страху ішли в Його обійми; Він захоплював Собою товпи.

Христос був наділений найтоншою чутливістю. Він був повний захоплення перед красою природи, постійно привертав до неї увагу учнів: птиці небесні, дозріваюче збіжжя, виноградні лози, які обтяжені гронами, польові лілії.

В Ньому знаходили відгук всі людські почуття, а особливо прихильність. Особлива ніжність була в Нього до Івана; була вона в Нього і до Лазаря, а взнавши про смерть Лазаря Він плакав. Плакав Він і над Єрусалимом, який не хотів Його прийняти. Особливо Христос схилявся над хворими, над слабими, над дітьми, над грішниками; із Його любові не вилучався ніхто, навіть Його вороги. Його людський розум чував постійно.

Його божественне знання речей було, очевидно, досконалим, але Його людське знання, яке набувалося зусиллям почуттів і розуму, зростало в міру нових сприймань. Помічаючи всю множину дрібниць єврейського побуту, Христос користувався ними надзвичайно влучно, щоб виразити свою думку:

«Йому досить декількох рисочок, щоб перед нами повстали, як живі, селяни, рибалки, виноградарі, купець, що торгує перлами, відкупщик і торгівець, найманий робітник, домашня господиня і бідна вдова, або суддя, полководець і цар. Надзвичайно багаті, з величезною кількістю тонких відтінків, притчі описують нам народний побут в усій його простоті, дитину, яка галасливо бавиться на вулиці, широкі пов'язки книжників з написаними на них молитвами, законовчителів в їх довгих одягах, весільний похід серед нічної тиші, веселий бенкет, строгу церемонію за святковим столом, нещасного жебрака на вулиці, вкритого струпами, боязливого митаря в кутку храму».

(К. Адам, «Ісус Христос»)

Мудрість Христових відповідей викликає захоплення у ворогів; його репліки повні живучості. Без найменшого зусилля, він найбільш глибокі думки викладає простими словами.

Але що особливо вражає, це – молитва, яка досконало пристосована до слухачів і разом з цим залишається доступною для розуміння людьми усіх часів.

В Христа людська воля була надзвичайно сильна, тверда, зосереджена. Його прикази не допускали заперечень.

Його рішення були остаточними. Він був гарячий, навіть запальний, і разом з цим продовжував володіти досконало всіма Своїми словами і діями.

Підчас Страстей Він лишається спокійним; терпіння, що є тим випробуванням, яке виявляє справжні характери, залишає Його аж ніяк не безчуттєвим, але повністю володіючим Самим Собою. Він підкоряє Собі людей абсолютно, але Він додає до цього стільки ласки і таке зрозуміння труднощів, що без зусилля пориває за Собою товпи людей, хоча і приписує їм виключно сувору життєву програму. В єдинстві Христової особистості, ця людська воля існувала окремо від Божої волі, але вона була досконало покійна цій останній; тому Він і міг сказати: «Я зійшов з неба не для того, щоб творити Мою волю, але волю Отця, який Мене післав» (Ів. VI, 38); і в Гефсиманському саді: «Отче! О, якщо б Ти зволив відняти цю чашу від Мене! Та, не Моя, але Твоя Воля хай буде» (Лк. XXII, 42).

Воплочення як досконале здійснення Божого задуму.

Бог сотворив вільні істоти, вирішивши притягнути їх до Себе, до саява Пресвятої Тройці, щоб вони одержали вічне блаженство.

Люди спротивилися цьому Божому задумові.

І ось, через воплощення, Бог торжествує, не зважаючи ні на що і досконало здійснює Свій задум: в особі Логосу, Він навіки з'єднався з сотвореною людською природою. Таким чином, в Ісусі

Христі Бог здійснює передбачений синтез творіння і Творця, людини і Бога.

В усій вічності, Пресвята Тройця буде зі сторони творіння предметом любові, любові безконечно вартісної через те, що це – любов людської природи, з'єднаної в Христі з другою Особою Божою. Тепер зрозуміло, чому Бог, від віків передбачивши гріхопадіння, наперед вирішив втілення Слова, як чисте здійснення Його задумів, а одночасно як самовистарчальне відкуплення для всіх часів. Як ми вже говорили, Богові від вічності хотілося, щоб був наш світ, цей, який ми знаємо, без сумніву спотворений гріхом, але зате відкуплений Христом і в ньому об'єднаний, тому що наш світ є якраз таким, в якому більш за все може проявитися Божа любов. І тому, на першому плані всього Свого діла Бог бачить Ісуса Христа; світ Він бачить тільки через Нього, з Ним і в Ньому; все сотворене Йому є бажаним тільки в такій мірі, в якій воно вкладається в Христа.

В центрі світу, над усіма пануючи, все освітлюючи, для Бога є тільки Христос.

Він – альфа і омега, початок і кінець всього сотвореного.

Навколо Нього обертається світ. Основна подія в історії людства – це прибуття Бога між нас.

Раввуні!

Через кілька годин після воскресення Марія Магдалена плакала біля порожнього гробу, аж хтось наблизився до неї. Вона спочатку подумала, що це садівник. Але, коли вона почула знайомий голос, який сказав їй: «Марія!», вона пізнала Господа і, впавши ниць, прошепотіла з побожною любов'ю «Раввуні!», тобто «Учителю!».

Марія Магдалина представляла все людство, з його тугою за щастям, з його потребами у вирішенні проблеми життя, з його прагненням знайти Провідника і Вчителя.

І Марія Магдалина зі свого боку зробила те, що було єдино можливе: поклоніння. Можна уявити собі усю радість, усю ніжність, усе самозабуття, з яким вона промовила це слово Раввуні!»

Християнин, який є достойний цього імені є послідовником Христа; і він з тією ж радістю, з такою ж ніжністю, з таким же самозабуттям повторяє «Учителю!» («Раввуні!»)

Його релігія не є системою добрих принципів; зокрема вона не є зведенням якихось розпоряджень; вона перш за все палке прив'язання до означеної Особи.

Християнин сам повторює слідом за палестинськими слухачами: «Ніколи ще чоловік не говорив так, як цей чоловік» (Ів. VI, 40). Або словами апостола Павла: «Не я живу, але живе в мені Христос». Або словами іншого пізнішого послідовника: «Він ТОЙ, Кого з мільйонами живучих і з мільярдами померших я маю честь велику назвати Господом Ісусом Христом» (Рене Базен).

Бути християнином це значить ввести Христа в центр свого життя і діяти тільки з Ним і для Нього...

Але про це ми докладніше скажемо в наступному розділі.

РОЗДІЛ IV

ЦЕНТРАЛЬНИЙ АКТ ВІДКУПЛЕННЯ

Якщо необережний альпініст з власної вини впав в ущелину і потягнув за собою своїх зв'язаних з ним супутників, то найнятий провідник обмежується тим, що здалеку кричить деякі поради, поки альпіністи, голодні, потовчені, пригнічені, даремно стараються видряпатись по обвислому обриву на залиту сонцем вершину.

Справжній провідник, який справді відданий своїй справі, поступає інакше: він не вагаючись жертвує своїм безпечним місцезнаходженням, сам опускається на дно провалля, приєднується до подорожніх, якнайбільше ототожнюється з ними, поділяє їх терпіння, і тривоги, бере на себе наслідки зробленої помилки і, піднімаючись першим нагору, витягає за собою тих, кого хоче врятувати, вимагаючи від кожного, по мірі його сил, співпраці.

Так і Бог здійснив наше спасення: Слово стало одним із нас, опустилося до нас, приймаючи нашу природу і наше нещастя, злилося з нами, щоб краще прийняти на Себе наслідки нашої провини

і, піднімаючись першим із пропасті – первістком серед людей, як виразився апостол Павло, – дало і нам можливість піднятися. Тільки в Ньому ми спасемося.

Один Спаситель – Христос; в Ньому Одному ми виправляємо нашу провину. Тільки з'єднуючись з Ним, ми можемо знову стати Божими друзями. Євангелист Іван, який, багато говорив про спасення, показує його як тайну єдності у Христі, і апостол Павло, мабуть, ще сильніше, представляє спасення цією ж тайною єдності.

«Відтворюючи нас в Собі, відроджуючи нас в Собі Своєю кров'ю, в Собі даючи нам життя, правду і святість, в Собі перетворюючи нас в синів Божих, в Собі, як в другому Адамі, підводить підсумок всього людського роду і в Собі ліквідуючи зло, яке всім спричинив праотець Адам, впроваджуючи нас в своє нове життя через хрещення, Христос стає нашим Спасителем і Відкупителем. Як влучно відзначив один з кращих коментарів апостола (Ф. Прат, «Богословіє апостола Павла») тут все зводиться до великої основи солідарності, до істини містичного тіла».

(Е. Мерш, «Богословіє містичного тіла»)

Ось чому воплочене слово перейшло через етапи людського існування, подаючи нам взірць досконалого життя.

Ось для чого Воно прийняло на Себе бідність, працю, терпіння, різні недостатки, стаючи таким чином одним із нас; ні одна людська істота вже не може нарікати на Бога за те, що Він піддає її випробуванню, якого Він сам особисто не зазнав би, не прийняв би, і не перетерпів би; всяка людська істота, якими не були б її завдання і її терпіння, відтепер має в Христі попередника, взірць і підтримку.

А так як грішник заслужив на смерть, Христос прийняв на Себе всі кари, в тому числі і смерть, і Своєю смертю заслужив для нас життя. Ця повна жертва, прийнята Христом і від нашого імені принесена Ним Богові, сама собою являє центральний акт відкуплення, його вищу точку. Над нею нам потрібно застановитися.

А так як ця жертва відтворює в основних рисах одне з єврейських жертвоприношень – пасхальне – то передовсім пригадаємо, що таке жертва взагалі; розглянемо потім єврейську пасхальну жертву: це дозволить нам краще зрозуміти Христову Жертву.

Жертва.

1. Основне значення жертви – принесення Богові предмета, або живої істоти, які нам належали, на знак признання Його всемогучості, подяки за Його Благодіяння, або для того, щоб випросити у Нього ласки чи прощення своєї провини.

Те, що приноситься Богові, цим самим Йому посвячується значить набуває священного характеру, стаючи виключно Його власністю.

2. Для більш ясного підтвердження того, що ми перестаємо бути власниками принесеного нами, жертвоприношення може супроводжуватися, коли мова іде про живі істоти, кровавим умиртвленням жертви.

3. Якщо жертва умиртвляється, то ясна річ, що це умиртвлення може бути виконане тільки один раз, але це не перешкоджає, щоб посвячення цієї жертви Богові могло повторитися декілька разів і різними способами.

4. Так як жертва стає «священим» предметом, який належить Богові, то їсти від жертви, коли вона є їстівна, стає можливістю увійти в спілкування з Богом і приєднатися до Його життя. Це також – спосіб тісно з'єднатися з жертвою і разом з нею принести Богові самого себе.

Ці чотири положення дають нам можливість краще зрозуміти наступні виклади.

Єврейська пасха.

Це було найбільш урочисте з усіх єврейських свят: воно увічнювало пам'ять про вихід з Єгипту і про рух їхнього народу до обіцяної землі. Як відомо, Бог звелів євреям принести Йому в жертву непорочного агня – ягнятко – вимазати кров'ю агняти верхні одвірки їх жител і потім їсти м'ясо жертви, не ломлячи її костей. Цієї ж ночі Він умиртвив єгипетських первістків, але пощадив єврейські житла, які були помазані кров'ю агняти.

Кожного року в визначений день незліченні товпи євреїв з усіх країн єврейського розсіяння, збиралися в Єрусалимському храмі – єдиному місці, де Бог приймав поклоніння від Свого народу,

для жертвоприношень на пам'ять про ці події.

14-го Нісана, напередодні свята, кожний умертвляв в храмі непорочного агнця; священники збирали його кров і потім проливали її, як жертву, навколо вівтаря.

Цією жертвою ягнятко ставало священним.

Ті, хто його приніс, їли потім ягня в сім'ї при вечері, яка називалася пасхальною вечерею. Цим вони тісно з'єднувалися з жертвою, яку вони принесли Богу і яку Бог їм повертав на знак Свого благословення і відпущення гріхів.

«Обряд цієї вечері був наповнений споминами і грандіозною символікою. Головуючий за столом починав співом гімну подяки і передавав усім присутнім першу чашу вина; потім усі виконували очищувальне вмивання рук і приступали до споживання трав і «харосафу». Після цього слухали розповідь про втечу з Єгипту, а після її закінчення передавалася по колу чаша вина. Знову вмивали руки і вкінці починали їсти пісний хліб і пасхального агнця, в якого ані одна кість не могла бути зломаною.

Ягня повинно бути повністю з'їджене присутніми; кості і інші залишки повинні бути спалені. Третя чаша передавалася по колу вкінці вечері».

Того року, коли Христос востаннє виконував приписи закону відносно єврейської пасхи, як і в попередні роки, в храмі був умертвлений агнець, кров його пролита, м'ясо було з'їджене Учителем і апостолами, в помешканні, яке їм відпустив один житель міста.

Наприкінці цієї вечері Христос встановив нове жертвоприношення, яке стало вершиною Його спасенної служби.

Жертва Христова.

Коли учні були ще за столом, Христос взяв хліб, промовив слова благодарення, поблагословив його, переломив і дав учням, кажучи: «Прийміть, їжте, це є тіло моє». І взявши чашу (найбільш вірогідно третю чашу єврейської пасхи), подякував, поблагословив її і передав учням, кажучи: «Пийте від неї; бо це є Кров Моя Нового Завіту, що за многих проливається на відпущення гріхів».

Здійснилося нове принесення жертви:

– Христос від імені всіх нас, приносив Своему Отцю єдину Жертву, бажану Богові: своє власне Тіло і Свою власну Кров. Символічним розділенням Тіла і Крові, призвичаювалося кроваве принесення жертви, яке повинно було відбутися на другий день.

– Христос Своє Тіло і Свою Кров дав в їжу апостолам. Цим Він дав їм можливість тісно з'єднатися з Його Жертвою, щоб через Нього, з Ним і в Ньому посвятити Богові самих себе. Разом з цим Він дав за поруку Божого відпущення гріхів, тому що Бог їм дозволив вжити до їжі жертву, яка належить Йому.

Акт людей відносно Бога через Христа, акт Бога відносно людей через Христа; такою є подвійне значення жертви, принесеної в Страстний Четвер. Ця жертва реальна, бо саме принесення було реальне.

Ця жертва безкровна, але вона призвичаювала кроваве принесення жертви: Христос давав апостолам тіло, яке повинно бути «віддане», і кров, яка повинна була «пролитися». З тієї хвилини Він безповоротно прийняв Свої терпіння і смерть: він вже був жертвою. В Страстну П'ятницю, Христос на хресті повністю усвідомлював все що відбувається; задля цього, Він продовжував приносити Себе Отцеві як Він приносив Йому Себе напередодні вечором.

Таким чином, в Страстний Четвер було реальне і повне принесення жертви, яка повинна була бути умертвлена; в Страстну П'ятницю, на хресті було реальне і повне принесення жертви, яка умертвлялася.

Ми вже говорили, що жертва, хоч і умертвлена, тільки один раз, може бути принесена декілька разів; одна і ця ж жертва може служити для декількох жертвоприношень. Це зауваження нам пригодиться пізніше, коли ми будемо говорити про Божественну літургію.

Кидаються в очі аналогії з єврейською пасхою, яка, до речі, являє собою тільки підготовку і прообраз вічної Христової жертви.

Тут і там:

священик є посередником між Богом і людьми;

непорочний агнець і кроваве умертвлення;

вівтар (кров тече на хресті, як на вівтарі);

ані одна кістка не ломиться (згадаймо Євангельський текст: «Прийшовши до Ісуса, як побачили Його уже мертвого, не поломили у Нього голінок» (Ів. XIX. 33);

обрядова трапеза, під час якої жертва, що стала Божою власністю, повністю з'їдається тими, кому вона пропонується в їжу.

Щаслива вина.

Так здійснюється діло замирення між Богом і людьми.

«Пасха наша, Христос заложений за нас», говорить апостол Павло (I. Кор. V, 7). І апостол Петро: «Відкуплені ви... дорогоцінною кров'ю Христа, як непорочного і чистого агнця» (I Петро 1-18-19). Вільною жертвою одного із своїх членів – Христа Богочоловіка – людство повністю загладило свою провину; воно з надміром надолужило Божій правді; людство надолужило Богові понад всяку міру, свій непослух воно згладило героїчним послухом Христа; жертвою, яку приніс Христос, воно заплатило повну ціну за божественне життя, яке Христос таким чином йому повертав.

Жертвопринесення досконале, тому що Жертва досконала; воно єдине, тому що умиртвлення повне – вмерти можна тільки один раз; однак, воно може бути поновлене, якщо ця ж сама Жертва приноситься знову. Христос просто знову на ділі застосував Своє вчення: «Немає більшої любові, аніж та, коли хто душу свою положить за друзів своїх» (Ів. XV, 3). «Я є добрий пастир; добрий пастир покладе життя своє за вівці» (Ів. X, 11). Внутрішнє почуття Христа виразив Паскаль у своїй «Тайні Ісуса», вкладаючи Йому в уста такі слова, якими Він звертається до душі: «Тобі Я є більший друг, як цей або інший, бо для тебе Я зробив більше від них, вони не перетерпіли б того, що Я перетерпів за тебе, не померли б за тебе, в часи твоєї невірності і жорстокості, так як умер Я».

Нагадаємо ще потрясаючі слова Христа св. Ангеліні Фолинській: «Не дарма Я тебе полюбив».

І тепер можна зрозуміти сміливість Церкви, яка співає в Пасхальну Ніч (на Заході): «Щаслива вина, яка дозволила нам мати такого Спасителя!»

Як Бог довів до такої границі Свою прихильність? Це залишається тайною, але тайною, яка є повністю співзвучна з усім тим, з чим ми вже зустрічалися. Всі вони зливаються в одній центральній тайні: В любові Бога до нас.

«Що є таємничого у відкупленні... це – незбагненна любов Бога до Свого творіння. До цієї тайни завжди привертають наш зір розп'яття, які висять в наших домах, які безнастанно переконують нас перетворити наші терпіння і смерть в повну любові відповідь на безконечне милосердя. На колінах перед розп'яттям, що означає «для юдеїв згіршення і для греків безумство», ми можемо тільки повторити слова євангелиста Івана: «Ми християни увірували в любов, якою Бог полюбив нас». Ця любов, перед якою розгублюється наш розум, тому що вона до найвищої степені його перевищує, є першим і останнім словом нашої віри, основою нашої надії і тим вічним, що живить нашу любов».

(Сюллеро)

РОЗДІЛ V

ВОСКРЕСЕННЯ ХРИСТОВЕ

ПАСХА НЕТЛІННА

Всі чотири євангелисти закінчують свої розповіді описанням страстей Господа Ісуса Христа і Його воскресенням із мертвих.

Останнє представлене таким чином, ніби воно є логічним наслідком Страстей, їх вінцем, їх ціллю.

Проповідь про хрестні терпіння в устах Самого Господа, розсіяна протягом усього Його вчення, нерозривно пов'язана з проповіддю про воскресіння. «З цього часу Ісус почав відкривати Своїм учням, що Йому треба іти в Єрусалим і багато витерпіти від старшин і книжників, бути вбитому і третього дня воскреснути (Мт. 16, 21).

«Ото ми входимо в Єрусалим, і Син Чоловічий буде виданий первосвященникам і книжникам, і

Його засудять на смерть... і уб'ють Його, і в третій день воскресне» (Мар. 10, 33-34).

«І коли я побачив Його, то впав до ніг Його, як мертвий. І Він положив на мене десницю Свою і сказав мені: Я є перший і останній і живий; Я був мертвий і оце, живий на віки віків, амінь, і маю ключі від ада і смерті».

(Апокал. Об'явлення Івана, 1, 17-18).

Все це доводить, що ціль, або, як кажуть філософи – емтелехія Христових Страстей, вся сукупність яких називається хрестом і розп'яттям, є воскресення Христове. З найдавніших часів об'єднанні в органічно нерозривну двуєдність «Пасха Розп'яття» і «Пасха Воскресення». Церква, згадуючи Господні Страсти так побудувала свої служби, що в них спомини про тайну вечерю і терпіння Господа являються якби траурною і сумною прелюдією до осліплюючої білизни, блиску і безграничної радості пасхального воскресення.

«І не стільки вчення про хрест Сина Чоловічого, скільки вчення про воскресення залишалось і залишається до сьогодні каменем спотикання» (Діян. 17, 18-32 і др.).

Людській свідомості в її природному вигляді доступна ідея наруги кривди над правдою, але реалізована ідея воскресіння із мертвих в зареєстрованому Писанням факті – є до цього часу чимось таким, що найменше сприймається людьми, особливо так званими освіченими, які зсилаються в своєму супротиві ніби-то на закони природи, хоча вони в будь-який час можуть бути відмінені діянням Божої всемогутності.

Однак, як видно з розділу 16-го євангелиста Марка, ця невіра, яку названо навіть жорстокосердечністю, була властива самим Апостолам. Розповідь про цю невіру і про те супротивлення так званого природного розуму складає значну частину Євангельських оповідань про Воскресіння. Як справедливо зауважує проф. протоієрей Светлов, цей спротив радісній звістці про воскресення в найближчому оточенні Господа є одним із найсильніших доказів на користь правдивості цієї розповіді. Але віра в Воскресення, яку Господь поєднує з обрядом хрещенням є основною умовою спасення.

«Хто буде вірувати і охреститься, спасений буде, а хто не буде вірувати, буде осуджений» (Мк. 16, 16).

Ідея воскресення з мертвих і розтрошення власті п'їтьми ніколи не покидала людство.

Цією ідеєю наповнені грецькі словизинські містерії, які папа св. Іполит іменує в своєму творі «Філософумена» «великими і достойними» бо вони є ґрунтовані на ідеї безсмертя. Отець Павло Флорентійський так характеризує основну ідею цих містерій: посвячений не побачить смерті (знищення, небуття).

Подібно до того і в Старому Завіті, дуже скупому в цьому відношенні, це нечисленне що в ньому поміщено блищить дивною яскравістю і не двузначним визначенням.

«Бо Ти не залишиш душі моєї в аді і не дасть святому Твоєму побачити зотління» (Пс. 15, 10).

«А я знаю, Відкупитель мій є живий, і Він в останній день підніме з гробу розложену шкіру мою оцю; і я в плоті моїй побачу Бога. Я побачу Його сам; мої очі, а не очі іншого побачуть Його» (Йов 19, 25-27).

Тлумачення книги Йова було недавно написане відомим сучасним психологом К. Юнгом в творі «Відповідь Йову».

На основі чисто наукових міркувань він вважає, що воскресення Христове це дійсна і фактична відповідь дана Йову Вищим Єством. «Господь воскрешає мертвих включно до тріумфального воскресення Лазаря» (Ів. 11, 1-45).

Ця розповідь, незважаючи на її духовність, є натхнена таким реалізмом, такою життєвістю, такими невидуманими, а чисто життєвими деталями, і так тісно пов'язана з сімейним єврейським побутом тої епохи, що ні про яку видумку тут не може бути навіть мови.

Це чудо було приводом урочистого в'їзду Господа до Єрусалиму і воно ж поряд з обвинувачувальною промовою на адресу фарисеїв і первосвящеників (Мт. 23, 1-29, 1) було основним приводом розп'яття і умиртвлення Господа на хрестному дереві.

Внаслідок цього треба підкреслити, що воскресення не лише завершує собою розп'яття, але що воно його і починає.

Господь справді смертю смерті подолав, як говорить Церква, це значить, що Його смерть була тим шляхом, яким Він проникнув в темні безодні володаря смерті і, наповнивши їх Своїм божественним світлом, цим світлом, яке учні вже бачили під час Преображення (Мт., 17), зруйнував смерть.

«Коли до смерті зійшов Ти, Життя безсмертне, тоді ад знищив Ти світлом Божества» – співає свята Церква.

Апостол Павло зовсім точно говорить, що без Христового воскресення проповідь і страсті Господні не мають ніякого значення.

Не мають тоді значення усі терпіння світу і світ справді виявився б «диявольським водевілем», про який говорить у Достоевського невірний у Христове воскресення Крилов, хоч він і любить Христа. В цьому відношенні є особливо важливим 15 розділ першого послання до Коринтян. Він представляє правдиву систему християнського Богослов'я з точки зору Христового воскресення, яке стоїть на чолі цілої християнської віри. Деякі тексти цього розділу увійшли до Царгородсько-Нікейського Символу Віри.

Воскресення є істина понадрозумова, але ні в якому випадку не протирозумова, як і творення, або як і моя істота.

Бо, якщо Бог міг покликати мене із небуття, «так як сам собою я бути не міг» (Державін), то тим скоріше Він може воскресити мене вже існуючого і «підняти з праху мою шкіру, яка розсипається». На чолі усіх церковних служб поставлені служби воскресного дня з усім тим, що йому передує.

Потрібно відзначити, що в російському словнику сьомий день тижня присвячений повстанню Христа із мертвих, названий «воскресенієм», немов би на вічну пам'ятку про найважливішу подію в історії людського роду.

Центральне церковне таїнство – тайна Євхаристії – встановлене Господом задля воскресення із мертвих і життя вічного.

«Хто їсть Моє тіло і п'є Мою кров, має життя вічне, і Я воскрешу його в останній день» (Ів. 6, 54; 48-59).

Святий Ігнатій Антіохійський, отець церкви в другому столітті, розірваний дикими звірами на римській арені, виразно іменує тайну Євхаристії ліками безсмертя.

Із послання до римлян Ап. Павла (6, 3-11), яке читається У Велику Суботу на літургії видно, що Христове воскресення, а разом з ним і принципово з'єднане загальне воскресення людства і оновлення всесвіту в нове творіння, є "фактом не лише центральним, але і фундаментальним; подібно творенню, воно є ділом любові Бога, який за вираженням служби Великої Суботи шукав упавшого Адама, не знайшовши його на землі, пішов навіть до людського аду, щоб воскресити його і вивести разом з Собою.

З воскресенням Христа вся будова світу наповнюється змістом і всі жертви і всі терпіння є оправдані. Христовий Хрест, вслід за яким безпосередньо іде воскресення, це єдина повністю і до кінця діюча форма теодіцеї, тобто оправдання Бога в терпіннях світу. Ця теодіцея одночасно являється і антроподіцеєю, що означає, що вона є явищем нового творіння разом з новим Адамом, а не знищенням старого ветхого Адама. Воскресення ж Христове здійснило справедливий Божий суд над смертю і адом уже одним фактом перемоги над ними.

«Хто благочестивий і боголюбивий, той хай насолодиться цим чудовим і світлим торжеством. Хто є раб благородний, той хай увійде радуєчись в радість Господа свого. Хто потрудився, постачаючи, той одержить сьогодні динар. Коли хтось від першої години працював, нехай прийме справедливу заплату. Якщо хто прийшов після третьої години, нехай святкує дякуючи. Коли хто встиг на шосту годину, нехай нітрохи не сумнівається – бо відкинутий аж ніяк не буде. Хто запізнився на дев'яту годину, нехай приступає, ніскільки не сумніваючись, нічого не боячись. Хто досяг одинадцятої години, хай не страхається не гаючи часу: повний любові Владика приймає останнього як першого; успокоює прийшовшого в одинадцятій годині так само як діючого в першій годині. І останнього милує і першому догоджує, і тому дає і цьому подає, і діла приймає і наміри вітає, і діяння поважає, і роздумування хвалить.

Тому всі увійдуть в радість Господа свого: і одні, і другі приймайте нагороду. Багаті і вбогі, веселіться один в одного. Поміркovanі і лінівi – всі шануйте цей день.

Постивші і не постивші – возвеличтеся сьогодні.

Трапеза повна, всі насолоджуйтеся бенкетом віри; приймайте всі багатства благодаті. Нехай ніхто не ридає задля свого убозства, бо явилось Спільне Царство. Нехай ніхто не оплакує гріхів, бо засіяло прощення із гробу. Нехай ніхто не боїться смерті, бо нас визволила смерть Спасителя. Погасив її Той, Кого, вона держала. Полонив ад, зійшовший в ад. Засмутив Його, вкусивши Його плоті. І, передбачаючи це, Ісая голосив: ад, говорить, засмутився, зустрівши Тебе внизу; засмутився,

тому що знищився; засмутився, тому що був осміяний; засмутився, тому що був умертвлений; засмутився тому, що був усунений; засмутився, тому що був зв'язаний.

Прийняв тіло і торкнувся Бога, прийняв землю і зустрів небо: прийняв, що бачив, попав у те, чого не бачив. Смерте, де твоє жало!? Аде, де твоя перемога!?

Воскрес Христос – і ні одного мертвого в гробі; повстав Христос із мертвих, і поклав основу воскресення із мертвих.

Йому слава і царство на віки віків. Амінь».

(Слово Івана Золотоустого,

яке читається в світлу пасхальну утренню)

Христос Воскрес!

Розумові основи нашої віри в Христа.

(Лист В. С. Соловйова графу Л. Н. Толстому)

Своє непохитне переконання в істинності факту Христового воскресення і в безсумнівну майбутність загального воскресення В. С. Соловйов висказував вперто і неодноразово, як в своїх друкованих творах, так рівночасно і в приватних бесідах і листах, в яких нерідко традиційне поздоровлення «Христос Воскрес» супроводиться твердженням, що це не є проста умовна фраза, а повідомлення про правдиву, безперечну подію.

Поданий нижче лист В. С. Соловйова до графа Л. Н. Толстого був поміщений в третьому томі збірника листів В. С. Соловйова (С.-Петербург, 1911). Той же лист (істотна його частина) був надрукований в журналі «Питання філософії» за 1905 рік.

25 липня - 2 серпня 1894 р, Петербург.

Дорогий Лев Миколайович,

Від часу мого останнього листа, який я відправив через п. Краузкопфа я був два рази поважно хворий і не хочу далше відкладати важливої розмови, яку я Вам винен.

Всі наші розбіжності можна зосередити в одному конкретному пункті – воскресіння Христа. Я думав, що у Вашому власному світогляді (якщо я тільки правильно розумію ваші твори) немає нічого такого, що перешкоджало б признати істину воскресення, є навіть дещо таке, що заставляє признати її.

Спочатку скажу про ідею воскресення взагалі, а потім про воскресення Христа.

1. Ви допускаєте, що наш світ прогресивно видозмінився, переходячи від нижчих форм і степеней до вищих і більш досконалих;

2. Ви признаєте взаємодію між внутрішнім духовним життям і нижчим фізичним.

3. На основі цієї взаємодії Ви признаєте, що досконалість духовної істоти виражається в тому, що її власне духовне життя підпорядковує собі життя фізичне і опановуючи його.

Виходячи з цих трьох пунктів, я думаю, є необхідним прийти до істини воскресення. Справа в тому, що духовна сила відносно матеріального існування не є величиною постійною в скритому, потенційному стані; в людстві вона звільняється і стає явною. Але це визволення здійснюється спочатку тільки ідеально в формі розумової свідомості: я відрізняю себе від своєї тваринної природи, усвідомлюю свою внутрішню незалежність від неї і перевагу над нею. Але чи може ця свідомість перейти в діло?

Не тільки може, але і частково переходить.

Як у світі тваринному ми знаходимо деякі зародки або відблиски розумового життя, так і в людстві безсумнівно існують зародки цього вищого стану, в якому дух справді фактично оволодіває матеріальним життям. Він бореться з темними стремліннями матеріальної природи і підкоряє їх собі (а не тільки відрізняє себе від них). Від ступеня внутрішньої духовної досконалості залежить більша чи менша повнота цієї перемоги.

Найбільшим торжеством ворожої матеріальної основи є смерть, тобто звільнення хаотичного життя матеріальних частинок із знищенням їх розумового, доцільного зв'язку. Смерть є явною перемогою безглуздя над глуздом, хаоса над космосом...

Особливо це ясно відносно живих істот вищого порядку. Смерть людини є знищення досконалого організму, тобто знищення доцільної форми і знаряддя вищого розумного життя. Така перемога нижчого над вищим, таке роззброєння духовної основи показує, очевидно, недостаток її сили. Але ж ця сила зростає. Для людини безсмертя є тим, чим для тварини розум, ціллість тваринного

царства є розумна тварина, тобто людина. Ціллю людства є людина безсмертна, значить Христос. Як тваринний світ тяжить до розуму, так людство тяжить до безсмертя. Якщо боротьба з хаосом і смертю є суттю світового процесу, причому ясна, духовна сторона хоч помалу, але все-таки перемагає, то воскресення, значить дійсна і остаточна перемога живої істоти над смертю є необхідним моментом цього процесу, який в принципі цим і закінчується весь дальший процес має, твердо кажучи, тільки експенсивний (поширювальний) характер, полягає в універсальному (всезагальному) освоєнні цієї індивідуальної перемоги або поширення її наслідків на все людство і на цілий світ. Коли під чудом розуміти факт, що суперечить загальному перебігу подій, то воскресення є прямою протилежністю до чуда – це є факт безперечно необхідний в загальному перебігу подій; коли ж під чудом розуміти факт, який відбувся вперше, факт небувалий, то воскресення «Первістка із мертвих» є, звичайно, чудом досконало таким, як поява першої органічної клітини серед неорганічного світу, або поява тварини серед допотопної рослинності, чи поява першої людини серед уран-утанів.

В цих чудах не сумнівається історія природи; таким же є без сумніву і чудо воскресення для історії людства.

Зрозуміло, що з точки зору механічного матеріалізму все це «нуль ет нона афену» (не існує і ніколи не мало місця). Але я був би дуже здивований, якби з Вашої точки зору почув яке-небудь принципове заперечення. Я впевнений, що ідея воскресення «первістка із мертвих» для Вас така ж природня як і для мене. Але питання, чи здійснилася вона у Тій історичній Особі, про воскресення якої розповідається в Євангелії? От на основі чого, я стверджую свою впевненість в дійсності воскресення цієї Особи, Ісуса Христа як первістка із мертвих:

1. Перемога над смертю є необхідним природним наслідком духовної досконалості; ця Особа, в якій духовна особа забрала силу рішуче і остаточно над усім нижчим, не може бути покорена смертю; духовна сила, досягнувши повноти своєї досконалості, неминуче переливається, так би мовити, через верх суб'єктивно-психічного життя, захоплює також життя тілесне, перетворює його, а потім остаточного одухотворює його і нерозривно пов'язує його з собою. А якраз образ повної духовної досконалості я і знаходжу в євангельському Христі; вважати цей образ вигаданим я не можу з багатьох причин, наводити яких немає потреби, так як і Ви не вважаєте євангельського Христа міфом. Коли ж цей духовно-досконалий чоловік справді існував, то Він тим самим був первістком із мертвих, і іншого такого нема чого чекати.

2. Другу основу моєї віри дозвольте пояснити порівнянням з іншою областю. Коли Левер'є шляхом відомих обчислень впевнився, що за орбітою Урану повинна знаходитись інша планета, а потім побачив її в телескоп якраз там, де вона повинна була бути згідно з його обчисленнями, то бодай чи мав він який-небудь розумний привід думати, що ця планета, яку він бачить не є тою самою, яку він вичислив. Що вона не правдива, а правдива ще можливо відкриється пізніше. Подібним чином, коли, ґрунтуючись на загальному значенні світового і історичного процесу і на послідовності його стадій, ми знаходимо, що після виявлення духовної основи в ідейній формі з однієї сторони в філософії і мистецтві греків, а з другої – в етично-релігійному ідеалі єврейських пророків (зрозуміння Божого Царства) – то дальший, вищий момент цього об'явлення повинен був представляти явище тієї ж духовної основи особисте і реальне, втілення в живій особі, яка не тільки в думках і художніх образах, а й на ділі повинна була показати силу і перемогу над ворожою дурною основою з її остаточним вираженням смертю, значить повинна була справді воскресити своє матеріальне тіло в духовному і, коли ж разом з цим у очевидців-свідків, неграмотних євреїв, які не мали ніякого поняття про світовий процес, його стадії і моменти, ми знаходимо описання якраз такого чоловіка, який особисто і реально втілює в Собі Духовну основу, причому вони із здивуванням, як про подію для них неждану і надзвичайну розказують, що Цей Чоловік воскрес, значить представляють чисто емпірично (з досвіду), як послідовність фактів те, що для нас має внутрішній логічний зв'язок, – бачучи таке співпадіння, ми рішуче не маємо права звинувачувати цих свідків у цьому, що вони видумали факт, все значення якого для них самих було неясним.

3. Про третю основу моєї віри в воскресення Христа я згадаю тільки в двох словах, так як вона занадто відома, що однак не зменшує її сили.

Справа в тому, що без факту воскресення незвичайний ентузіазм апостольської спільноти не мав би достатньої основи, і взагалі вся початкова історія християнства являла б цілий ряд неможливостей. Хіба тільки признати (як це деякі робили), що в християнській історії зовсім не було першого століття, а що воно почалося відразу з другого чи навіть з третього століття.

Особисто я з того часу як признаю, що історія світу і людства має значення, не маю найменшого сумніву в воскресення Христа, і всі заперечення проти цієї істини своєю слабкістю тільки підтверджують мою віру. Єдине оригінальне і поважне заперечення, яке мені відоме, це заперечення Ваше. В одній недавній розмові зі мною Ви сказали, що якщо признати воскресення і, значить, особливе надприродне значення Христа, то це заставить християн більше покладатися для свого спасення на таїнственну силу його надприродного Єства, ніж на власну моральну працю.

Але ж таке зловживання істиною є кінець-кінцем тільки виявленням зловживаючих. Так як насправді Христос, хоч і воскреслий, остаточно нічого для нас без нас самих зробити не може, то для щирих і совісних християн ніякої небезпеки квієтизму (бездіяльної пасивності) тут бути не може. Її не можна було б допустити, якби Воскреслий Христос мав для них видиму дійсність, але при існуючих умовах, коли правдивий особистий зв'язок з Ним може бути тільки духовним, що допускає власну моральну працю людини, – тільки лицеміри або негідники можуть зсилатися на благодать зі шкодою для моральних обов'язків. Крім цього Богочоловік не є чимось всепоглинаючим абсолютним східних містиків, і з'єднання з ним не може бути односторонньо-пасивним. Він є «первісток з мертвих», показчик шляху, вождь і прапор для діяльного життя, боротьби і досконалості а не для погруження в мирвану (небуття). В кожному випадку, якими б це були практичні наслідки воскресіння Христа, питання про Його істину рішається ним самим. Мені було б у вищій мірі цікаво знати, що Ви істотно про це скажете.

Якщо Вам нема охоти або ніколи про це писати, то я підожду до зустрічі.

Бувайте здорові, сердечно кланяюся всім Вашим. Вам відданий

Володимир Соловйов».

РОЗДІЛ VI

АНГЕЛИ

Священні тексти обох Завітів насичені згадуванням про Ангелів, переважно про добрих Ангелів, які послухні Богові і виконують Його волю.

Злі Ангели на чолі з сатаною згадуються значно рідше, але зате ці згадки такі важкі і істотні, що Св. Писання втратило б значну частину свого значення, коли б ми не віднесли з увагою до тієї сторони християнського віровчення.

Ангел – слово грецьке і означає післанець, зрозуміло, що післанець Божий, який виконує Божу волю. Така функція допускає дві властивості: розумну волю і силу. Відповідно до цього як священні тексти так і святі отці і богослови, а також літургична література відносно Ангелів вживають два вирази: «уми» і «сили».

Всім хто відвідує церкву відомі такі тексти, як: «нині сили небесні з нами невидимо служать», «Господи сил з нами будь», «Хай торжествує безплотних умів єство».

Перший член Символа Віри голосить: «Вірую в єдиного Бога Отця, вседержителя, Творця неба і землі, усього видимого і невидимого».

Загальні думка отців і вчителів Церкви є та, що під небом тут треба розуміти не стільки астрономічне видиме небо, скільки всю сукупність небесних сил з включенням до них, звичайно, і святих торжествуючої Церкви, яких повністю можна уподібнити до ангельських сил за їх функціями. Голова святих – Пресвята Богородиця – іменується Царицею небесних сил, чеснішою Херувим і славнішою без порівняння від Серафим. Цей невидимий світ при звичайних умовах не доступний до наших тілесних очей, хоч і часто переживається внутрішніми почуттями сильно і реально. Особливо це стосується переважно цих небесних сил, які називаються Ангелами Хоронителями, і про яких говорить безпосередньо сам Господь:

«Дивіться, не погорджуйте жодним з цих малих; бо кажу вам, що Ангели їх на небесах завжди бачать лице Отця Мого Небесного».

(Мт. 18, 10).

З цього тексту виходить, що однією з головних функцій Ангелів Хоронителів є якраз зв'язок між перебуваючим в неприступній славі Господом і сотвореним людством в особі кожного

представника, взятого як особисте існування. Отці церкви є схильні навіть вважати Ангела Хоронителя представником ідеального і чистого Божого задуму про дану людину, який являється живою і одушевленою істотою, який постійно стоїть перед людиною як її совість і як покажчик на її ідеальне призначення, як божественна міра всіх її діл, вчинків і цілеспрямованості.

О. Сергій Булгаков в своєму знаменитому творі «Лествица Яковля» присвяченому проблемі ангельського світу вказує на те, що Ангели Хоронителі являються провідниками і носіями Божої любові і божого Промислу про людей.

По суті кажучи, без зрозуміння невидимого світу умів і сил небесних неможливо собі навіть уявити здійснювання Божого Промислу у світі. А без поняття Промислу падає і саме зрозуміння Бога – благого Єства, що сотворив світ і безнастанно піклується про нього.

Однак розуміння «умів» і «сил» означає ще і інше призначення Ангелів. Вони являються виконавцями Божої волі при сотворенні світу, в промислі про нього, а також у всьому тому, що відноситься до суду над світом, покарання зла і підтримки добра. В цьому значенні Ангели живуть в благовійній релігійній свідомості як істоти вищого порядку, які навівають нам страх і тремтіння змішані з захопленням. Є в духовній природі людини дещо дуже споріднене з Ангелами і це відноситься не тільки до добрих Ангелів але, на жаль і до злих.

Про святих Церква часто любить говорити, що вони являються земними ангелами і небесними людьми; але так само всякого роду діяння, противні добру або турботливій волі Сотворителя, караються Божим словом через страшне уподібнення винуватців притивникові Божої волі – сатані. Юда Іскаріот одержує з уст Самого Господа страхітливу назву диявола (Ів. 6, 70). Коли апостол Петро став заперечувати Господеві з приводу Його бажання терпіти за світ, він одержав грізну відповідь: «відійди від Мене, сатано, ти для мене є згіршенням бо думаєш не про це, що Боже, а про те, що людське (Мт. 16, 23). Звичайно тут Юда Іскаріот і Св. Петро названі одним і тим самим іменем в зовсім різних значеннях: Юда Іскаріот – як унаслідивший з сатаною його згубу. А апостол Петро – як невільно спокушаючий людську природу Господа на шляху до прийняття Ним хреста.

З того також видно, що однією з головних особливостей сатани є опір Божій волі у вигляді сіяння згіршення і спокус. Існування ангелів, як добрих так і злих, пізнається людиною через безпосередній духовний досвід.

Коли людина творить добро, вона переживає відчуття якоїсь вищої духовної сили, яка скеровує її до цього і овіває всю її істоту блаженством і красою; так само здійснення злих і огидних вчинків переживається людиною, як вплив якоїсь сторонньої сили, навіть як щось духовне, і як виняток, фізичне насилля.

Бог і ангели є невидимі, але їх дії повністю видимі і є їх явним виявленням. А крім того, у виняткових обставинах, і Сам Бог і його ангели можуть стати видимими. Так, наприклад, Господь Бог воплотився в другій Іпостасі, став зовсім видимим і відчутним: «Про те, що було від початку, що ми чули, що бачили своїми очима, що розглядали і що дотикали наші руки, про Слово Життя» (І. Ів. 1,1).

Господь Ісус Христос дає нам текст надзвичайної сили: «Хто Мене бачив, бачив Отця» (Ів. 14, 9).

Під час хрещення Господа третя Іпостась – Бог Дух Святий приймає вигляд голуба, а сходячи на апостолів в день П'ятидесятниці, приймає вигляд вогненних язиків і дає знати про свою присутність шумом, що нагадує бурю.

Слава Божа неодноразово наглядно виявляється в Старому Завіті, головним чином в Мойсеєві скинії. Преподобний Серафим твердить про те, що Бога і Божу благодать можна бачити очима. Але це буває, звичайно, тоді, коли Сам Господь зволить явитися нам.

Святе Письмо неодноразово розповідає про появу Ангелів, у більшості випадків в людському вигляді, що збільшує значення і цінність самого людського образу.

На границі обох Завітів відбувається поява Архангела Гавриїла священикові Захарієві. «Тоді явився йому Ангел Господен, стоячи справа жертовника кадильного» (Ак. 1, 11). Тоді ж Архангел Гавриїл повідомляє Пресвяту Богородицю про зачаття і народження Нею Божого Сина: «Шостого місяця був посланий Богом Ангел Гавриїл в Галилейське місто Назарет до Діви, зарученої з мужем, який звався Йосиф з дому Давидового; ім'я Діви було Марія» (Лк. 1, 26-27).

В Різдва́ну ніч у великій кількості з'являються Ангели, які співають славу Божому Дитятку.

Під час гетсиманської боротьби Господь досилає знеможеному Синові Своєму Ангела, який покріплює Його на початку Страстної дороги (Лк. 22, 43).

Вкінці, Ангельські сили в людському вигляді повідомляли про звершення Господнього воскресення і про Його славне вознесення.

В абсолютно винятковому і грізному вигляді з'являються ангели в Об'явленні (Апокаліпсис) св. Івана.

Тут вони, як правило, показані Божими слугами в ділі покарання за перевищуючий всяку міру гріх і в справі знищення опоганеного, перейшовшим всяку межу гріхом, світу.

«Я бачив сім ангелів, які стояли перед Богом; і дано було їм сім труб» (Об'явл. 8, 2).

Можна сказати, що Об'явлення Івана Богослова настільки переповнене вказівками про дії Ангельських сил, що цю книгу можна було б назвати Об'явленням про Ангелів. Тут ми також дізнаємось, що Ангели являються співслужителями людей в Божому ділі.

«Він сказав мені: гляди не роби цього; (не поклоняйся мені) бо я – співслужитель тобі... Богові поклонися» (Об'явл. 22, 9).

«При своєму сотворенні людина одержує не тільки Божий дар любові, але і можливість любові; не лише себе саму, але і свого другого (Ангела), і не тільки людських друзів, але і духовного друга. Цей Другий кожної людини, цей Друг, єдиний і особистий, властивий кожній людині, є ангел-хоронитель, істота не тутешнього, не людського світу. Коли стихає шум життя і замовкають неструнні його голоси, коли душа обливається тишею і наповнюється мовчанням, коли виявляється її дитяча стихія і відкривається покриття, яке її душить, коли звільняється душа з полону цього світу і залишається на самоті з Богом, коли розв'язуються вузли земської істоти і душа стає сама собою, коли відділяється вона від земської оболонки і знаходить себе в новому світі, коли вона наповнюється світлом і обмивається променями безсмертя, – тоді відчуває вона над собою нахилену з невисказаною любов'ю істоту, таку близьку, таку рідну, таку ніжну, таку тиху, таку люблячу, таку вірну, таку лагідну, таку ласкаву, таку світлу, що радість, мир, блаженство, невідоме на землі, закипають в душі. Вона відчуває тоді свою неодинокість і вся поривається назустріч до невідомого і близького Друга, бо знає душа цього Друга, про якого все життя мріяла і томилася, шукаючи Його щоб злитися з другом до кінця, віддатися йому нероздільно, в ньому придбати своє друге я. Цим другим для кожної людини, цим другим, даним Богом і сотвореним для неї, є її ангел-хоронитель, що завжди витає над нею, який живе з нею одним життям.

Він – найближчий, хоч і далекий, невидимий, нечутний, недоступний, ніякому тілесному, чи навіть духовному сприйманню. Таким тихим і лагідним є його духовне доторкання, що сама його присутність для людини є незамітна.

Але язик нам свідчить, що несвідомо ми його помічаємо. Бо наших близьких, які є повні любові, ласки, лагідності і піклування, ми невільно, самі не розуміючи значення своїх слів, називаємо своїми ангелами-хоронителями». Вони являються для нас світлом і повітрям, так само, як і ті незамітні, вони пізнаються нами в усьому своєму значенні, тільки тоді, коли ми їх втрачаємо. Подібно і ми, завжди осінені крилом свого ангела-хоронителя, не виділяємо в своїй свідомості цього осінення, немов би не помічаємо його, хоч воно завжди з нами. Ангел-хоронитель, житель вищого безплотного світу, не має прямого доступу до нашого зовнішнього світу, до нашої тілесної природи. Звичайно він міг би зворушити чи навіть зруйнувати нашу тілесну природу своєю страшною появою (звідки і походить ще старозавітний страх перед появою ангела: не можна бачити його лицем в лице, щоб не вмерти). Але на цю появу потрібно прямої Божої волі, без неї немає для цього підстави в тихій лагідності ангела.

Він грізний і непоборний, коли хоронить нас від нечистих і лукавих духів, що хочуть нас захопити, як «хоронитель душ і тілес наших». В духовній боротьбі без цього заступника наша природа була б зруйнована, отруєна, розтлінена і знищена.

Нас завжди хоронить від цього цей стратег, духовний воїн. В цьому він є активно діючий, безнастанно напружений, він діє всією своєю силою. Але земного друга, людину яку він охороняє, він не насилує, не хоче і не може насилувати. Він пестить і леліє її душу, його шепіт, в чутному мовчанні навіває душі благі думки, які родяться в ній самій, однаке так тихо і лагідно, що душа не помічає цього навівання. Йому заповіджено мовчання, бо «мовчання є тайною майбутнього віку», згідно із св. Ісаком Сироном, і ангел-хоронитель говорить нам тільки мовчанням. Він дивиться в нашу душу і бачить нас, а цього вистачає для тієї таємничої розмови з вищим своїм я. Є вищим завданням виховання і педагогічного такту – будити і оберігати блага самодіяльності, робити так, щоб все благо в людині не напихалося зверху, а виникало в ній самій, її саму для себе являючи і породжуючи. Інакше не буде досягнуто самої цілі виховання, яка заключається в тому, щоб

виховуваний сам ставав діячем, а не послушним знаряддям в руках вихователя. Завдання останнього полягає в тому, щоб стати зовсім непомітним, знищуватися, зливаючись з волею самого вихованця. Цьому завданню і відповідає образ впливів ангела-хоронителя, який в самих нас побуджує наше вище я. Ця небесна педагогіка багаточисельна, багатогранна і невичерпна. Як найніжніша мати слідує за пробудженням темних і світлих рухів в душі дитини, в його захоплюючому ворожими стихіями житті, так і ангел-хоронитель завжди витає над нами – однаке нічого не робить без нас, помимо нас: «очікуючи самостійної поправки і не приневолюючи» (канон молебний до ангела-хоронителя). «Я тебе хоронителя придбав, що перебуває при мені, що розмовляє, що хоронить і пропонує завжди мені речі постійні і спасенні» (Там же).

Це є безнастанна творчість, безнастанна праця ангела-хоронителя над невдячним і неслухняним матеріалом серед світу, зараженого гріхом. Але ця праця здійснюється безнастанно. Кожний з нас живе не один, але вдвох, разом, нерозривно. З нами завжди є приятельська допомога, над нами завжди є розпростерті крила друга».

(З книги прот. С. Булгакова «Лествица Яковля»)

Злі ангели.

Об'явлення Божого Слова про Ангелів нерозривно пов'язане з об'явленням про духа темряви, про диявола. За словами Господа, світ лежить у злі, але згідно з тим же словом – світло світить у пільмі і пільма його не може обхопити. Однаке, зло так поляризувалося відносно добра, що сьогодні, тобто після цього, як прийшов у світ Христос, щоб перемогти духа пільми, ніяке вчення про добро і праведність, про добрих ангелів стало неможливим без вчення про зло і гріх, про злих духів; вчення про Христа є неможливим без вчення про антихриста, як про сина супротивлення усьому тому, що зв'язане з Христом. Однак все це ніскільки не означає, дуалізму, тобто початкового і рівноправного перебування добра і зла, світла і темряви, краси і пюгавства, істини і брехні – так як ми це бачили в лжевченні маніхейства і зороастризму. Через слабкість людського розуму і його схильність до створення фальшивих доктрин, така точка зору є більш поширена, ніж звичайно про це прийнято думати. Але її хибність легко довести. І справді, якщо представити собі, що Бог є позитивна безконечна величина, а дух темряви – негативна безконечна величина, то ясно, що в результаті не повинно було б бути ніякого буття і сотворення світу стало б неможливим. Але дійсність заперечує це на кожному кроці. Мало того, той факт, що, незважаючи на надзвичайну силу зла, добро все-таки стоїть непохитно, сонце світить і «життя живе» показує нам, що сили добра безконечно перевищують сили зла і що такі існують лише завдяки Божому допущу. Причина того, що Бог допускає тимчасове співіснування сил добра і сил зла, а іноді як здається перемогу зла, вияснюється із Святого Письма і письменності святих Отців.

Візьмемо книгу Йова, а також знамениті слова католицької літургії про щасливу вину, завдяки якій світ одержав такого Відкупителя. Сили зла допускаються для більшого торжества сил добра, і при цьому не зовнішнього їх торжества, завдяки насильству, але завдяки їх внутрішній непоборності і непереможності.

Прийшло у світ наш світло й було неприйнятне пільмою.

Та світить воно в темряву, де грань добра і зла

Не силою іззовні, а правдою самою

Віків князь є осуджений і всі його діла.

Ця остання строфа геніального вірша Володимира Соловйова на Різдво Христове так само, як і строфа другого його вірша на цю ж тему: «Безсильне зло, ми вічні, з нами Бог» – показують нам споконвічну слабкість і неміцність сил зла, які Церква марно іменує «демонів немічними зухвальствами». Закон добра є такий, що вбиване хитростями зла добро, завжди безконечно збільшується в своїй силі. І каплі крові мучеників являються насінням, з якого виростає пишний посів вічності на Господній ниві.

Співіснування зла і добра не є дуалізмом ще й тому, що між ними і над ними знаходиться «мірило праведне» – хрест і воскресення Христа, що піднялися над усім сотворінням – Абсолютне добро несотвореної але вічної природи.

А зло, хоч і не сотворене Богом, але безперечно походить від сотворіння, а тому, як таке, що не має коріння в Бозі, обов'язково загине згідно слів Господа Ісуса: всяка рослинність, якої мій Отець небесний не посадив, вирветься з корінням.

За словами Господа спочатку согрішив диявол (І. Іван 3,3); згідно з образними і карбованими словами св. Григорія Ніського диявол є винахідником зла. Тому можна тут говорити про злоподібність творінь, про карикатурне наслідування свого творця. Ясно, що мова іде про зловживання даної Богом творчої свободи. Про причини ж цього зловживання неможливо запитувати, *бо суть свободи заключається в її безпричинності; так само, як і суть любові є безпричинною, або, більш справедливо – має причину в собі самій*. Диявол є самопричиною свого упадку. Взірцем такого упадку являється гординне стремління безлюбного уподібнення себе Своему Сотворителю. Бо суть Бога є любов; і єдиним шляхом уподібнення є любов по Божому образу, тобто любов жертвенна.

А диявол пішов шляхом зовсім протилежним – і звідти його загибельна трансформація із ангела світла, із світової зорі, яким сотворив його Бог, в дух пільми, в страшну чорно-кродаву звільд. Читання таких книг св. Письма як книга Йова і Апокаліпсис Івана Богослова показує нам, що світовий процес з часу упадку світової зорі є безперервна боротьба духу темряви і його відпавших від Бога ангелів з Богом і Його слугами.

Перед лицем цієї боротьби людство розділилося; цей поділ описує притча про страшний суд (Мт. 25, 31-46). Боротьба ця є чисто духовна і в величезній більшості випадків проходить в невидимому внутрішньому інтенсивному, а не експансивному плані.

«Тому, що наша боротьба не є проти крові і плоти, а проти начальств, проти влади, проти правителів світу пільми віку цього, проти духу піднебесної злоби» (Ефес. 6, 12).

З цього тексту, в якому в значній мірі концентрується вчення Церкви про злих духів, видно, що Церква ніколи не воювала ані з матерією, ані з красою, з якими воювати Вона і не могла, тому, що вони сотворені Богом. А воювала вона завжди і буде воювати до другого приходу Господа з тим, що спотворює і розкладає матерію, плоть і кров. В тому ж післанні перечислені з потрібною степінню докладності і гостроти багатогранності цього зла і нечисті (Рим. 1, 21-32).

Найбільш характерним у цьому всьому є свідоме стремління до зла і до супротиву, що може робити тільки чисто безплотний дух, а не плоть, бо характерною властивістю останньої є несвідомість, або як Ісус Христос говорить в притчі про бур'яни – сон; там однозначно сказано, що диявол засіває своє зло під час сну, тобто у підсвідомості людини. Треба вважати, що диявол свідомо, так би мовити, скористався чи зловжив наданою йому свободою в момент сотворення світу. Властивість диявола – злорадність, що є діаметрально протилежною до любові, як це вона з її властивостями описана св. Павлом (1. Кор. 13).

Само слово «диявол» походить від грецького «діабалло», що означає «брешу, спотворюю», тому він є також батьком не тільки брехні, але й усіляких спотворень і протилежностей (рим. 1, 26-27). У нього, як у істоти особової, є своє власне ім'я «денниця» – син зорі, що свідчить про остаток його ангельства.

Всі чотири Євангелія, Апостольські післання і Апокаліпсис можна розглядати як грандіозну боротьбу з дияволом.

Особливо важливим є спокушення дияволом Сина чоловічого (Мт. 4-10), а також те тлумачення, яке дав йому Достоевський у своїй легенді про великого інквізитор.

Що найважливіше в цьому коментарі – це приписання дияволу грандіозного особистого розуму, через що ми не можемо сумніватися в такому свідомому сіянні зла і ворожості до Бога, про яке людина бодай чи може скласти собі хоч приблизне уявлення.

Він дійсно є ворогом і всі, що йдуть слідом за ним – сини ворога, які приречені на загибель.

Так як гріх є беззаконням (І. Іван 3-4), а закон нового Завіту є любов'ю – заповідь нову даю вам, так любіть один одного (Ів. 13,34) – то основний гріх сатани і тих, хто з ним іде – є з'єднані гординею ненависть і братовбивство: *«кожен, хто ненавидить брата свого є чоловіковбивець»* (І. Ів. 3, 15)¹ Апостол любові нас і повчає, що якраз цим гріхом диявол «згрішив від початку» (І. Ів. 3,3); тому заперечення атрибутів любові, чи краще, уся якби персоніфікована сукупність цього заперечення і є дияволом.

Згідно вчення св. Отців диявол немов би перетворює людину в свій автомат, якому здається, що він служить злу добровільно, ніби знаходить у цьому злі самонасолоду і самоутвердження.

«Чому апостол назвав диявола князем цього віку?

Тому, що природа людська майже повністю піддалася йому добровільно і навмисно.

Христа, хоч Він обіцяє тьму благ, ніхто не слухає, а його – хоч він нічого подібного не обіцяє, а навпаки запроваджує до пекла – слухають усі.

Він володіє в цьому світі, йому підчиняються усі, у нього більше слуг ніж у Бога і його більш охоче слухають ніж Бога; виняток являють тільки нечисленні, і все це відбувається через нашу недбалість і безпечність».

(Іван Золотоустий,
розмови на посл. Ефес. СПб 1858 р. стор. 81).

Як ми говорили, св. Письмо Нового Завіту може і повинно розглядатися як переможна боротьба Сина Чоловічого з дияволом. Все починається із спроби диявола спокушати, своїми спокусами воплощеного Бога і навіть заставити Його служити собі (третя спокуса).

Нечуване зухвальство! Приймавши до уваги незвичайний розум сатани, пояснити подібний акт чистої дурноти можна тільки тим, що сатана серцем не осягнув всієї безодні Божественної любові, яка привела до Боговоплощення, а розум, який не приведений до серця і, значить, не залучений до Божої любові завжди перетворюється в свою протилежність – в чисту глупоту. Зцілення Гадаринського біснуватого, так само як зцілення біснуватих в інших багаточисельних випадках, дарування Апостолам сили, якій підчиняються нечисті духи, слова Господа: «Я бачив сатану, що падав з неба як блискавка» – все це показує центральність боротьби з сатаною в ділі відкуплення і спасення. Страсти Господні можна і треба розглядати як останній етап цієї боротьби. Диявол дійшов у своїй боротьбі з добром до кінця.

«Увійшов же сатана в Юду, прозваного Іскаріотом, в одного із числа дванадцятьох» (Лк. 22, 3). «І після цього куска (хліба з сіллю) увійшов в нього сатана» (Ів. 13, 27).

В цій розповіді нас більше всього схвилювало крайнє осатаніння Юди «сина загибельного». Це є грізним попередженням всьому людству. Але ось чаша терпінь Божественного Праведника випита до кінця, сатана вичерпав усі свої зусилля і хитрощі, а Син Чоловічий хрестом входить в ад, для того, щоб в центрі володіння князя цього світу перемогти «маючого державу смерті» – диявола.

Всемогучою своєю силою Господь воскресає і сила диявола виявляється надломленою назавжди. Але своєю надзвичайною ласкою Господь ще дає «час покаяння» світові, який лежить у злі. Цей період наближає нас до тієї останньої і кінцевої боротьби – останніх судорогів злої свободи в боротьбі з уже перемігшим добром – як це розкрито в Апокаліпсисі.

Згідно з діалектичним принципом етичних протилежностей сатана прагне до воплощення, до цього, що можна було б назвати створенням аду на землі.

Апокаліпсис Івана Богослова дає нам потрібний образ цього лжевоплощення: лжепророк, велика блудниця і місто нечистоти Вавилон, причому два останні образи складаються в дивну двуєдність (Об'явлення 17-18). Але Господь нас «мертвих у злочинах» оживив у Христі – благодаттю ми спасенні – і воскресив з Ним і посадив на небесах у Христі Ісусі (Ефес. 2, 5-6), щоб «виявити в майбутніх віках всеперевищуюче багатство своєї благодаті в благості до нас у Ісусі Христі (Ефес. 2,7).

«Який посадив нас разом з Ним по правиці Отця».

(Канон свята Вонесення)

«Наша упавша природа... засівши коло Отця була безмежно вознесена».

(Канон свята Вознесення)

Остання боротьба із сатаною передана св. Павлом (Еф. 6, 13-17; порівняй Апокаліпсис 19, 1-16). Остання твердиня сатани – Вавилон, блудниця і місто нечистоти знищені і дим її виходить на вічні віки» (Об'явлення 19, 11-16).

РОЗДІЛ VII

ДІВА МАРІЯ

Чому Бог в ділі спасення людського роду надав особливе місце Божій Матері?

1) Тому, що згідно з Його волею повинна була існувати сотворена особистість, яка приймала б спасаюче діло Творця від імені всього людства.

Бог не накидав нам Христа; Він зберігав людську свободу, яку ми одержали від Цього і для Нього, щоб Його Син був справді посередником; Йому подобалося, щоб з нашої сторони це

посередництво було прийняте означеною людською волею, яка представляла б увесь людський рід і, таким чином, стала б активною.

Цією сотвореною особистістю явилася Діва Марія, коли вона промовляла в момент Благовіщення: «Хай буде...»

Цими словами вона добровільно прийняла від Бога спасення і цим самим відкуплення кожного з нас.

2) Для того, щоб Христос був такою правдивою людиною, як ми.

Христос міг би звичайно, без участі Божої Матері, вдягтися в людську природу, сотворену зовсім наново; вона була б подібна до нашої, як дві краплі води. Але Христос не був би нашого роду, не вийшов би з нього; Він приєднався б до нашого людства, як чужородний. Задум Божий полягав не в тому.

Завдяки участі Діви Марії, Христос став одним із нас: Він вийшов з наших рядів, тому, що людська жінка Його породила. Завдяки їй, Він міг Вважати Себе повністю нашим, молитися за нас і стати жертвою за нас, замість нас.

3) Для того, щоб наші відношення з Богом стали ще більш близькими.

Бог, який сотворив материнські серця і який знає все значення матері в нашому земському житті, який знає усю ніжність, на яку мати здатна, всю красу життя і все полегшення життєвих тягарів, які вона своєю присутністю дає, хотів і надприродне життя, яке Він повертав нам через Свого Сина, зробити не менш сімейним, ніж наше природне життя, придати йому не менше ніжності і безпосередності. Тому після Його Божого задуму повинна була бути Діва Марія, в Його ділі повинна була бути матір, вона повинна була бути зв'язана з цим ділом так тісно, що їх уже неможливо розділити. І в цьому полягає уся тайна Божої Матері.

Вона, цим самим не є доповнена до Христа; вона істотна для Христа для Його людського виявлення. Христос чоловік тільки як син Діви Марії. Він виступає від нашого імені. Вивчати Христа без Його Матері значить відразу відмовитися від можливості Його, зрозуміти, а цим самим і від можливості прийняти повністю Його діло. Так само і вивчати Діву Марію без Христа значить відразу відмовитися від можливості висловити про неї що-небудь, і разом з тим це означає надаремно ускладнювати тайну спасення, вводячи в неї посторонню особу.

Нічого іншого сказати неможливо:

Божа Мати є Істотна для діла спасення. Такою є Божа воля.

І те, що є з Божої волі – є добре.

Що Христос одержав від Своєї Матері?

Очевидно, що Він одержав від Неї Своє тіло, так як кожний із нас одержав тіло від своєї матері.

А разом з тим і все, що є доброго і чудового в людській природі.

Закони унаслідженості, які діють в нашому житті виражаються в тому, що кожному з нас родичі передали певні риси обличчя, темперамент і зв'язані з ним відтінки характеру, спосіб мислення, реагування, бажання – ці закони діяли і для Христа.

Прийшовши, щоб одітися в нашу природу, тісно з'єднатися з людством, чи міг Він відкинути ці закони? Ні, Він забажав бути з людської сторони образом Своєї Матері, як з божественної сторони Він був образом Отця.

А так як у Христа не було двох людських родичів, а була тільки одна Мати, закони унаслідженості діяли на Цього без змішання і без протиріч. В Назареті, люди, які Його бачили, напевно говорили, що Він – «викапана Мати», рисами обличчя, поглядом, ходом, манерами, рухами. Любов до природи, чутливість до всього, вірцевий стиль, що притягав захоплену увагу до леліїв, до колосся, до птахів, до виноградників, до сонця, а особливо дар всеобіймаючої доброзичливості, який притягував до Нього дітей, хворих, калік, прокажених грішників – все це було у Христа, завдяки Його Божій природі, але також завдяки Божій Матері.

Що Божа Мати одержала від Свого Сина?

Як добрий Син Христос віддячився Своїй Матері! Від віків, Бог передбачив сотворення світу, упадок людини в гріх і її спасення. Від віків Син, відповідно, передбачив Свою Матір і її любов.

Коли людина після упадку одержала обіцянку про Спасителя, в цій Божій обіцянці була вже присутня думка про Діву Марію. По волі Христа, Його Мати повинна бути непорочною вже в зачатті, щоб вже зоря Спасення провіщала рішучу перемогу над гріхом. По волі Христа, Його Мати повинна бути вільною від всіх недобрих захоплень, ясніти святістю, щоб ніщо не відхиляло її від її

материнського покликання. Із тридцяти трьох років свого земського життя, Він тридцять перебував в інтимній близькості зі Своєю Матір'ю. На її ж прохання Він здійснює перше чудо в своєму суспільному житті, на весіллі в Кані Галилейській.

І в передсмертні хвилини Христос залишає її при Собі, щоб вона до кінця співпрацювала в нашому спасенні. З висоти Хреста Він поручає нас їй, але і її Він поручає нам.

На небі, не чекаючи слави останнього дня, Він бере її до Себе в її непорочному тілі (свято Успенія). Свою благодать Йому бажано пролити не самому, а разом із Своєю Матір'ю, стаючи таким чином «посередницею всякої благодаті».

Подібно до того, як Христос є провідним образом в нашому житті, то так як ми це бачимо пізніше – Божа Мати є також наш ведучий образ: Мати не віддільна від Сина...

Богородице Діво, радуйся,
благодатна Маріє, Господь з Тобою.
Благословенна Ти між женами
і благословенний плід утроби Твоїї,
бо ти породила Христа Спаса, Ізбавителя душ наших.

РОЗДІЛ VIII

НОВІ ПЕРСПЕКТИВИ

Своєю жертвою Христос не тільки загладив людські гріхи; він прийшов, щоби внести в світ нову закваску, нове життя. Про це ми будемо говорити пізніше, але уже тепер необхідно відзначити деякі особливо виражені риси Христового вчення.

Зовсім ясно, що Він стремив зокрема:

— дати нам більш ясне уявлення про те, що ціль, до якої стремить світ, є Бог-Любов, Бог, Який є Отцем;

— встановити на землі царство цього Бога-Отця;

— визначити основний закон цього Царства, яким є закон Любові до Отця.

Жодна релігія, за винятком Христової релігії, не відважувалася представляти Всемогучого Творця, як Отця.

В самих євреїв не було такого уявлення про Бога; вони тремтіли перед Ним, як перед неблаганним Суддею, і боялися навіть вимовити Його ім'я.

Щоб ми посміли так до Нього підходити, було необхідно, щоб Христос вочленна Особа, показав нам Його таким. В цьому – Головний предмет Його вчення і при кінці Свого життя Він Говорить: «Отче, Я прославив Тебе на землі, звершив діло, яке Ти доручив Мені виконати... Я відкрив Твоє ім'я людям» (Ів. XVII, 4-6).

Єдина молитва, якої нас Христос навчив, повинна згідно з Його Волею, бути зверненою до Отця: «Отче Наш, Ти, що єси на небесах...» І Він заповідає нам молитися про те, щоби святилося Його ім'я і прийшло Його царство.

«Ти ж, коли молишся, зайти в свою кімнату, зачинивши двері, помолися Отцеві своєму» (Мт. VI, 6).

«Знає Отець ваш, чого вам потрібно» (Мт. VI, 8).

«Якщо ви будете прощати людям їх провини, то і вам простить ваш отець небесний» (Мт. VI, 14). «Погляньте на небесних птахів... Отець ваш небесний годує їх» (Мт. VI, 26).

«Будьте досконалі, як досконалим є Отець ваш небесний» (Мт. V, 48).

«Хай світить світло ваше перед людьми, щоб вони бачили ваші добрі діла, і прославляли Отця вашого небесного» (Мт. V, 16).

Після Свого воскресення Він велить Марії Магдалині: «Іди до братів Моїх і скажи їм: відходжу до Отця мого і Отця вашого» (Ів. XX, 17).

Христос, звичайно, прагне придбати учнів: «Хто хоче бути моїм учнем, хай виречеться самого себе».

Але Він прагне до того, щоб привести їх до Бога: «Я є дорога... ніхто не приходить до Отця

інакше, як тільки через Мене» (Ів. XV, 6).

«Отче, – говорить Він перед страстями, – прийшов час, прослав Сина Твого... Щоб всьому, що ти Йому дав, Він дав життя вічне. Ото же є життя вічне, хай знають Тебе, Єдиного Істинного Бога, і посланного Тобою Ісуса Христа» (ів. XVII, 43).

Такою є одна з істотних сторін Христового об'явлення: Бог і Отець. Він – доброта, милосердя. Неможливо бути послідовником Христа, не усвоївши відносин до Бога, як Сина до Отця.

Царство Бога Отця.

Відкриваючи нам це відношення Бога до нас, як Отець, Христос разом з цим весь час повертається до тієї думки, що Він прийшов встановити між людьми царство того Отця.

Наприклад, мешканцям Капернауму, які просили Його залишитися в них, він відповідає: «І іншим містам Я повинен благовістити Боже царство, бо для цього Я післаний» (Лк. IV, 13).

Говорячи про це царство Бога-Отця, Христос вказує на деякі його характерні риси: Це царство починається з моменту приходу Христа на землю. Іван Хреститель, проголошуючи, що має прийти Месія, говорить: «Покайтеся, бо приблизилося царство небесне» (Мт. VI, 2).

Пізніше Христос говорить: «Ото, царство Боже є посеред вас» (Лк. XVI, 12).

Починаючи Христом, це царство утворюється Ним, з Ним і в Ньому. Царство небесне є подібне до зерняти гірчиці..., котре менше від усіх сімен, але коли виросте, буває більше від усіх злаків і стає деревом» (Мт. XIII, 31-32).

Воно, як людське життя, скромне, коли починається в дитинстві і розвивається до досягнення дозрілого віку.

Ніхто не є виключений з цього царства.

«Царство небесне є подібне до чоловіка царя, який зробив весілля для свого сина... Раби, які вийшли на дороги, збирали всіх, кого тільки зустріли» (Мт. XXII, 2, 10).

Залишається тільки йти на заклик Христа, але щоб увійти в це царство, потрібно бути готовим пожертвувати усім: «Царство небесне подібне скарбові заритому на полі, як чоловік знайшов (...) іде і продає все, що має, і купує це поле» (Мт. XIII, 44). Розвиток цього царства буде весь час зустрічати протидію і всередині його злі домішаються до добрих.

«Царство небесне є подібне до чоловіка, який посіяв добре сім'я на своєму полі. Коли ж люди спали, прийшов ворог і посіяв між пшеницею кукіль» (Мт. XIII, 24-35).

Тільки пізніше добрі будуть відділені від злих: «Щоби вибираючи кукіль ви не виривали разом з ним пшениці, оставте рости разом те і друге до жнив; і під час жнив я скажу жінцям: зберіть раніше кукіль і зв'яжіть його в снопи, щоб спалити їх; а пшеницю зберіть в мою житницю» (Мт. XIII, 29-30).

Це царство – в тутешньому світі, на цій землі, але не з цього світу. «Царство Моє не від світу цього» (Ів. XVIII, 36).

«Отче Святий! Ті, яких Ти Мені дав... вони не від світу, так як і Я не від світу» (Ів. XVIII, 114).

Воно, як закваска в тісті, що не належить до тіста, але змінює його і заставляє тісто піднятися. «Царство небесне подібне до закваски, яку жінка, взявши, положила в три мірки муки, поки все не скисло» (Мт. XIII, 33). Це царство є передовсім – внутрішнім, невидимим. Дальше ми побачимо це докладно: царство Боже ґрунтується і поширюється в душах. «Хто любить Мене, цей заховає слово Моє; і Отець Мій небесний полубить Його, і Ми перейдемо до нього, і замешкаємо в ньому (Ів. XIV, 23).

Одне і те ж благодатне життя буде проливатися в душі, установлюючи спілкування між Творцем і Його творінням, між Отцем і Його усиновленими дітьми: «Отче, Я в них, і Ти в Мені» (Ів. XVII, 23).

Таким чином душі будуть жити в «спілкуванні з Отцем і Сином Його» (Ів. 1,3), в спілкуванні з Духом, і так Утвориться це царство – велика сім'я «зібрання», «церква» («церква» означає «зібрання») одержуючи в загальному житті – в благодаті – свій внутрішній зв'язок, свою єдність і свою динамічність.

Ця церква буде справді «вселенською» тобто всезагальною і всесвітньою, яка поширюється на всіх, не виключаючи нікого, тому що, справді, все творіння є ділом Отця і до Отця повертається.

Але це царство буде також мати видиму організацію, що має своїм призначенням

забезпечувати і полегшувати розвиток цього внутрішнього царства. Її основні напрями поступово встановлювалися Христом.

Він вибирає Своїх видимих представників, апостолів і вказує їм на їх завдання:

вчити («ідіть і навчайте всі народи»);

управляти («хто слухає вас – Мене слухає»);

освячувати («хрестить що роблю, робіть на Мою пам'ятку»).

Вій дає їм видимого і єдиного голову в особі апостола; Петра і його наступників: «Ти – Петро (камінь) і на цім камені Я збудую Свою Церкву... І дам тобі ключі царства небесного; і що зав'яжеш на землі, те буде зв'язане на небесах» (Мт. XVI.) 18-19). Цю видиму організацію, в якій Він залишається невидимо («Я з вами до кінця віку»), Він обіцяє оживляти Духом, світлом, силою і любов'ю – тим самим Духом, який панував у двох ділах любові: в сотворенні світу і воплощенні.

Ця видима організація повинна замінити устрій єврейської релігії, устрій також видимий, але вже непридатний для прийняття нової науки («не вливають нове вино в старі міхи»).

Це царство, вкінці, звершується на небі, після другого приходу Христа, коли Він принесе це царство в дар Отцеві. «Жниво є в кінці віку» (Мт. XVI. 39). Тоді Христос «прийде в Своїй славі... і відділить одних від других, як пастух відділяє овець від козлів. Тоді скаже Цар тим, котрі на правій стороні від Нього: прийдіть, благословенні Отця Мого,... Тоді скаже і тим, які в лівій стороні: ідіть від Мене, прокляті в вогонь вічний» (Мт. XXV. 31-41).

І апостол Павло додає: «А потім вкінці, коли Він віддасть царство Богу Отцю... Коли ж усі підкорять Йому все, тоді і сам Син покориться Покорившому Йому все» (1. Кор. XV. 24, 28).

«Тоді праведники засяють, як сонце, в царстві їх Отця» (Мт. XIII. 43).

Основний закон Царства.

В цьому Царстві усі покликані стати Божими дітьми і тому усі люди обходяться одне з одним по-братньому:

«Ви всі брати, – каже Христос, – бо один у вас Отець, який є на небі» (Мт. XXIII. 8-9). Уже в законі Мойсея було; сказано: «Люби ближнього свого, як себе самого» (Левіт XIX. I 18). Але цей закон заховувався так мало, що Христос міг сказати: «Заповідь нову даю вам, щоб ви любили один одного, як Я вас полюбив» (Ів. VII. 12).

В Царстві, яке Христос устанавлює, всі люди між собою і всі їх відношення з Богом підчиняються подвійному законові любові, можна сказати єдиному законові: «Люби Господа Бога твого всім серцем твоїм, усією душею твоєю, і всією думкою твоєю».

Це є перша і найбільша заповідь. Друга подібна до неї: «люби ближнього свого, як себе самого» (Мт. XXII. 37-39).

Благотворне діяння цього закону Христос поширює на всіх людей, навіть на ворогів: «любіть ворогів ваших, благотворіть ненавидячих вас... так будете синами Отця вашого небесного. Бо Він велить Своему сонцю сходити над злими і добрими і посилає дощ на праведних і неправедних» (Мт. V. 44-45).

І Христос Сам дає приклад, контактуючи з грішниками, щоб їх спасти а також прощає своїм катам. Потрібно, звичайно, зберігати певні ступені в нашій прихильності, але закон любові повинен бути відрізняючою рисою для всіх, хто належить до Царства: «По цьому пізнають, що ви Мої учні».

«Тут немає різниці між юдеєм і греком, тому що Господь один у всіх» (Рим. X. 21).

Святий апостол Іван, коли був уже майже столітнім старцем, весь час повторював своїм учням: «Любіть один одного... Це заповідь Господня. Виконуйте тільки її». (Любити ближнього значить передовсім признавати і поважати його невід'ємні права: – як кажуть східні Отці Церкви – бачити в ньому передовсім образ і подобу Божу; а для цього потрібно віддавати Йому довг справедливості раніше від цього, що звичайно називається «любов'ю»).

До тієї теми ми ще повернемося, коли будемо говорити про розподіл матеріальних благ.

Висновок.

І ось, справді, після цього, як Христос перестав бути для нас видимим, світ є присутнім при найглибшій з усіх перемін, які коли-небудь відбувалися, всупереч безчисленним випробуванням,

яким вчення Христове піддається; не зважаючи на строгість Його вимог, воно міцно закріплюється, скрізь сяє, і завдяки діяльності в нім Божого Духу, навіть через двадцять століть залишається завжди такою ж живою новою установою – Вселенською Церквою.

«Церкві дев'ятнадцять століть, а здається, що їй дев'ятнадцять років!» (Мас де – Юльт).

З Христом нова реальність, видима і невидима, яка сама є не від світу, а вступила в світ. Цю реальність нам тепер треба буде вивчити більш детально, прослідкувати її діяльність, впевнитися в її турботі про людей і про все, що служить людству.

Якщо ми віддамося діянню благодаті, вона захоплює нас як течія прозорого потоку. Наші рухи стають більш гнучкими і вільними, ми відчуваємо себе легко і привільно. Якщо ми згодимося не плисти проти течії, Благодать понесе нас у відкрите море до безконечного Бога.

ПРИСУТНІСТЬ ХРИСТА НА ЗЕМЛЯ ТРИВАЄ

РОЗДІЛ I

НЕВИДИМА РЕАЛЬНІСТЬ ЦЕРКВИ

«Коли пшеничне зерно, яке впало, не загине, та залишиться тільки одне; а коли загине, то принесе багату плоду»

(Ів. XII, 24)

Зерно вмирає і воскресає, щоби передати своє життя колоскові.

Так і Христос помер і воскрес, щоби жити в нас.

Божественне життя, яким він володів вповні, Христос тепер проливає в цілому світі і передає його душам, які мають добру волю. Колосок, який був скритий в зерні, проростає і росте, наливається всім Христовим багатством.

Так сповняється слово: «Я є життя, Я прийшов, щоби люди мали обильність життя».

Божественне життя Христа проливається на землю, входить у цих, хто Його приймає, знову втілюється в них і буде залишатися в них вічно живим: така основна істина, з якої випливають всі надзвичайні багатства вселенського християнства.

Результатом тої цілковитої новини, якою виявилось християнство було не тільки світло, яке сяяло: Христос згідно вчення вселенської Церкви, приніс людям не лише впевненість в деякі істини; Він приніс їм нове життя».

(Ж. Гуайо, «Католицизм»)

Інакше, як тільки в значенні присутності Христа серед нас, яка продовжується, неможливо зрозуміти такі Його слова: «Я з вами в усі дні до кінця віку» (Мт. XXVIII, 20). Хто любить Мене, той зберігає Мої слова; і Отець Мій полюбить Його, і Ми прийдемо до нього і замешкаємо в ньому» (Ів. XVI 23).

«Не залишу вас сиротами; прийду до вас. Ще трохи і світ вже не побачить Мене; а ви побачите Мене; бо Я живу, і ви будете жити.

В цей день пізнаєте ви, що Я в Отці Моєму, і ви в Мені, а Я у Вас».

(Ів. XIV, 18-20).

Благодать.

Благодать це і є власне божественне життя, яке, втілюючись в людській природі Христа, проливається з неї на все людство.

Це втілення, яке продовжується, тобто вплетення божого в людське. Благодать – це дивний

потік життя, який, вийшовши від Бога через Христа, повертається до Бога, несучи з собою наше буття, нашу працю, наші слабості і біди, якщо тільки ми самі не противимося його торжествуючій силі.

Це божественне життя не накладається на нас як одяг на тіло; воно є всередині в нас; воно просочує нас як сік дерево з усіма його живими частинами. Воно проникає в усе наше єство, як душа в тіло, так, що відтепер кожен наш вчинок вже не просто людський, а богочоловічий, який тим самим набуває неминуче вічної вартості.

«Те, що діє в наших добрих ділах, це не ми одні, і не одна благодать, а ми з благодаттю разом. Коли діло виконане, воно має божественну цінність, завдяки благодаті; і воно є нашим, бо ми вклали в нього нашу силу; і це і друге – єдині, бо благодать втілена є поєднанням Божого і людського.

Таким чином ми творимо Божі діла, які достойні вічної нагороди».

(Е. Мерш, «Мораль і Містичне Тіло»).

Цей потік життя досягає до кожної душі; ні одна не залишається поза його дією; благодать звертається до продавця за прилавком і до кожного з покупців, до покривельника, який направляє дах на сусідньому будинку, до провідника, водія вантажного тролейбуса, до кожного перехожого на вулиці. Якщо душа відмовляється прийняти благодать – благодать старається її поступово зм'якшити, ніби та морська хвиля, що безнастанно розмиває греблю в порту.

Навпаки, якщо душа не противиться її натиску, вона наповнює її, підносить її, надає їй надприродну якість і несе її до Бога. Таким чином, на землі ми «не одиночки», які через силу добираються до далекого Бога: Бог посеред нас (Перед читанням Символа Віри на літургії священник говорить: «Христос посеред нас»; слугуючі відповідають: «І є і буде!»). Нам залишається тільки пізнати Його, прийняти і любити. Бог не ототожнюється зі своїм творінням, що привело б до пантеїзму. Але як залізо зберігаючи свою природу, змінюється, коли його кидають в огонь, так і наше життя вступає в Боже саяво і цим обоготворюється.

Діяльність Бога, який перебуває в нашій душі через благодать, є навіть настільки сильною, що в кінцевому підсумку вона перевищує нашу людську діяльність.

Це і виражає апостол Павло відточеними, немов меч словами, говорячи про головне значення благодаті в його діяльності: «Вже не я живу, але живе в мені Христос». Чи можна було ще більше бути впевненим у тому, що життя Христа на землі продовжується?

За своїм походженням, благодать у однієї людини така сама як і в іншій: вона – життя Самого Бога, звичайно в такій мірі, в якій це життя може бути надане сотвореним істотам. Після цього немає потреби дивуватися, що це божественне життя встановлює родинний зв'язок між усіма, хто його приймає, об'єднуючи їх у велику сім'ю, громаду, церкву («церква» означає «громада»).

В цій сім'ї тече одна і та ж кров: благодать, яка робить нас дітьми з «божественного роду». Людські родові різниці стираються, даючи місце одинокому, що має значення для Бога: родові Божих дітей. В цій сім'ї отець – Бог: Він дає життя Своему Єдинородному Синові, Ісусові Христові, і через Нього і в Ньому – Своїм усиновленим дітям, якими є люди.

Таким чином ми стаємо синами Божими, Христовими братами, братами один одному і співнаслідниками Царства. Як сказано у вступі до Євангелія від Івана: «Тим, які прийняли Його (Христа) дав власть бути (дітьми) Божими».

В цій громаді, в цій «Церкві» життєвий обмін встановлюється між святими, тобто між усіма, хто одержав благодать, чи то вони в небі (торжествуюча Церква), чи в чистилищі (Церква терпляча), чи на землі (воююча Церква). Між їх душами існує тісна співпраця, братерська взаємодопомога в духовній області: це є «спілкування святих». «Церква це – Христос, який завжди залишається воплощенням у світ і від світу незалежний» (Абат Жолі, «Ля Ровте», січ. 1939).

«Церква – це Ісус Христос, поширений і переданий іншим; це – весь Ісус Христос; це Ісус Христос у Своїй повноті» (Босюе).

«Церква – це людство, організоване в Бозі Христом.

В світі існує тепер синтез божественного і чоловічого, оснований Христом в Його воплощенні і який продовжується в нас тим неперервним суспільним воплощенням, яке називається Церквою».

(Сертільянж, «Катехизм невірнующих», 11).

Містичне тіло Христа.

У зв'язку з цим життям Христа, яке триває серед нас, надзвичайно визначною і плодотворною є

наука, яка все більше притягує увагу освічених віруючих і широко розкрита в одній із папських енциклік: вчення про містичне Христове тіло, яке виражає нашу віру в таїнственне продовження, протягом віків. Того, хто забажав залишитися з нами до кінця світу, таким живим і діяльним, як і колись на дорогах Палестини! Сукупність Христових учнів можна, напевно назвати тілом, по аналогії з живими організмом, який складається з величезної кількості клітин і органів, але живе єдиним життям. А так як це спільне життя всіх його учнів є таїнственно продовжуваним життям Самого Христа, то зрозуміло, що це тіло є містичним Тілом Христа. І подібно до того, як ми говоримо про членів живого організму, всі християни являються членами містичного Христового Тіла, покликаними помагати один одному, як частини одного організму.

«Так як тіло є одно, але має багато членів, і всі члени одного тіла, хоч їх є багато, складають одне тіло: так і Христос. Бо ми всі одним Духом хрестилися в одне тіло, юдеї і греки, раби і вільні; всі напоєні одним Духом. Тіло ж не є з одного члена, а з багатьох... І ви – тіло Христове, а окремо – члени».

(1. Кор. XII. 12-14, 27)

І чи не та істина потрясла апостола Павла на дорозі в Дамаск, де він збирався переслідувати християн, коли він почув слова Христа, який йому явився: «Чого ти переслідуєш Мене?» Це, отже, означало, що піднімаючи руку на християн, Павло піднімав руку на Христа, – переслідуючи християн, переслідував Самого Христа.

Виноградна лоза.

Господь, щоб дати нам зрозуміти, що Він залишається з нами після Свого Вознесіння, Сам подав нам образ мабуть ще більш переконливий, як у апостола Павла: «Я є лоза, а ви гілочки (гілки)». І справді, слово лоза вказує на рослину повністю – це і стовбур і гілки.

Христос не сказав: «Я стовбур», – Він сказав: «Я – вся рослина, гілки – також Я, Я – Вся лоза». Таким чином християни – складові частини цілого Христа.

В образі лози заложено багатий зміст.

Так само, як лозу садять для того, щоб вона пустила гілки і виразила в них своє життя, так і Христос явився серед нас тільки для того, щоб передати нам божественне життя.

Як лоза без гілок була б якщо не безкорисною, то в усякому разі і неплідною рослиною, так і Христос без нас.

Йому не вистачало б можливості проявити і зробити дійсним відкуплення, здійснене Ним через смерть; християни являються необхідною частиною Христа.

Як сік у стовбурі і в гілках є один, так і божественне життя є одне в Христі і в християнах.

Як лоза гілкам, так і Христос душам, які живуть Його життям дає єдність.

Як гілка не може принести плоду, якщо вона відокремлена від лози, так і християнин: тільки ці його дії є заслуженими і мають вічну вартість, котрі ним виконуються в Христовій благодаті.

«Якраз в цей самий момент, коли листок відірветься від гілки, яка дає йому життя, коли він несеється вітром, кружляє в уявній свободі, коли він виявляється самим собою і більші нічим, він стає упавшим листком, тобто приреченим на загибель».

(П. Шарль, «Молитва всіх часів»)

Висновок.

Христос продовжує жити; християни належать до Нього, як Його частини; Життя Христа продовжується в християнах; Він прийшов тільки для них, щоб видати в них плоди святості: таким є основне вчення вселенської Церкви.

«Християнство не є щось завершене: в самій своїй суті воно – є чимось що росте і установлюється, тому, що росте і становиться Христос, Христос містичний і цілісний. Християнство є розвиток, під час чоловічності Христа. В усіх часах і в усіх місцях, Бог який став чоловіком, голова містичного Тіла, приєднує до Себе нових членів. Він весь час росте наповнюється, поки не досягне Своєї повноти».

(К. Адам, «Ісус Христос»)

Християнство найглибше відрізняється від усіх інших релігій тим, що ні одна з них ніколи не відважилася твердити, що її основник продовжує жити, зрозуміло, що таїнственным, але реальним

життям в своїх учнях, не лише своїм впливом. Своїми релігійними ідеями і моральними правилами, але і прямим залученням їх до свого власного життя. Це життя Христа, яке триває на землі, являє одиноким задовільняючим пояснення цілісності, плодovitості, динамічності і нев'янучої молодості Вселенської церкви, яка це життя сповіщає.

Я є лоза, а ви гілки.

РОЗДІЛ II

ВИДИМА ЦЕРКВА

Діло Христове було, звичайно, духовним, але Він здійснив його людським словом і конкретними діями. Тому немає нічого дивного в тому, що те саме діло, яке Він доручив продовжувати Церкві, повинно виконуватися згідно з Його волею в певних видимих рамках. Ми вже говорили, що Христос, справді, дав Своїй Церкві ці видимі рамки. Покликання і організацію Церкви тепер розглянемо більш детально.

Трояке діло доручив Христові Отець:

– Навчати людей повного вирішення проблеми життя. Для цього Він відкрив їм повноту Божого задуму. Він був Вчителем в досконалому значенні цього слова, який говорив так, як ніхто інший не говорив.

– Освятчувати душі, значить зробити їх святими і милими Богові, він був Священиком, в досконалому значенні цього слова, тобто совершенним посередником між Богом людьми.

– Спрямовувати людей до Бога, давши їм практичні правила життя і здійснюючи відносно них владу, яку Він одержав від Отця. «І наблизившись, Ісус сказав їм: дана Мені усяка влада на небі і на землі» (Мт. 28, 18).

Він був досконалим Пастирем, який веде людство до Бога. Це потрібне діло Христос потім доручив Своїй Церкві, – тобто всім, хто іде вслід за Ним – хоч звичайно і в різних степенях. «Як Мене післав Отець, так і Я посилаю вас» (Ів. ЧЧ. 21).

Значить, це діло було доручене, не лише одним керівникам Церкви, як це часто помилково вважають.

Миряни (вірні), тому що вони є в Церкві і до неї належать, також являються післанцями Христа; вони також у властивій їм мірі, приймають участь в Христовому потрібному ділі, їм також призначена активна роль, що ми скоро побачимо.

А. Завдання спрямовувати людство до Бога.

Необхідність влади.

Для того, щоб в будь-якому суспільстві був порядок, необхідною є влада, щоби слідувала за здійсненням встановленої програми, забезпечувала згуртованість даної групи, направляла на спільне добро і діяльність її окремих членів, приказувала членам робити дії, які необхідні або корисні для всієї групи, і забороняти такі ініціативи, які, хоч навіть самі з себе є добрі, але можуть шкодити всій цілості.

Задля цього, встановлюючи видиму громаду, Христос повинен був об'єднати Своїх учнів навколо видимих керівників.

Як ми вже говорили, Він вибрав дванадцятьох апостолів і дав їм владу над Своїми учнями: «Хто слухає вас – Мене слухає».

Одного з них він зробив центром зосередження апостольського собору і каменем, на якому основана Церква: «Ти – Петро (камінь), і на цьому камені Я збудую Свою Церкву, а пекольні ворота не переможуть її. І дам тобі ключі царства небесного; і що зв'яжеш на землі, то буде зв'язане на небі» (Мт. XVI, 18-19).

Після Свого воскресення, Христос урочисто підтвердив дані Петрові повноваження; одержавши від нього трьохкратне визнання любові, він сказав до нього: «Паси ягнят Моїх... Паси вівці Мої» (Ів. XXI, 15-17). Це значить – візьми на себе керівництво всіма вірними.

Це видиме суспільство повинно було існувати віками і тому зрозуміло, що Христос ці повноваження давав і законним наслідникам Петра і апостолів.

Таким чином, католицька Церква наділена ієрархією, тобто «священною владою», носителями якої являються наслідники Петра і апостолів і яке має своїм завданням зберігати на вірному шляху собор (єдність) усієї незчисленної множини учнів, які прямують до вічності.

Таким чином, ми знаходимо в Церкві:

1. Наслідника св. Петра – Папу.

2. Насліників апостолів – єпископів.

3. Наслідників учнів – всіх інших членів Церкви, як священників так і мирян.

Папа і єпископи володіють владою, даною безпосередньо від Бога, – владою встановленою Богом; тільки вони являються пастирями Христового стада.

Папа і єпископи можуть перепоручати деякі свої повноважності тим або іншим учням, які набувають тоді канонічної влади, тобто влади, основаної на церковному праві (канонах). Таким є, наприклад, право юрисдикції надане священниками.

Папа.

Слово «папа» походить від грецького «папас», що означає батько, ця назва – Папа або Святий Отець – підходить більше від інших назв, щоби визначити голову Церкви, Його влада, як влада Самого Бога, повинна бути насправді чисто батьківською; він – «спільний батько вірних».

Свою владу він має тільки для того, щоби служити Христовим учням, і тому всі свої офіційні документи він підписує: «Раб рабів Божих». Бо і сам Христос оказав про Себе: «Син Чоловічий не для того прийшов, щоби Йому служили, але щоби послужити» (Мт. XX, 23). Таким є власне християнське розуміння влади, як це Господь наводить в Євангелії, і яким його сприймає Церква: «хто хоче між вами бути більшим, хай буде вам слугою» (Мт. XX, 26). Папу називають також вікарієм (намісником) Ісуса Христа, верховним Пастирем, видимим Головою Церкви (бо Христос залишається її невидимим Головою), вселенським Архієреєм (найвищим єпископом).

В управлінні Церквою папа володіє прямою владою над усіма єпископами і над усією паствою, без допомоги посередніх осіб. Він вибирається на все життя.

Папа скликає час від часу єпископів всього світу загальні збори, які називаються вселенським Собором; щоби разом з ними уточнити те чи інше в церковному вченні. В перших віках християнства і в Середніх Віках в соборах приймали участь також і миряни.

Деякі собори скликалися з ініціативи імператора (наприклад перший Вселенський Собор з ініціативи імператора Константина).

Але всі Собори затверджувалися Папою і згода папських легатів була обов'язковою для правності постанов.

Папа разом з цим є єпископом Риму. Щоби позбавити духовну владу від тиску світської влади, територія міста Ватикану (всього 44 гектари) оголошена незалежною державою, суверенне правління якого належить Папі. При урядах держав, які підтримують з ним дипломатичні відносини, Ватикан є представлений апостольськими нунціями.

Єпископи.

Єпископи, як наслідники апостолів, володіють духовною владою над певними частинами Церкви, які називаються єпархіями.

Декілька єпархій (сусідніх) об'єднуються в одну церковно-адміністративну цілісність; єпископ, який стоїть на чолі об'єднання, називається архієпископом.

У кожного єпископа для помочі звичайно є вівікарні архирей.

Священники.

Єпископові в його діяльності помагають:

– Священники його єпархіального духовенства.

Одні з них (парафіяльні) духовно управляють частинами єпархії, які називаються **парафіями**.

Другі вчать в єпархіяльних закладах, які залежать безпосередньо від єпископа, керують тими чи іншими галузями церковної діяльності, або виконують духовний провід в монастирях, в лікарнях і т.д. Декілька парафій складають **благочинство** (деканат). Священники – члени різних монаших згромаджень, які існують в єпархії, котрі одночасно є монахами, представляють чорне духовенство.

Вірні.

Всі інші члени Церкви називаються вірними, і справді, вони повинні відрізнитися своєю вірністю Церкві і її єпархії. Вони не повинні обмежуватися тільки прийняттям віри, якої їх вчать, але також бути послухними на практиці вказівкам усякої законно існуючої церковної влади, подібно до того, як це вимагається від членів кожного добре організованого товариства.

Звичайно багато чесних людей, які щиро виконують вказівки своєї совісті, але не знаючи добре правдивого Христового Вчення, зовні не належать до католицької Церкви, або навіть рішуче противляться їй, перебуваючи в полоні цих або інших пересудів.

Відносячись по-материнському до цих душ. Церква вчить, що не може бути, щоб Бог їх покинув і залишив без Своєї благодаті: тому вона вважає, що вони по праву належать їй, навіть, якщо вони фактично проходять мимо неї, або навіть нападають, чи належать до категорії розкольників, тобто – хрещених, які не признають влади Папи в Церкві, або єретиків, які відкидають те чи інше церковне вчення.

Можуть виникнути такі обставини, при яких віруючі повинні приймати участь в ділі спрямування людства до Бога, що в основному поручено Папі і єпископам.

Таким, зокрема, є положення батьків відносно їх дітей, вчителів відносно учнів і т.д.

Б. Завдання вчити людство

Видима Церква, яка організована так, як показано вище, зобов'язана передовсім передавати усім поколінням (а в теперішньому часі нашому поколінню і нашому сучасному світові) і всім народам на землі істини, які відкрив нам Христос (догмати віри) а також засоби, які ведуть до Бога (правила моралі); Церква продовжує діло Христа, як Вчителя.

На кому лежить це завдання?

Завдання сповіщати блага вістку лежить на всіх членах Церкви. Кожний член Церкви повинен поширювати довкола себе знання Христа і Його істини, хоча б тільки своїм прикладом; кожний повинен бути учнем, прихильником свідком, і проповідником Христовим; інакше він зраджує діло Христа.

Христос про це говорить зовсім ясно: «Хто визнає Мене перед людьми, того і Я визнаю перед Моїм Отцем».

«Що говорю вам тайно, проголошуйте на дахах».

Але не кожен християнин наділений достатніми даними, щоб вчити з впевненістю. Тому неважко зрозуміти, що Христос це вчительське завдання поклав передовсім на апостолів і їх наслідників.

До них особливо відносяться Його слова: «Ідіть, навчайте всі народи»; їм Він дав певну обіцянку Своєї постійної присутності: «Це Я з Вами через всі дні до кінця віку» (Мт. XXVIII, 20); і їм же Він обіцяв постійну допомогу Святого Духа: «Дух Святий нагадає вам про все, що Я говорив вам» (Ів. XVI, 26).

Таким чином, завдання навчати лежить передовсім на Папі і на єпископах; вони складають те, що називається вчителями Церкви (навчаючою Церквою).

Священники і вірні, хоч вони і несуть якусь частину відповідальності за передачу істини, являють собою Церкву, яка навчається; священники одержують від єпископа повноваження вчити вірних.

Папа володіє повнотою вчительської влади; він має право вчити всю Церкву. Це право належить також єпископам, коли вони виступають у вселенській єдності і в з'єднанні з Папою.

Кожний єпископ зокрема виконує це завдання в межах своєї єпархії.

Чого повинна вчити Церква?

Христос відкрив своїм апостолам усе, що людям необхідно знати: Об'явлення закінчено.

Як ми вже говорили, Христос проповідував Своє вчення усно. Він не написав нічого. Після Нього, апостоли також усно поширювали в світі Його істину.

Сукупність істин, переданих таким шляхом, називається усним Переданням, або просто Переданням.

Але ми вже також відзначили, що частина вчення Христа, і Його апостолів потім була записана під діянням Святого Духа, що усуває можливість помилки в цих записах. Сукупність цих записів являє собою Священне Писання Нового Завіту (Таким чином Передання є більш широке **Писання**; воно охоплює повністю все, що проголошене Христом. Це можна краще зрозуміти, коли зробити таке порівняння: певний навчальний заклад ревно оберігає свої традиції (правила, звичаї, свята); частина їх записана, але ця частина не являє усієї сукупності традицій, яких дотримується професура і студенти).

Завдання Церкви – вчити істини, які входять в Передання, дуже значна частина яких зберігається в Святому Письмі.

Протягом віків Церква все більше усвідомлює істину, яку вона повинна передавати; вона поступово поповнює реєстр невичерпних багатств, які містяться в цій істині.

Зберігаючи недоторканою і непорушною скарбницю віри, Церква, під впливом Святого Духа поступово розкриває об'явлені істини з усе більшою повнотою, вона більш ясно визначає те, що було до цього часу сприйняте сумарно. Сам Господь Ісус Христос тільки повільно і відповідно до людських слабостей розкривав тайни Нового Завіту і Божого Царства, виходячи із загальноприйнятих принципів Старого Завіту (дивіться Його розмову з сиропінікіянкою; сюди відносяться і видіння Апостола Петра у зв'язку з хрещенням римського сотника Корнілія).

Задля цього Церква час від часу проголошує догмати, що являються, якби новими відносно нашої догматичної свідомості, але посередньо є поміщені в Переданні або в Писанні: так було наприклад, з догматами Непорочного Зачаття Марії. Але Церква приводить душі до кращого розуміння і життєвого застосування деяких особливо багатих змістом і тому більш складних істин, які уже повністю містяться в Святому Письмі (як це відбувається в наш час із вченням про містичне Тіло Христове).

Поступаючи так, Церква тільки наслідує Того, Хто на шляхах Палестини поступово розкриває перед Своїми слухачами Своє вчення. «Хай буде ріст, Хай буде поглиблення розуміння, в знанні і мудрості, і для кожної людини і для всієї Церкви; але нехай цей розвиток залишається на тій самій ідейній лінії, в тому самому напрямі і в тому ж мисленні!»

(Ватиканський Собор, Денцінгер, 1647)

З другої сторони, нагадаємо, що Христове вчення повинно просочувати всю людську діяльність і вносить в неї благодатну основу. Таким чином, людська діяльність розвивається весь час, приймає нові форми і ставить нові питання, які в свою чергу впливають на проходять життя, навіть, якщо вони заторкують тільки матеріальну сферу.

Після цього зрозуміло, що Церкві доводиться уточнювати застосування принципів до виникаючих часткових випадків.

Зі сторони Папи, для напіннення про ці принципи і пояснення їх практичного застосування присвячуються були, радіовисилання і особливо енцикліки, тобто післання, звернені до єпископів усього світу і, через них, до усіх християн. Цим післанням даються, звичайно назви згідно перших слів їх тексту, які написані, як правило латиною; так енцикліка, видана 1891 р. Папою Левом XIII про соціальне положення трудящих, відома під назвою «Рерім Гоберім», енцикліка, видана в 1931 р. Папою XI про відновлення принципів справедливості в соціальному житті, називається! «Квадрагезімо Анно».

Єпископи звичайно звертаються до своїх вірних шляхом пастирських післань.

Церковна учительська влада має право втручатися у все, що торкається Христової істини і спасення душ. Тільки вона сама, а не сторонні для неї сили, як наприклад, держава, має право визначати, як далеко поширюється поле її діяльності.

Церковне діло – сповіщати істину, але істина є єдина і не терпить компромісів. Тому істинна Христова Церква не може не бути непримиренною в принципових питаннях, і одночасно є милостивою відносно особистостей.

Таким чином, якраз така ця непримиренність, яку часто закидають Церкві, в дійсності, навпаки, свідчить про її правдивість.

Чи може Церква помилятися у своєму вченні?

Зовсім ясно, що будь-який вірний, священник, єпископ і навіть Папа може часом домішувати свої особисті і помилкові думки до тієї істини, яку він повинен голосити.

Але не може бути, щоб організація, яка встановлена Самим Богом і яка одержала від Нього

обіцянку особливої допомоги, помилялася в істинах і життєво важливих питаннях.

Чи міг Христос, піславши апостолів, як Його післав Отець, не забезпечити їх самих і їх наслідників від будь-якої істотної помилки і не приєднали їх задля цього не тільки до Свого Діла, але і до властивої Йому непомильності?

І справді Він сказав: «Дух Святий навчить вас всього і нагадає вам усе, що Я вам говорив» (Ів. XIV, 26). Яку вартість повинні були б мати ці слова, якби Церква помилялася?

Тому Церква вчить: для наслідників апостолів Христос усунув можливість помилятися в цих випадках, коли вони, в певних умовах, навчають істини, в які треба вірити, і засобів, якими треба користуватися, щоб жити згідно з Божою волею; інакше кажучи Він зробив їх, в певних умовах непомильними.

Непомильність (непогрішимість) в питаннях вчення; її також можна назвати «незаблудженням» є особливою допомогою Святого Духа, яка дається Богом усій Церкві, щоб вона могла зберігати без викривлень (спотворень) істини Об'явлення і правильно їх передавати.

Папа особисто володіє непомильністю, яка діє тільки в деяких виняткових умовах: тоді коли він говорить про мораль або про догмати з ясно вираженим наміром здійснити в усій повноті своє вчительське покликання. В цих випадках говорять, що він приймає рішення «екс катедра», тобто «з кафедри» – як Пастир всіх вірних, як видимий голова вселенської Церкви. Це буває рідко: наприклад тоді, коли проголошується догмат.

В своїй звичайній вчительській діяльності, папа не користується непомильністю. Тим не менше, християнин повинен бути йому послухним, так як вояк своїм начальникам, хоч вони, очевидно, в ніяких випадках не є непомильними!

Кожний єпископ, взятий зокрема, ні при яких обставинах не володіє непомильністю. Але (загальне) спільне вчення всіх єпископів, що розсіяні по всьому світу, виражає непомильно істину Об'явлення. Єпископи всього світу, в єдності з папою, збираються часом на спільні збори, які називаються вселенськими соборами, і тоді мають можливість непомильно уточнювати це чи інше в Христовому вченні.

В. Завдання освячувати людство.

Христос був післаний, щоб керувати нами і вчити нас своїй науці для того, щоб зробити нас приятелями Бога.

Таким чином, Його діло полягає передовсім у тому, щоб освячувати наші душі, значить робити їх чистими і милими Богові. Повернути собі Божу близькість ми можемо тільки через Христа і Бог тільки через Христа дає нам можливість брати участь в Божественному житті. В Христі зустрічаються стремління людства до Бога і благовоління Бога до людей. Таким чином Христос – досконалий посередник між Богом і людьми, первосвященик, який володіє повнотою священства. Як ми вже говорили, Христос, щоб зробити нас приятелями Бога, здійснив одне єдине жертвоприношення. Крім цього – Він встановив таїнства: відчутні засоби, щоб нам дати, або збільшити в нас Божу благодать.

Видима Церква це «живучий в ній Христос»; тому вона направляє і вчить лиш для того, щоб освячувати. Святість її членів представляє для нас, як колись для Христа, кінцеву ціль всієї її діяльності.

«Вся Церква являє собою ніби величезне таїнство в широкому значенні цього слова: – це видима форма невидимої благодаті, емпіричний організм, який служить знаряддям і провідником божественного життя».

(Е. Мерш, «Мораль і Містичне Тіло»)

Церква пропонує нам засоби, встановлені Самим Христом:

- участь в Його жертвоприношенні;
- Таїнства.

Участь в Христовому жертвоприношенні.

Ми вже говорили про те, як Христос в Страстний Четвер приніс Себе в жертву Отцю і при цьому взивав апостолів «присовокупитися», значить приєднатися до Нього в цьому жертвоприношенні.

Христос міг би цим обмежитися: можливість принести Богові святу Жертву і з'єднатися з нею через причастя могла б бути надана тільки тим, хто був присутній при Тайній Вечері.

Але закінчуючи вечерю, Христос додав: «Це творить на мою пам'ять».

Цими словами Він поручив представлений апостолами Церкві продовжувати через усі віки Його жертвоприношення Отцеві і роздавати Його Тіло і Кров учням, щоб і вони тісно приєдналися до Його жертви. Жертва була умертвлена в означений момент – в Страстну П'ятницю – в визначеному місці на Голгофті – але на Церкву накладено повинність приносити її Богові завжди і всюди, якраз в такій формі, в якій її приніс Сам Христос в четвер увечері перед Страстями.

Все значення літургічної жертви – в цьому подвійному акті який Церква повинна була відтепер продовжувати віками:

– в принесенні Богові єдиної Жертви, Його достойної;

– в наданні цієї Жертви людям, щоб вони з'єднуючись з нею, приймали участь в жертвоприношенні Христа і тим самим одержували запоруку Божої любові.

Підчас Літургії, відбувається реальне приношення: реальне принесення жертви, яка була перед тим умертвлена і сьогодні є присутня у вівтарі на престолі.

Реального умертвлення під час літургії немає, бо Христос не може знову вмирати. Реальне умертвлення було тільки один раз – на Голгофті, з моменту Воскресення, Христове Тіло, Кров, Душа і Божество нерозривно зв'язані. Але під час літургії відбувається, за прикладом Тайної Вечері символічне умертвлення – Тіло під видом хліба символічно відокремлюється від Крові під видом вина.

За посередництвом священика, літургію здійснює Христос в цілості, Христос зі Своїм містичним Тілом. Христос зі Своєю Церквою.

А так як кожний християнин бере участь у Церкві, кожний приносить цю Жертву разом із священиком, з Церквою з Самим Христом; цим самим він, деяким способом бере участь і в священстві Христа.

Також приноситься в жертву цілий Христос, Христос з усім тим, що є Його, це значить Христос зі Своїм Містичним Тілом, зі Святою Церквою. Цим самим, кожний християнин повинен приносити себе Богові, з Христом, через Христа, у Христі.

Причастя є невід'ємною частиною Служби Божої, воно означає єдність Церкви з її Головою – Христом в Його Жертві.

Тому при літургії повинен обов'язково хоч би один причащатись, принаймні священик, який служить літургію.

Церква наказує кожному вірному щонайменше раз в рік з'єднатися з приношеною Жертвою; це в часи говіння перед Великоднем. Вона також зобов'язує причащатися кожного в смертній небезпеці, наприклад, смертельно хворого.

І вона радить кожному християнинові, причащатися кожний раз, коли він є присутній на літургії, якщо його совість не обтяжена тяжкими гріхами. Протягом століть Церква оточила різними обрядами те, що Христос зробив при Тайній Вечері. Все багатство цих обрядів розвивається в сучасній Службі Божій.

І так Церква вже двадцять століть продовжує акт Христа, який приніс Себе Богові в жертву за гріхи людства. Двадцять століть вона пропонує нам Христа, щоб мив причасті з'єднали своє існування з Тим, Хто постійно приносить Себе в жертву у наших вівтарях для відновлені нашої злуки з Богом.

Літургія разом з її невід'ємною частиною – причастям – є найбільш досконалим засобом нашого збагачення.

Таїнства.

Благодать є невидима, як невидимим є Бог.

Але з волі Христа вона звичайно доходить до нас видимими шляхами. З цією метою Христос встановив таїнства які представляють собою після науки Церкви «видимі признаки, установлені Господом для появилення або примноження благодаті в наших душах».

Так поступаючи, Христос діяв у відповідності з богочоловічим характером всього Його діла. Вже Своїм вочлонуванням Він тісно з'єднав Бога і творіння, небо і землі благодать і природу.

Як і треба було чекати, Його діло відзначене цим самим поєднанням божественного і чоловічого, духовного матеріального, видимого і невидимого.

У відповідності з цим, для передачі нам потрібні людські руки і уста; потрібна навіть нежива матерія: вода, хліб, вино, рослинне масло (елей).

Для нашого освячення, Христос встановив сім тайн:

1. «Бути святим» значить жити в поєднанні з Богом, тому зрозуміло, що найвищою тайною є Святе Причастя – **Євхаристія**.

Своїм тісним зв'язком з літургією, Євхаристія приводить нас до самого джерела благодаті: до жертви на Голгофті, з якої випливає правдива сила нашого відкуплення; вона з'єднує нас з Тим, Хто володіє повнотою божественного життя; вона є ніби вступом до цього внутрішнього поєднання з Богом, яке буде нашим вічним життям. Таким чином, Євхаристія – це засіб для активної участі в Христовій Жертві і разом з цим – тайна, яка служить для збільшення в нас Божественного життя. Від неї всі інші тайнства одержують своє значення і свою дієвість; до неї вони всі зводяться так як у церкві все зводиться до вівтаря, де здійснюється переміна хліба і вина в Тіло і Кров Христові.

2. Щоби приймати участь у Христовій Жертві через Євхаристію, необхідно бути членом містичного Христового Тіла.

Нас приєднує до Церкви, передаючи нам благодать, тайна Хрещення. Ця тайна кладе на нас незгладимий знак, який перетворює нас в Божих дітей і членів Церкви; вона дає нам можливість брати участь в усій діяльності Церкви і зокрема в літургічній Жертві.

3. Божественне життя, одержане в Хрещенні і збільшуване через Євхаристію не може в нас зупинитися. Христос прийшов для всіх; Його захоплююча сила поширюється, як вогонь: «Я прийшов на землю запалити вогонь – говорить Христос, – і нічого Я так не бажав би як того щоб він вже загорівся».

Християнин приймає участь в цьому поступальному Христовому пориванні, яке живе в Ньому; він повинен бути апостолом, повинен стреміти до цього, щоби через Христа привести всю вселенну до Бога. Тайна **Миропомазання** вводить християнина в його громадське служіння Церкві і дає йому силу нести відповідальність, яка лежить на ньому як на християнинові.

4. Щоб прийняти Бога через Святе Причастя, необхідно, як ми вже говорили, бути Йому милим; тому, якщо поважний гріх відчужує нас від Бога, необхідно одержати для нього прощення.

З такою ціллю Христос встановив тайну Покаяння, через яку людина, яка розкалася у своїх гріхах, одержує прощення.

Ранений палець заважає цілому організмові, так і грішний християнин своєю виною ослаблює життя Церкви.

Палець виздоровлює тільки через зусилля всього організму. Так і християнин відновлює своє духовне здоров'я тільки, підкоряючись вказівкам Церкви, в особі її представників, направляючи завдану їм шкоду.

Ця тайна повертає нам Боже благовоління, якщо ми залишилися без нього, здійснивши смертельний гріх; вона підсилює це благовоління, якщо ми ще не зовсім відпали від благодаті, каємося за дані провини, які представляють упущення в служіння Богові.

5. Тайна Єлеопомазання повертає хворому християнинові тілесне здоров'я в цих випадках, коли це корисно для його душі, про що судить Бог, або ж воно підготовляє з'єднання душі з Богом, запорукою якого є Святе Причастя.

6. Христос, зокрема, благословив союз християнських подруж і збагатив їх тайною Шлюбу. Ця тайна дає супругам благодать, щоби спільно ішли такими шляхами життя, які є милими Богові, вона також підготовляє вступ майбутніх дітей в Церкву для їх участі в Христовій жертві і в дарах благодаті.

7. Щоби забезпечити поновлення кадрів Своєї Церкви Христос встановив тайну Священства. Ці, Хто її приймає беруть на себе завдання продовжувати жертвоприношення Христа, роздавати благодать через тайнства, піклуватися про збереження віри в усій її чистоті і керувати християнською громадою.

Діло вірних.

Тільки апостоли і їх наслідники одержали повноту освячуючої влади в Церкві, тому лише папа і єпископи можуть розділяти всі тайни. Священники, які одержали тайну священства, мають ще потребу в повноваженнях від свого єпископа, щоби здійснювати свої служіння: ці повноваження можуть бути більш або менш широкими, і зокрема, дають їм право здійснювати деякі тайни.

Миряни реально беруть участь в освячуючій діяльності Церкви. Ми вже говорили про активну

участь, яку вони повинні приймати в літургичній жертві. Але бувають випадки, коли на них накладається обов'язок здійснювати деякі тайни. Так наприклад, при виняткових умовах вони можуть виконувати тайну хрещення, щоб ввести людську душу в коло божественного життя. З другої сторони, при тайні шлюбу, самі супруги здійснюють тайну одне для одного, священник є присутній, як представник Церкви, а не як особа, що здійснює тайну.

Святість у Церкві.

Христос прийняв досконалу людську природу, в якій все знаходиться в гармонійній рівновазі і ніщо не виявляло навіть найменшого супротиву божественній природі, яка поєднувалася з людською. Як бездоганний синтез людського і божественного, Христос не був підвладний навіть найменшій помилці, і тим самим, не мав найменшого закиду.

В містичному Тілі Христа, в Церкві, цього вже не може бути; в ньому є святим тільки те, що є від Бога; те, що з людської сторони вноситься, як матеріал для божого діяння, є обтяжене всіма недоліками, які можуть бути властивими для людської волі.

Таким чином, в синтезі божественного і людського, що здійснюється в Церкві, неминучі дефекти, навіть поважні.

Ці дефекти неминучі не лише у вірних; вони можуть бути і в пастирів, хоч який би не був високий їх сан; бо Христос Своє Божественне діло довірив людським рукам.

З цього випливає, що якщо Церква з повним правом приписує собі святість, тому що вона оснований Тим, Хто є Самою святістю, і якщо вона крім цього, володіє засобами для освячення душ, то у її членів тим не менше є помилки, так само як в кожному іншому об'єднанні, де діють люди.

«Християнство знайшло людину хворою від самої себе, і воно організувало її виздоровлення. Воно створило не академію чи ліцей для дилетантів; воно заснувало товариство грішників, застосувало мораль, придатну для грішників, де потрібне постійне зусилля, щоб знову піднятися, тому що людина постійно падає».

(Сертільянж, «Християнство і філософія»).

Таким чином, тіні, що існують в ділі, основаному Христом, не повинні нас дивувати, або тим більше, викликати в нас сумніви бо ми знаємо, що це – діло Богочоловіче.

І, навпаки, чи не доводиться нам дивуватися і захоплюватися тим, що це суспільство створене двадцять століть тому, залишається здоровим в своїх принципах і непошкодженим у своєму вченні, незважаючи на слабкість, і навіть на зраду багатьох його членів?

Зрозуміло, що Христос міг би вмішатися і бур'яни були б вирвані, але ж Він сам сказав, що треба залишити рости все, поки не настануть жнива. Отже, не потрібно нам бути мудрішими від Христа і вимагати негайної кари!

Г. Єдність і вселенскість Церкви.

В Символі Віри ми визнаємо єдину, святую соборну або вселенську (згідно з грецьким текстом) і апостольську Церкву.

Церква єдина в подвійному значенні: є тільки одна єдина Христова Церква; всередині цієї Церкви все об'єднано і зв'язано вузлами Христової любові. Ісус Христос оснував тільки одну свою Церкву (Мт. 16, 18); «всяке царство, що розділене само в собі спустіє» (Мт. 12, 25). Всі Христові вівці об'єднані в одне стадо: «І буде одне стадо і один пастир» (Ів. 10, 16).

Згідно з Христовою волею Церква відзначається спрямованістю до досконалості на всіх ступенях буття, починаючи з благодатного єднання вірних в божественній Христовій любові і закінчуючи єдністю зовнішньої єрархічної і канонічно-адміністративної організації, інакше кажучи, єдність Церкви повинна бути Богочоловічою, бо «як Ти Мене послав у світ, так і Я послав їх у світ».

Церква є продовженням Христового вочленення.

Правдиве відображення волі Христа відносно єдності Церкви ми знаходимо у вченні Ап. Павла про Церкву як про соборне Христове тіло. «Взиваю вас поступати згідно звання... стараючися зберегти єдність духу в союзі миру. Одне тіло і один дух... один Бог і Отець всіх... І Він (Христос) постави одних Апостолами, других пророками, інших Євангелистами, ще інших пастирями і вчителями... на служіння, для творення Тіла Христового...»

Згідно з цим текстом Церква є не тільки один дух, одне невидиме благодатне об'єднання

людей, але і одне тіло, одна видима жива соборна цілість, одна досконала «громада віруючих», які зв'язані між собою органічними вузами підчинення невидимій чуттєвій основі і видимим об'єднуючим органам (С. Тишкевич, «Церква Богочоловіка»).

Єдність Церкви після Божого задуму – це не є одноманітність але єдність в різноманітності і різноманітність в єдності, що є основною умовою всякої краси і всякої досконалості.

В день П'ятидесятниці, коли чудом зіслання Святого Духа була основана Церква, її багатогранна єдність виявилася чудесним чином: всі апостоли були малоосвіченими юдеями, які знали тільки свою мову, але несподівано вони заговорили мовами всіх присутніх на той час в Єрусалимі народів: «партяни, греки, критяни і аравітяни. Чуємо їх нині нашими мовами, які говорять про великі Божі діла» (Діян. 2, 9-11).

Безсумнівно, цій різноманітності мов відповідала різноманітність культур і духовних установ. Божо слава проповідується не стільки тим, що вона проголошується на різних мовах світу, скільки тим, що всі вони всупереч різним способам їх життя, умонастроїв і різні культури згоджуються з усім, що відноситься до Бога і одногolosно Його прославляють.

В молитві подяки перших християн ми зустрічаємо такий текст: «подібно цьому переломленому хлібові – що був колись розсіяний по гробах, і зібраному потім в одну цілість так і Твоя Церква хай буде зібрана з усіх кінців землі у Твоєму Царстві». Так як кожне зерно дозріває на горбі, де було посіяне, кожна людина живе там, де Бог їй призначив і повинна стремити виростити добродійства, які властиві особливостям її душевного укладу і її рідній землі. Але колосся збирають в одне ціле...

І Господь заложив в серце людини жадобу з'єднатися з усім людством і разом сукупно приносити поклоніння. Достоевський бачить в цьому глибоку властивість людської духовної природи – нудьгу за духовною єдністю. Чудова по своїй суті і за задумом ця єдність здійснюється в історії тільки з великим трудом і через великі терпіння.

При наявності християнської любові різноманітність народів особливостей і культур провадить до взаємного збагачення кожного тим, чого немає в інших. Навіть найбільш стійкі осередки людського суспільства, як наприклад, сім'я, основані на цьому принципі взаємного доповнення. Це можна навіть до найменших деталей прослідкувати в будові органічного і неорганічного космосу.

Але коли християнська любов холоне, то ця різноманітність виявляється з однієї і противної сторони і стає джерелом ворожнечі, війни і взаємного винищення.

На нещастя так вийшло, що протягом першого тисячоліття християнської ери відносини між християнами Сходу і Заходу поступово втратили братній характер через велику кількість історичних, деколи фатальних причин. Таким чином, християни Сходу і Заходу закінчили тим, що перестали знатися одні з одним і почали одні одних осуджувати і навіть погорджувати.

Після кількох непорозумінь, що привели до тимчасових розривів, настав вкінці фатальний розрив у 1054 році у Константинополі між Константинопольським Патріархом Михайлом Керуларієм і папським легатом кардиналом Гумбертом.

Західні богослови останнім часом почали сумніватися в правомірності цього розділення, ґрунтуючись на тому, що ще до самого розриву папа Лев XI, який делегував кардинала, помер і, таким чином, повноваження Гумберта припинились. Значить можна ставити питання, чи не перевищив Гумберт своїх повноважень в період міжпапського панування, тим більше, що він був делегований по обмеженому ряду питань і не був повноважений приймати рішень відносно діла, яке мало винятково важливе значення для долі Церкви. Більша частина вини в тому, що це розділення не було уладнане, а перетворилося у щораз більш розширювану тріщину, падає на патріарха Михаїла Херуларія. Крім цього історичні події відіграли свою роль. Однією з найвизначніших причин цього, що цей конфлікт досяг ступеня непримиренності і закоренілої недуги, треба безперечно вважати взяття хрестоносцями лицарями Константинополя 1204 року, його варварське пограбування і заснування так званої Латинської імперії. До цього треба додати, що папа Іннокентій III різко засудив цей акт.

Щодо відносин українські і російської Церков, то треба зауважити, що Християнство на Україні (Русі) і в Росії почалося набагато скоріше перед цим великим розривом, але і після нього у таких князів як Ярослав Мудрий відношення з Римом і з Заходом були зовсім дружніми.

В період татарської навали Росія була відрізана від Заходу і за увесь цей період односторонні антиримські впливи, які ішли з Візантії переважали над противними. Цьому сприяв також той факт,

що сусідні з Росією тевтонський орден хрестоносців, а також Польща і Литва (які захопили майже всю населену частину України) здійснювали політику агресивного захоплення сусідніх земель.

Таким чином в росіян виник міцний антиримський комплекс, через який приналежність до християнства Західного типу розглядалася як ворожа антиросійська і антиправославна установка.

Так, отже, вирази «християнин-католик» і «християнин-православний», які раніше доповнювали один одного, означали один – вселенскість, а другий – православність, властиві одній вселенській Церкві, стали різко протиставлятися один одному.

Спроба з'єднання відбулася на Флорентійському соборі і привела до узгодження догматичних настанов, але через несприятливі політичні умови не дала бажаних результатів і в певному значенні поглибила розрив між Москвою і Римом.

З цього приводу папа Пій XII в посланні до народів Росії 1953 року пише: «і якщо в цей час і пізніше, з причини цілого ряду несприятливих обставин, ці відносини, як з одної, так і з другої сторони ставали все більш утрудненими, внаслідок чого утруднилося також духовне спілкування, – хоч до 1448 року включно нема ні одного офіційного документу, в якому ваша Церква (Російська) оголошувалася би відділеною від Апостольського престолу – це одначе, взагалі не може бути поставлене в вину слов'янському родові, ані тим менше нашим попередникам, які завжди відносилися до слов'янських народів з батьківською любов'ю».

Тут вищим авторитетом католицької Церкви підкреслюється цей факт, що причиною розділення являється ряд несприятливих історичних кон'юктур. Пом'ягченню ворожнечі в значній мірі сприяли праці Володимира Соловйова, який не перестаючи бути вірним сином російської православної Церкви, признавав вселенський авторитет Папи римського, як наслідника Святого Петра.

В переживаючу нами трагічну епоху наступу на світ безбожного матеріалізму є особливо важливим, щоб християни усвідомили можливість бути приналежними до єдиної Церкви, зберігаючи всю свою духовну спадщину і своєрідність, щоби прикласти зусилля для зближення і повернення до початкової єдності Церкви. Можна сказати, що двадцяте століття має особливо сприятливі сили, щоб перебороти те, що в 19-му столітті здавалося ще непереможним.

В найрізноманітніших країнах вселенної і серед різних християнських віровизнань почався могутній рух за знищення внутрішніх мурів і за відновлення християнської єдності. Цей рух зв'язаний також з переповненим любов'ю братнім стремлінням знайомитися один з одним і взаємно збагачуватися. До цього благодатного руху ми повинні також приєднатися.

Потрібно підкреслити значення ініціативи папи Івана XXIII по скликанню Вселенського Собору, з приводу якого він висказався в дусі доброзичливої об'єктивності з признанням взаємної відповідальності.

У відповідь на послання папи Івана XXIII треба відзначити сповнене любов'ю, доброзичливістю і надією послання патріярха Константинопольського Афінагора (1 січня 1959 р.):

Говорячи потім про сучасне положення світу, в якому матеріальна культура душить духовну, Патріярх продовжує: «усвідомлюючи всю відповідальність за те, що відбувається в світі, християни повинні співпрацювати між собою і посувати вперед справу християнської єдності». Вказавши на те, що православна Церква вже приймає участь у міжнародних рухах, Патріярх виражає свою готовність увійти в зносини з давньою римською Церквою, щоб полегшити «смуток і нерозуміння» народів. Дальше Патріярх говорить про можливість зустрічі» для спільного обговорення потреб мільйонів віруючих, які шукають розв'язок сучасних проблем».

«Тому, – робить висновок Патріярх, – ми вважаємо, що всякий заклик до єдності повинен супроводжуватися діями, які доказували б, що наші діла відповідають нашим словам. Тому є можливим, поки що зближення на практичній основі, при умові справедливості, духовної свободи і взаємоповаги».

Деякі читачі можуть заперечити: «все це є чудове, але єдність все одно не здійсниться: ані Папи, ані східні патріярхи не поступляться, коли настане питання про папську непомильність».

На це треба відповісти, що все в Божих руках. Ми повинні молитися про здійснення єдності, такими шляхами, які є бажані Богові, навіть якщо від нас будуть потрібні жертви. Об'єктивне вивчення спільних питань також може відкрити зовсім несподівані перспективи для зближення. Так, наприклад, праці Ф. Дворніка про Патріярха Фотія сприяли зміні (в кращу сторону) думки про нього на заході.

А щодо питання про папську непомильність, то наведемо тут уривок зі статті єпископа

Болеслава Сльосканса «Спомини про екзарха Л. Федорова» (на Соловках).

В особливо близькому контакті о. екзарх був з високопреосвященим архієпископом Іларіоном Троїцьким, бувшим ректором Московської Духовної Академії і правою рукою патріярха Тихона. Вони завжди розмовляли на апологічні теми, відносно Церков: Східної православної і Західної католицької. Один раз була між ними гаряча розмова про папську непомильність в справах віри і моралі, як догмат католицької Церкви. Зрозуміло, що високопреосвящений Іларіон був переконаним противником цього догмату.

Отцеві екзарху якось вдалося з допомогою соловецьких монахів проникнути в бувшу монастирську бібліотеку і там він знайшов оригінальний текст проголошення цього догмату. При наступній зустрічі о. екзарх показав своєму співбесідникові – архієпископові Іларіону цей оригінал тексту католицького вчення про папську непомильність.

Його преосвященство уважно прочитав текст (він добре знав латинську мову), розвів руками і сказав прямо, що він повинен признати, що сам ніколи до цього часу не бачив оригінального тексту догмату про папську непомильність і що, прочитавши текст, він повинен відкрито заявити, що в такому розумінні вчення про папську непомильність є повністю прийнятним для православної Церкви.

До цього часу високопреосвящений владики був переконаний, що, проголошуючи догмат, папа накладає на вірних свою особисту віру і це все. Згідно ж з догматичним текстом виходить, що папа тільки відкриває всім віруючим постійну, неперервну віру Святої Церкви. Папа тільки урочисто проголошує цю віру Церкви, сам їй підкоряється і робить її обов'язковою для всіх віруючих.

РОЗДІЛ III

ДЕЯКІ ІНШІ РИСИ ТРИВАЮЧОЇ ПРИСУТНОСТІ ХРИСТА НА ЗЕМЛІ

Із попереднього вже досить ясно, що Христос продовжує перебувати серед нас і що Він живе благодаттю в містичному Тілі; Церква продовжує Його діло; навіть властиву Йому непомильність ми знаходимо і тепер на землі.

Але Христос хоче бути продовженим тут на землі повністю, не виключаючи нічого із того, що в ньому є.

Як зерна колоска відтворюють всі основні признаки зерна, що його породили: форму, якості, закони розвитку, як молода лоза зберігає властивості саджанця, з якого вона розвивалася, так і в містичному Христовому Тілі повинні повторюватися притаманні риси Його земного життя. Розглянемо деякі з цих рис.

Продовження Христа працюючого.

Бог сотворив світ незавершеним; Своє діло Він залишив для завершення людям; Він закликав людей до співпраці для розкриття вартостей, які заложені в будові світу, для добра самих людей і на славу Творця. Від сотворення світу і ще до людського упадку в гріх на людину були покладені завдання працювати на Божих будовах. Гріх наклав на це завдання тяжкі і болючі відпечатки.

Протягом тридцяти років Христос підкорявся цьому законові праці: Син трудівника, Він Сам забажав бути серед людей трудящих.

Ставши столярем, Він цим самим вибрав скромну одноманітну і тяжку працю, щоб змішатися з величезною кількістю трудівників, які знають заняття тільки такого роду.

Він справді втілювався в їх людську працю, щоб повернути цій праці її справжню гідність і це початкове значення, згідно з яким людина по волі Творця є Продовжувачем Бога.

І відтоді, всяка людська (праця) діяльність, якою б вона не була скромною, являє собою, якщо тільки це діяльність чесна, продовження праці Самого Христа: кравчиня, що пізно ввечері закінчує свою роботу, каменярь, що на льодяному вітрі працює на дорозі, робітник в шахті, мати, яка забавляє дитину або готує обід, службовець в установі, міліціонер на перехресті доріг, провідник вагону,

учень в класі – всі вони, коли вони пам'ятають про Бога, тобто якщо в них є благодать, продовжують Христовий труд.

Таким високим є розуміння про труд, яке освячує «найбільш невдячну працю» і надає надприродної вартості найбільш скромному завданню. Працюючи ми не є «побиті прокляттям»: ми – Божі співпрацівники, діти в домі Отця, продовжувачі працюючого Христа. Звання працюючого стало знову почесним. В Євангелії (Ів. XXI, 1-14) є епізод, який висвітлює особливо ясно цей заклик до співпраці, звернений Христом до Його послідовників. Це епізод чудесної ловлі риби, після Христового Воскресення. Коли апостоли підплили до берега, вони побачили Христа, який вже спік кілька риб для них на обід. І Христос, турбуючись про те, щоб не принизити їх гідності, сказав: «принесіть риби, які ви спіймали». Ніби Він не міг Сам приготувати їх достатньо для обіду! Але Він хотів, щоб апостоли приєднали до Його дарів плоди своєї праці, і хотів через них закликати кожного з нас приєднати нашу щоденну працю до Його вічного діла.

Продовження Христа в Його Синівській любові.

В Христовому серці була та любов, єдина в своєму роді, якою дитина любить тільки маму, і ми вже говорили, скільки Він зробив для Своєї Матері.

Вмираючи на хресті, Він досконало виразно поручив її апостолові Івану, і Церква завжди вважала, що Іван в даному випадку представляв усе людство, сказавши йому: «Це мати твоя», Христос виразив бажання, щоби синівська любов, якою Він її оточив, продовжувалася на землі.

Таким чином, Христос і тепер продовжує відчутно любити Свою Матір тією любов'ю, яку проявляємо до неї ми.

Він Сам, наприклад, через нас і разом з нами, створює в Церкві всі прояви почитання Божої Матері а також свята, які встановлені для її прославлення; Він Сам протягом віків все ясніше проголошує через Церкву про особливе становище Небесної Цариці; Він Сам побуджує кращі душі, щоб посвятити себе для неї.

Це значить, що наше почитання Божої Матері зовсім не є зайвим ускладненням нашої віри і не є додатком до інших наших культів; це почитання – одна із сторін почитання нами Самого Христа.

Завдяки Божій Матері, Христос став ближчим до нас; шануючи Божу Матір ми завдяки їй наближуємося до Христа.

Як життя і спасення діло Христа немислимі без Божої Матері, так і неможливим є без неї наше прив'язання до Нього; своєю присутністю Божа Мати створює таку духовну атмосферу, в якій тільки і може розвиватися наше поклоніння Христові.

Продовження Христа терплячого.

Ще на початку ми говорили про центральне значення проблеми терпіння для кожного, хто старається зрозуміти життя.

В наші дні висувають широкомовні програми оновлення світу; але необхідність приділяти місце терпінню всі, або майже всі обходять мовчанкою. А тим часом, щоб ми не робили, терпіння з нашого існування ніколи не може бути усунуте.

І виходить, що ці теорії можуть задовільнити деяких ідеалістів, або навіть натовп, але лише на деякий час; раніше чи пізніше всі вони будуть залишені, так як вони не відповідають дійсності життя. Що може сказати, наприклад, молодий робітник, який хворіє туберкульозом, чи засуджений доживати свої дні в гіпсовому корсеті, коли йому говорять про комуністичну революцію, про майбутній перерозподіл усіх земних благ і про «останній рішучий бій»?

На питання про те, яку роль він, хворий може відігравати у виникненні нового світу, немає відповіді; його співбесіднику доведеться признати, що для тих, які терплять, ніякого завдання не передбачено.

А це є рівнозначне признанню необґрунтованості усієї теорії: як ми вже говорили при вступі, ця теорія просто промовчує один з найістотніших елементів людського життя.

Із усіх вчень, які існують в світі, тільки одне дивиться на терпіння відкритими очима, тільки одне пояснює терпіння і, що найважливіше, надає йому вартості. Це – вчення Христа, який терпів на хресті з любові до людства.

«Якраз тому, що тільки Божественний Основник Церкви і Його вчення зливаються в єдиному і

вдячному акорді гімн освячуючого терпіння і гімн християнської радості, одна тільки Церква дає нам можливість направити всі наші зусилля до абсолютного самовдосконалення без страху сповторити в чім-небудь реальність».

(Ж. М. Кардоль, «Фізичний розвиток і католицьке вчення»).

Тепер ми в стані розв'язати проблему терпіння. Нагадаємо спочатку те, про що ми вже говорили: людина по самій своїй природі піддана терпінню; тільки за особливим втручанням Творця перші люди були від цього звільнені, щоб мати можливість жити в Божій благодаті, без зовнішніх перешкод.

Коли ж людина втратила благодать, вона разом з цим втратила і цей винятковий дар; вона зазнала терпіння, яке потім виявилось збільшеним понад всяку міру її власними гріхами.

Але чому Христос, повертаючи нам знову благодать, не охоронив нас від терпіння, не вернув нам дару безстрастності? Таке питання. Відзначимо спочатку, що Він повернув людям благодать Своїм терпінням; і немає сумніву в тому, що нам не легко сприйняти цю очевидну істину! Христос став справді одним із нас, щоб взяти на себе наслідки первородного гріха і всіх наших наступних гріхів.

Після цього, коли перед нами така любов, чи личить нам бути повністю звільненими від тих самих наслідків і віддати терпіння тільки одному Христові? Ні, Бог ще раз притяг нас до співпраці; подібно до того, як Він на нас поклав завдання завершити Його діло творення, так Він і наші терпіння зробив необхідним доповненням... до Христових терпінь, щоб ми разом з Христом стали співучасниками в ділі відкуплення світу. (Це не означає, що Церква закликає до пасивного відношення до терпіння. З цього, що Церква освячує і благословляє терпіння – особливо і терпіння за Христа і Його Церкву і терпіння невинні – зовсім не випливає, що вона залишається пасивною до всього цього, що полегшує, або припиняє терпіння, зараховуючи сюди і допомогу науки і різні форми соціальних організацій.

Загострена чутливість Церкви до терпінь її членів і всього людства – згідно з притчею про милосердного Самарянина – заставляє її з подвійною увагою і активністю відвідувати місця терпіння. Однак вона знає, що «світ лежить у злі» і терпіння неминучі аж до кінцевого визволення світу другим приходом Христа. Навіть самі зусилля людства, щоб звільнитися від терпінь часто приводять до збільшення цих терпінь.

Страшним є не стільки терпіння, скільки їх безглуздість. Христос, Його хрест і Воскресення надали терпінням значення, і тим самим вирвали у диявола найбільш ядовиту з його знарядь катування людського роду – розпуку).

Апостол Павло чудово виразив цю основну істину християнства, написавши: «сьогодні я радію в моїх терпіннях за вас, і поповняю недостачу в моїй плоті Христових скорбот за Його Тіло, яким є Церква» (Кор. 19, 24).

Цей короткий і стислий текст вражає розширює наші горизонти. Терпіння вже не представляється абсолютним злом: воно в основному перестає бути навіть карою; воно стає участью вибраних в ділі спасення: кожна людина, яка терпить в єдності з Христом, продовжує терпіння Христові і завершує діло спасення.

«Христові терпіння і Його любов мають, без сумніву, безконечну вартість; але волею Христа Його дар повинен бути безконечним доповненням до нашого мізерного внеску і ставати дійсним тільки в тій мірі, в якій ми згодні давати небагато того, що в нас є і що одиноким Йому дороге».

(А. Жолі, «Благородний ризик віри»)

І сотворена особистість, яка скоріше від інших (усіх) була покликана доповнювати терпіння Спасителя, – це та, яка, як здавалося б повинна бути від терпінь захороненою: Його Мати.

Нагадаймо те, що було на Голгофі: Христос вмер на хресті, Його терпіння скінчилися; але терпіння Його Матері продовжуються. Христос її не пощадив, щоби вона була співучасницею в справі відкуплення, – то як же Він пощадив би нас?

Та й чи може учень вимагати для себе більше, як для учителя? Коли ми визнаємо відкуплення і присутність Христа на землі, яка продовжується, християнське значення терпіння стає очевидним. Відкуплення терпінням не закінчене: Христові страсті повинні продовжуватися. За виразом Паскаля, «Христос залишається в агонії до кінця світу» – значить залишається а терплячих членах Свого містичного Тіла. Коли наступить «кінець світу», відкуплення буде закінчене; Тіло Христове перестане терпіти; виноградна лоза більше не буде підрізуватися.

«Терпіння є тайною. Все питання полягає в тому, чи це тайна життя чи смерті».

(Е. Бере, «Вознесення терпінь»)

Тільки християнство може відповісти: це тайна життя. Тільки воно приймає як особливо цінних співпрацівників, хворих, розслаблених, всю безчисленну множину тих, хто терпить фізично, або морально. Як господар на бенкеті в євангельській притчі, християнство з особливою радістю зустрічає їх на бенкеті життя, бо здорові так часто відкидають його заклик.

«Ця книга особливо часто звертається до людей невиліковно хворих, які на все життя прикуті до ліжка. Більшість з них – вибрані жертви, але чи багато з них і Усвідомлюють, що вони здійснюють велике діло відкуплення, і для себе і для інших? На небі і на землі не було нікого, хто, так страшно просив би, немов милостині, Любові! Рани на Його руках – це два вічно порожні гаманці і Він їх простягає нам для того, щоб кожний вложив в них хоч трохи своїх власних терпінь і сліз».

(Гюйсманс, «Життя Святої Людвіни»)

Яким це було б обмеженням Христових дарів, якби Він забажав терпіти Сам Один і скрити в Своїх власних ранах всі скарги мук відкуплення! Хрест – це є царський подарунок. Мати можливість ділити з Христом все: і радість, і горе, у всьому бути подібним до Нього, тільки вступаючи в Його сліди підніматися на вершини, які Він для нас здобув, і нести при цьому той же самий тягар: яке це щастя для кожного, хто здатний розуміти!»

(Сертільянж, «Катехизис для невіруючих»).

Треба туберкульозному робітникові, про якого ми говорили, показати Христовий хрест; треба пояснити йому Божий задум, згідно з яким кожен повинен все, що має, посвячувати для добра інших; треба йому сказати, що він приречений хворобою на нерухомість, покликаний Христом приєднати до Його терпінь свою страдницьку бездіяльність, для відкуплення інших людей, – тому що діло спасення не закінчене. І якщо Бог підкаже нам потрібні слова, погляд у хворого оживиться, щезне напружений вираз лица, стиснуті руки розкриються і візьмуть хрест, покладений коло нього на постіль; і він буде дякувати нам за те, що ми зуміли допомогти йому знайти життя. Поступово він стане менше скаржитися на свої терпіння, Він привчиться володіти ними як знаряддям, так як робітник володіє своїм інструментом.

І, можливо, настане день, коли він їх полюбить настільки, що перестане просити в Бога здоров'я, щоби до смерті залишитися супутником терплячого Христа.

«Мені байдуже все: фізична втома, моральні терпіння; я люблю тільки Христа і Його Матір і їм хочу віддати своє життя для відкуплення своїх гріхів. Я щаслива не всупереч терпінням, а завдяки їм».

(Єва Лавалієр, «Інтимні зауваги»)

«Вірю, що Ісус Христос перетворив, освятив, майже убожествив терпіння. Вірю, що для душ терпіння є великим двигуном спасення і освячення. Вірю, що Бог є Любов і що в Його руці терпіння є засобом любові для нашого спасення».

(Єлизавета Лесер, «Щоденник і щоденні думки»)

«Дивним досягненням католицького вчення є це перетворення вартостей, яке серед радощів божественного задуму приділяє місце навіть терпінням... Ото чудо, ото Боже діло, що може навіть ще більше дивувати як творіння. Перед терпінням розгублювалися всі стародавні мудреці...».

(П. Дюпуйе, «Листи і нариси»)

«І так стократ нехай буде благословенням терпіння, що привело мене назад до Нього!»

(Ф. Коппе, «Добре терпіння»)

«В терпінні тобі не вистачає духу радості. Терпіння – це дорогоцінне каміння, яке Бог тобі дав, щоб ти спасав своїх братів; а ти Йому повертаєш дике каміння. Та хіба ж я можу байдуже дивитися на діаманти і залишати їх на ложі висушеної душі? Ні, я палко бажаю скористатися цими чудовими днями, щоб поділитися своїми терпіннями з бідними. Не втрачай ані окрушини! Все віддай! Розточуй!»

(Ж. де Арну, «Промови виходця з того світу»)

«Ми ніколи не звільнилися б від зв'язуючих нас пут, якби Сам Бог не розрізняв деяких із них терпінням. Терпіння розвиває матрицю, воно визволяє дух; завдяки йому стаємо вільними. Справедлива оцінка вартостей, почуття реального набувається тільки терпінням; блаженні ті, хто знає страждання!»

(Ж. Леклер, «Довір'я»)

«Людське терпіння, через те, що воно було сприйняте вочленним Словом, зовсім змінено. Ставши з Богом заодно, воно набуло Божественної вартості і із гріховної спадщини воно

перетворилося в засіб проти гріховної отрути, стало основою вищого життя»

(Е. Мерш, «Мораль і Містичне Тіло»)

«Христові терпіння Відкуплення поновлюються, певним чином продовжуються і завершуються в Його Містичному Тілі... Терплячи в Своєму Містичному Тілі, Христос бажає мати нас співучасниками в Його відкупленні... Задля цього, що ми – Христове Тіло і кожний з нас – Його член, все, що терпить Голова, повинні терпіти і члени».

(Папа Пій XI).

Продовження Христа в Його Смерті.

Серед хрестів, які людина повинна, нести, і яких вона хотіла б позбутися, є один, від якого вона відбивається всіма силами і ні в якому випадку не може уникнути: смерть. На згадку про неї більшість людей здригається.

Але вони не вміють дивитися дійсності в очі. Ніхто не судить про вишивку по зворотньому боці, де нитки переплутані, то в безладді пропадають, то знову появляются в іншому місці без очевидної причини. Вишивка для того зроблена, щоб на неї дивитися з лицевої сторони. Так виглядає справа і зі смертю: якщо на неї дивитися з нашої сторони, то це безповоротна втрата всього, що для нас є милим на землі, прірва, яка поглинає наші надії і наші уподобання; це – небуття.

Але, якщо її наблизити до Христової Смерті, то вона стає вирішальним актом нашого існування, вершиною нашого діла, вищою жертвою, яку ми можемо принести Богові.

Христос помер: але в Його смерті бракує нашої смерті, щоб діло спасення повністю завершилося. А якщо це так, то чи не є для нас честю та можливість з'єднатися з Ним в акті вищої великодушності, який завершив Його земне життя?

І чи не виявом любові є ця можливість віддати своє життя за Улюбленого?

«Християнин, бажаючи розпоряджатися своїм буттям і своїм життям так, як Цей, Хто приніс вищу жертву, стає священником разом з Ним, в Його смерті, завершує в цій останній хвилині, цю жертву, для якої він був присвячений при хрещенні і, яку він повинен був продовжувати в усі дні свого життя».

(Босюе, «Роздуми про агонію Христа»)

Чи можемо ми після цього відганяти думки про смерть і відмовлятися прийняти з відкритим серцем вже тепер те, що повинно з'єднати нас з драмою на Голгофті, розтрачуючи таким чином те багатство, яке в цей день повинно стати нашим?»

А крім того смерть не припиняє нашого життя; навпаки, вона для нас означає момент його подвоювання; це підняття заслони, сонце, яке просвічує крізь туман, це – наповняюче нас світло, це – наш Господь, Який являється перед нами в усій своїй красі, ласкавий і співчутливий. Смерть – це Божа присутність.

Якщо ми жили з Христом і були готові вмерти разом з ним, з любові до Нього, то чого ж нам ще боятися смерті?

Продовження Христа в Його Воскресенні.

В цей час, коли Христос воскрес, глибина природи світу змінилася. Христос воскрес у славі і все повернено нам з надміром. Щось нове з'явилося на землі, і повністю змінило вигляд всесенної. Відтепер все уноситься нестримним потоком вслід за Воскресшим і ніщо не може зупинити цього зростаючого руху.

Ані лютість безбожників, ані людська байдужість не можуть чинити опору цьому Воскресенню. Його значення:

По-перше: Воскресення душ.

Бог поступово поширює життя серед людства і кожна душа, яка приймає благодать, підкріплює висхідне стремління світу, який раніше, через гріхи, був приречений на смерть.

«Кожна душа, підносячись, піднімає світ».

(Є. Лесер).

І навпаки, кожний гріх затискає поширення божественного в людському, сповільнює діяння цієї закваски, яка повинна перетворити весь світ в хліб для літургичної служби.

По-друге: Воскресення також і матеріального світу.

Відтепер природа може знову виконувати своє благородне завдання: помагати людині в здійсненні її надприродного покликання.

Цим самим, природа перетворюється: вона знову стає тайною, видимим знаком, через який Божа благодать досягає до нас; вона говорить нам, якщо тільки ми вміємо її слухати; вона товаришить нам в нашій дорозі до Бога, якщо ми тільки нею не зловживаємо.

Висновок.

Христос живе і діє серед нас і в нас; Його прихід був зізвздою нового світу. Цей новий світ нам залишається вивчити дальще більш детально.

*****

На лоні природи, де кожна квітка, кожне дерево і кожна гора виконує своє призначення, видніє хрест, символ терпіння і перемоги над смертю Ісуса Христа.

Там прийшов священик,... як представник Христа на землі, він також виконав свою місію: приносити в подяку Богові Тіло і Кров Відкуплення; приносити людям те ж Тіло і ту ж Кров, щоб вони могли з'єднати своє життя з Життям Отця, який є на небі.

ЛЮДИНА ПІСЛЯ БОЖОГО ЗАДУМУ

РОЗДІЛ I

ЦЕРКВА І ЛЮДСЬКА ОСОБИСТІСТЬ

Вартість людської особистості.

Постановка питання.

Якщо судити тільки поверхово, то життя окремої людини мало що вартує: родиться, живе, вмирає – все в період декількох років, а потім – зникає.

З цим зникненням людина не легко згоджується: вона інстинктивно бажає продовження свого буття і чіпляється за те, що перевищує тривалість її земного існування.

Але, що продовжується за гранею земного життя? Тут можливі дві відповіді:

- або людина (особистість) залишається живою;
- або залишається якийсь елемент, який не є особистістю.

В залежності від того, яке з цих рішень прийняти, або все, що не є особистістю, повинно бути підпорядковане особистості, або особистість виявиться лише засобом для чого-небудь іншого.

Всі вчення, що зустрічаються тепер в світі, так чи інакше відповіли на це основне питання і стараються забезпечити перемогу своєї точки зору.

1. Що продовжується за межею окремого людського життя? Одні відповідають: самий людський рід.

Особистість приречена на небуття; тільки людство продовжує жити. Через це, ідеалом окремої людини буде: щоби працювати для того, що її перевищує, жертвувати собою для колективу, забезпечувати поколінням, які будуть жити після неї, більше щастя, аніж вона мала сама, тому що вона ним вже не скористається.

В цьому – суть комуністичної ідеології.

2. Другі відповідають: за межею окремого людського життя продовжується раса.

Звідси висновок: перемога повинна бути забезпечена для раси. Особистість вартісна тільки в такій степені, в якій вона служить збагаченню раси; вона шкідлива в такій мірі, в якій вона расу ослаблює волею чи неволею.

Ця расистська ідеологія, після якої особистість повинна жертвувати собою, щоб зберегти расу чистою і сильною.

Знищити впливи інших рас, ліквідувати особистості, які виділяються фізичною або розумовою неповновартістю чи просто непотрібні, об'єднати всі групи, які належать до однієї раси, завоювати життєвий простір, необхідний для її нормального розвитку, і т.д. – такі будуть зовсім логічні висновки: права раси понад усе.

І коли вважати, що за глибокими законами буття особлива раса призначена для панування над іншими, то єдиною ціллю всієї світової діяльності виявиться перемога цієї вибраної раси.

Такою є серцевина гітлерівського тлумачення життя.

3. Що залишається після особистості? Нація, до якої ця особистість належить.

Якщо так, то особистість повинна все підпорядковувати інтересам нації, її діяльність в усіх областях повинна сприяти захистові прав нації і здійсненню національних стремлень. У самої особистості немає прав, крім цих, які нація згідна їй надавати.

Тут перед нами строката група різних націоналізмів.

І так далше.

У всіх цих вченнях є та спільна риса, що вони особистість приносять в жертву тій чи іншій земській величині.

Окрема людина, яка приречена на зникнення, повинна бути підпорядкована цьому, що не зникає: расі, нації, людству, науці, прогресу, і т.д.

Точка зору Церкви.

Церква стоїть на точці зору, яка є протилежна до всіх цих теорій: вона говорить, що тільки особистість є вічною, і тому для особистості вимагає першого місця. Вона не вважає особистість одиницею, загубленою в масі, але признає за нею абсолютну вартість і проголошує її священною. При цьому Церква, зрозуміло, зовсім не відкидає розуміння людства, рас, націй, а навпаки, вона утверджує властиві їм права, як ми це побачимо далше. Але вона приписує їм лише перехідну вартість, яка підпорядковується вартості людини.

«Кожний раз, коли наше блискуче людське єство починало писати назви цих чи інших із чудових плодів своїх пошуків і зусиль, вони ніби нараз ставали задовільним виправданням всього життя, – страшна внутрішня розладнаність скоро попереджувала про те, що ми «даремно трудилися»... Досягнуті успіхи поверталися проти цілей, яким вони повинні були служити.

Коли ви думаєте врятувати людину одним з тимчасових творінь її генія – наукою, філософією, мистецтвом, ідеєю, державою – ви ведете людину до її загибелі.

Коли ж ви просто хочете займатися філософією, мистецтвом, наукою, залишаючи іншим галузям повністю вирішувати проблему людини і її призначення, – тоді ви стоїте на правильному шляху і можете приймати на себе, зв'язаний з цим благородний ризик, який майже ніколи не залишається без нагороди».

(Е. Мазюр, «Християнський гуманізм»).

Церква може доказати без зусиль, що таким є вчення її Основника; для цього досить звернутися до Євангелія. Христос займається тільки людиною. Все інше підпорядковане цьому: «яка користь чоловікові, якщо він увесь світ здобуде, а душу свою погубить? (Мт. XVI, 26). І Він не зупиняється на колективах, на окремих людських групах. Він підходить до кожної окремої людської особистості, чи навіть до дитини: «пустіть дітей, хай приходять до Мене» (Мт. X, 14).

«Хто прийме одне із таких дітей в Моє ім'я, той Мене прийме» (Мк. IX, 37). Кожна людина, до якої Він звертається, має для Нього абсолютну вартість: Петро, Лазар, Марія Магдалина, розсудливий розбійник, – кожний з них турбує Його так, якби це був увесь світ: щоб спасти одну єдину душу, Він уже воплотився би; Він добрий пастир, який розшукує одну загублену вівцю і тимчасово залишає дев'ятьдесять дев'ять інших».

Доступ до Божественного Життя Христос відкрив не людству, не тій чи іншій нації, не одній чи іншій расі, а кожній душі, яка проявляє добру волю: «хто любить Мене, цей захоче Моє слово; і Отець Мій полюбить його, і ми прийдемо до нього, і замешкаємо в ньому» (Ів. XIV, 23).

«Ісус Христос першим показав з наглядною ясністю, вартість індивідуальної душі і ніхто більше не може повернути ці душі до їх індивідуальної приниженості... Ніхто не може заперечувати, що Він один привів людство до цих вершин... Відносно Нього, стосовно до цього, що Він

проголошував, можна дивитися з будь-якої точки зору; але одне є безсумнівним: з цього дня вартість нашого роду зросла. Правда повага до людини, свідомо чи несвідомо є признанням на ділі того, що Бог є Отець».

(Гарнак, «Сутність християнства»)

Тому, вірна переданню Христового вчення Церква вимагає признання за кожною особистістю першенствуючої вартості над усіма минаючими вартостями, які притягують увагу людей.

Чи потрібно нагадувати, що завдяки Церкві гідність раба, жінки, дитини жебрака, хворого, каліки була відновлена в очах інших людей.

Вже двадцять століть Церква утверджує і підносить гідність людської особистості; двадцять віків вона засуджує всяку ідеологію, яка перетворює людину в засіб для цілі.

Державі, як і сім'ї вона ставить основною ціллю збереження, розвиток і вдосконалення людської особистості. Чи треба дивуватися після цього, що на Церкву нападають усі ті, хто хоче людину приносити в жертву тому чи іншому вибраному ними ідолу?

Але вона стоїть непорушно і безнастанно захищає високу гідність людської особистості.

Покликання людської особистості.

Як ми вже говорили, людина сотворена для того, щоб вона:

- знала і любила Бога;
- співпрацювала в ділі любові, використовуючи одержані нею дари для більшого добра людства, тимчасового і вічного;
- і цим заслужила би майбутнє життя в зближенні з Богом. (Часто нам закидають: «Ви, християни, стараєтесь для нагороди!» На це потрібно відповісти, що, по-перше, людина може бути повністю незацікавленою (про це дивись в другій частині); далі, що надія на нагороду завжди залишається для багатьох могутнім стимулом; і вкінці, що Церква старається повчати своїх вірних про те, що нагорода не повинна бути кінцевою ціллю їх діяльності. Існують молитви, які свідчать про це досить ясно).

З того часу, як здійснилося Відкуплення, людина може виконувати своє покликання тільки з Христом, у Христі і через Христа; без Нього ніщо не може здійснитися таке, щоб мало вічну вартість. Тому, хто з'єднаний з Христом, все може служити для виконання його покликання, як земського так і вічного. Слабкість, не менше, а може навіть і більше, ніж здоров'я стає засобом освячувати себе а також інших повертати до Христа; це є справедливим так само для бідних, як і для багатих. Навіть смерть вже не є поразкою. В Христі вона стає засобом збагатитися самому і збагатити інших.

Часом здається дивним, що Церква захвалює суперечності: життя і смерть, ненависть і народження дітей, слабкість і здоров'я, бідність і багатство, покірність і ініціативу.

Справа в тому, що для тих, хто любить, все є засобом!

І якщо Церква до такої міри проявляє себе вселенською, тобто всеохоплюючою, своїм співчуттям відносно всіх цих зовні суперечливих явищ, то це тому, що в кожному з них вона бачить засіб працювати для спільного діла спасення і освячення людства.

Покликання Церкви – нагадувати весь час про найбільш важливе, а на все інше дивитися як на засіб. Це не тенденція принижувати чи погорджувати світову реальність; це – турбота про те, щоби кожна вартість стояла на належному місці.

Вироблення людської особистості.

Людина, як і весь оточуючий її світ, не сотворена завершеною; вона повинна, в співробітництві з Богом, зробити себе людиною, стати «сама собою, придбати свою окрему особистість!»

Це не дається легко. В другій частині ми говорили про те, що всередині себе людина, поряд з глибоким стремлінням до єдності і рівноваги, знаходить хаос різних, і очевидно, протилежних тенденцій.

Саме її заглиблення в світ, який в свою чергу є незавершеним і який безнастанно змінюється не полегшує цього завдання!

Тим не менше, ми можемо встановити три закони, якими повинно керуватися зусилля людини для оволодіння своєю власною особистістю.

Закон прогресу.

Це, по-перше, закон прогресу.

Людина повинна переконувати себе в тому, що на ній і лежить обов'язок удосконалюватися, розвивати одержані нею; надприродні дари, щоб ними служити виконанню Божого плану. Сама людина – це засіяне поле і повинна буде дати звіт про урожай.

Людина зобов'язана завжди йти вперед; вона не може дозволити собі на зупинку; навіть в вимушеній бездіяльності, хвора в постелі, вона повинна продовжувати цей поступальний рух, ще більше віддаючись на Божу волю для здійснення Божого задуму, для духовного добра своїх ближніх. Ніколи і в ніякій галузі людина не може вважати себе за таку, що досягла досконалості.

«Жива істота – це не є думка, здійснена раз і назавжди. Це думка, яка знаходиться в процесі свого здійснення, ідея, яка керується життєвим розвитком. «Життєвий порив» Бергстона – не є плодом філософського уявлення, а тлумаченням цього неперервного виникнення все більш високих форм, про який нам говорить історія світу».

(Жолі, «Дивний ризик віри»).

Закон гармонії.

Але для людини не досить розвивати як-небудь усі добрі стремління, які в ній виникають; справа в тому, що односторонній розвиток деяких із них може шкодити усій цілості. Свобода дається людині для того, щоб вона могла, зокрема, ставити все на своє місце і кожному явищу давати належну оцінку.

Таким чином ми є подібні до архітектора, який підбирає матеріали, збирає їх і будує будівлю; нам доводиться створювати в означеному порядку цілий маленький світ. Бог, який створив порядок в будові всесвіту, притягує нас до співробітництва в Його ділі, даючи можливість нам самим, з Його допомогою створювати нашу особистість. Ця гармонія, яка повинна здійснитися всередині кожного з нас була досконало виконана Богом в першій людині:

- тіло з його почуттями було просочене духом і слухняне його велінням;
- розум був відкритий для всякої істини, якою б складною вона не була;
- воля була покірна Богові і легко йшла за порадою совісті і благодаті;
- земне життя було повністю направлене для досягнення вічного життя. Цю рівновагу нам якраз і потрібно відновити.

«Парадоксальність людини повністю заключається в наступних трьох положеннях: матерія, яка просочена розумом; земське життя, покликане, щоб уже тепер стати небесним; доля, обмежена часом, але зв'язана з вічним покликанням.

Парадоксальність нашої епохи полягає в тому, що в розрахунок береться тільки частина самих нас, при тім частина найнижча, яку орієнтують на матерію зі шкодою для духа, і для якої організовують життя чисто земське, заперечуючи або повністю ігноруючи наше покликання до вічності»

(Сертільянж)

Таким чином, щоб здійснити досконалий тип людини, необхідно, щоб людина гармонійно розвивала саму себе стверджуючи перевагу людського начала над началом тваринним, досягаючи повного володіння самим собою і підпорядковуючи всю свою діяльність Богові, щоб більше любити інших людей і краще їм служити.

Закон жертвенності.

На нас, як і на природу, Бог надмірно проливає свої дари.

З великої частини жолудів ніколи не виростуть дуби; багато квітів ніколи не розквітнуть. Так і в нас, багато наших дарів ніколи не розвинуться.

Цей або інший чоловік міг би відзначитися в науці, в мистецтві, або в іншій певній галузі, але визначні події або, ще частіше, неважні причини дали його життю інший напрям; прийшлося робити вибір, і цим самим, жертвувати тим, що не було вибране. Ця думка про жертву лякає, але важливо відзначити, що кожної хвилини людині доводиться приносити якісь жертви.

Скульптор, який працює над куснем мармуру, жертвує осколками, які він відкидає, щоб здійснити витвір мистецтва.

Турист, який вирішив на перехресті взяти вліво, жертвує своїм інтересом до того, що є по дорозі направо.

Музикант, який вступає в оркестр, щоб грати на кларнеті, цим самим відмовляється грати на габої, і т.д.

Закон жертвенності неминучий для всіх.

Молода людина, яка бажає зберегти чистоту душі, повинна пожертвувати читанням сумнівних книжок, нескромними розмовами, дурною компанією, недобрими стремліннями і невідповідними ділами, а той, хто, навпаки, надає перевагу цим нездоровим стремлінням, змушений буде пожертвувати радістю бути чесним, внутрішньою свободою і спокоєм совісті.

Таким чином, цієї необхідності жертви не можна уникнути; але тоді і зрозуміло, що треба бути готовому для цих жертв, яких вимагає гармонійний розвиток заложених в нас фізичних і духовних якостей; потрібно навіть стреміти до тих жертв, які стануть для нас засобом збагачення, для руху вперед, для здійснення гармонії, за будь-яку ціну.

«Потрібно вибрати вартості і їх укріпити, підпорядковуючи нижчі вищим, і навіть жертвуючи нижчими до цього часу, поки вони, задержуючи нас на місці, перешкоджають нашим завоюванням. Орел, який занадто наситився м'ясом і ліг на свою здобич, є схильний забути своє життя в гірських вершинах».

(Е. Мазюр, «Християнський гуманізм»)

«Було б перебільшенням твердити, що монах, який точно виконує свій устав, користується світовими добрими більше, ніж гультьй чи мільярдер Ротшільд, – але насправді, що тут нормального? Радість вимірюється не зовнішнім накопиченням речей, які можуть нам її принести; вона полягає в здатності нашої душі її переживати».

(А. Жолі, «Дивний ризик віри»)

Християнський гуманізм.

Християнський гуманізм – єдиний повний гуманізм – стремить в кожній людині здійснити цей ідеальний тип, який задуманий Богом. В християнському вихованні, кінцевою ціллю є – привести виховану, «кормлену» цим вченням людину до добровільного підпорядкування трьом законам:

— вложити в її свідомість обов'язок постійного руху вперед;

— побудити її розвивати гармонійно свої здібності, в відповідності з покладеним на неї завданням;

— переконати її в розсудливості, і цим самим, в згоді прийняти жертви, яких вимагає такий ідеал.

Все це на основному фоні зближення з Богом, щоб краще посвячувати свої сили для людського щастя, земського і вічного.

«Вся підготовка людини в житті має єдину ціль зробити її добрим робітником в ділі вдосконалення її самої і всього людського роду».

(Ж. Леклер, «Природниче право»)

Але при слові «жертва» знову повстає вже згадане нами питання: чи дійсно є сумісними християнські вартості і вартості людські? Чи не доведеться одними з них жертвувати заради інших?

Зокрема, молодь, відчуючи, як життя в ній кипить, і мріючи повністю розвинути ці життєві сили, боїться виявитися в чомусь покритженою, якщо вона повністю віддасться Христові.

Це питання ми більш детально розглянемо в наступних розділах і, навпаки, покажемо, яким чином Христова наука, а цим самим, і наука Церкви поважає і підносить людські вартості.

РОЗДІЛ II

ЦЕРКВА І ЛЮДСЬКЕ ТІЛО

(Ця тема свідомо опрацьована тут значно детальніше від інших: ми хотіли на одному конкретному прикладі показати все багатство церковного життя, його догматів, моралі і літургії)

Одного разу нам довелося бачити дві фотографії, які були виставлені в книгарні і спритно змонтовані з очевидною ціллю пропаганди. Одна зображала молодих атлетів, повних життя і здоров'я – оголений торс (тулуб), напружені мускули, високо піднята голова, ясний погляд, радісні обличчя.

На другій була показана група молоді, що виходила з церкви після причастя: опущені голови, витягнуті обличчя, згорблені плечі, невпевнена хода, – ані краси, ані молодості.

Ото дивіться, що, ніби-то, робить Церква з молодим поколінням, а ось чого досягає інший, новий режим...

Чи правда, що Церква погорджує людським тілом? Зосереджуючи наші думки на вічності, чи зобов'язує вона нас, чи ні, відноситися байдуже до відчутного, до теперішнього, і особливо до цього, що визначає наше місце в просторі, – до нашого тіла?

Чи чекала Церква появи сучасних теорій, щоб проявити деяку увагу до людського тіла? На ці питання необхідно відповісти.

Церковний догмат і людське тіло.

Вже в Символі Віри можна знайти основи відношення Церкви до людського тіла.

Догмат творення.

«Вірую в Єдиного Бога... Творця всього видимого»...: того Творця всіх видимих речей. Це значить, що Церква вважає тіло, яке є видимим, не витвором якоїсь нечистої сили, а Божим творінням.

Всупереч єретикам перших віків, вона твердить, що все тілесне і чутливе є сотворене Всемогучим Богом.

До того ж книга Буття з вражаючою наполегливістю говорить про те, що тіло людини сотворив Бог.

Таким чином, окраска тіла, гармонійність лиця, вираз очей, окреслення губ, тілесні пропорції, струнка будова тіла хлопця, граціозність дівчини – все це є сотворене Богом.

«Ніщо не може так налаштувати нас захоплюватися вмінням Всевишнього Художника і Його прославляти як невимовне мистецтво, що проявляється в творенні наших тіл».

(Св. І. Золотоустий).

Немає жодної частини тіла, яка існувала б без творчої участі Бога: всі вони, навіть найбільш таємні, не вміщують в собі поганої основи. Всі, і кожна зокрема, були в плані Творця.

Якщо видимі речі взагалі повинні служити нашому наближенню до Бога, то це тим більше справедливо відносно людського тіла, яке являє собою вершину творіння; споглядання цього тіла могло б служити підготовкою до молитви як споглядання рожі чи лелії.

Церква не обмежує натхнення художників, коли вони, наприклад, об'єднують в образі Божої Матері всі ідеальні красоти людського тіла.

Але людське тіло це дещо більше, аніж просто матеріальний витвір, воно також – оселя душі.

Із всіх матеріальних істот, людське тіло є те, яке більш за все наближається до духу, тому що воно творить одне разом з духом, будучи першим розумним творінням в висхідному ланцюгу істот. Таким чином, між тілом і душею встановлюється тісна єдність: одне і друге необхідні для життя складної людської цілості.

Тому усе, що підносить душу, відзивається в тілі.

Геніальні догадки, уперта воля завойовників, геройство мучеників, містичне прозріння споглядачів, – все це завжди здійснювалося тільки з допомогою тіла.

Хіба цього не досить, щоб ствердити вартість людського тіла?

Догмат первородного гріха.

Чи не знищує догмат первородного гріха цієї виняткової вартості, яку акт творення надав

людському тілові?

Справедливо навпаки: догмат гріхопадіння дає нове підтвердження вартості тіла; справа в тому, що Церква, як ми вже говорили, не допускає думки, що тіло було при цьому спотворене в самій своїй істоті, хоча воно і втратило зв'язок з даром благодаті, виняткові дари безпристрасності і безсмертя.

Зв'язки між тілом і душею стали, щоправда, ослаблені і внаслідок цього тіло легко піддається своїм прагненням, які хоч самі по собі є добрі, але можуть шкодити людству в цілому, якщо задовільняються понад міру, або не належним чином.

Людина, справді, може тепер зловживати своїми вищими здібностями – розумом, почуттям і волею, – допускаючи протиприродні дії стремління, свого тіла, які по своїй суті є законні.

Але Церква наказує нам вірити, що це тіло і після упадку в гріх залишається благом; його якості залишаються позитивними, зло утримується тільки в спотвореній волі, а не в тілі і не в його членах. При умові збереження в нас переваги духовних і моральних вартостей, тіло залишається дорогоцінним сотрудником в здійснюванні людської досконалості.

Догмат Воплочення.

«І воплотившогося від Духа Святого і Марії Діви...» Бог, чистий Дух, який ненавидить зло і який прийшов для знищення зла, не зупинився перед цим, щоб сприйняти в єдності Своєї особи всю повноту людської природи, тобто і душу і тіло. Чи мислимо, щоб Бог показав ще ясніше, що тіло не є злом?

Відносно Христового тіла, тлумачі Євангелія старанно вказували на його красу і силу; художники старалися встановити Його гармонійні риси. Воно було досконало чистим, тому що по Божій волі воно було плодом непорочного Тіла Діви Марії. Воно було досконало гармонійним, тому, що Дух Святий породив Його в утробі Діви Марії, а все, що походить безпосередньо від Бога є досконалим.

Але якщо Бог так старанно творив тіло Свого Сина, то хіба не ясно, що тіло взагалі для Нього не є байдужим. Коли священик Західного обряду нагадує про те, що «Слово сталося Тілом», він прикладає, поклоняючись цій тайні, в якій Бог з'єднався з людською природою, а значить і з людським тілом.

Догмат Відкуплення.

«Що був розп'ятий за нас ... і страждав...» Відкуплення людства відбулося через терпіння душі і тіла Спасителя, що одержали безконечну вартість завдяки винятковому настрою безконечно святої душі.

Це скромне знаряддя – тіло Бог вибрав для того, щоб воно брало участь в поверненні нам самого найвищого дару і відновленні нашого божественного покликання. В усій величезній будівлі світу, яка вражає нас своїми чудесами і тайнами, Бог глядів з благоволінням тільки на Господа Ісуса Христа, який без нарікань переносив невисказані муки в душі і прибитому цвяхами, знеможеному і окровавленому тілі.

Такою ціною ми стали знову Його дітьми!

І тому нашим знаменням, по якому ми, християни, пізнаємо один одного, став розп'ятий Богочоловік!

Догмат Воскресення.

«І воскресшого...» – воскресшого в плоті.

Передовсім – для чого Христос повернув би життя Своему тілові, якби тіло не заслуговувало б нічого більше, крім погорди.

Але і не лише це: з волі Христової, якраз Воскресення в плоті повинно було стати незаперечним доказом Його божественності. Справді, щоб доказати істинність Свого учення, Христос перш за все заявив своїм противникам, що Його тіло уникне тління в гробі і, порівнюючи Своє тіло з величавим єрусалимським храмом, Він сказав, що, будучи зруйнованим, це тіло воскресне третього дня.

Таким чином, це тіло стає не тільки ціною відкуплення людства, але і важливим доказом божественності Христового діла: це тіло повертається до життя для того, щоб ясно показати, що Христос є Богом. Чи можна ще більше звеличити вартість людського тіла?

Догмат Вознесення.

Символ Віри додає: «І вознісся на небеса...»

Для чого це вознесення до Бога людського тіла?

Значення цього є величезне!

Вводячи і Своє тіло в Свою славу, Христос дав нам зрозуміти, що Він зберігає тісний зв'язок з нашим людством. Зв'язку між душами було для Нього не досить. Він забажав залишитися спаяним з людською природою і навіть з її матеріальним елементом: тілом. Христос захопив із Собою в Свою славу людське тіло, щоб ствердити його гідність і значення в ділі спасення.

Догмат Євхаристії.

З Божої волі Христова жертва повинна продовжуватися в віках і просторі. «Це чинить на мою пам'ять», – сказав Христос, закінчуючи Тайну Вечерю. З того часу, щоденно, без перерви, тисячі священиків схиляються над частинами хліба і проголошують слова освячення: «Це є тіло Моє...».

Із усіх багатств світу, які ми могли б принести Богові – дорогоцінне каміння, рідкісні аромати, твори найвизначніших геніїв, Бог приймає тільки один матеріальний дар: Тіло Свого Сина. І Бог тому поширює Свою любов на всю землю, бо людство, вже двадцять століть, приносить Йому, в Святих Дарах, це чисте і непорочне Тіло... І коли Бог дає людям запоруку Своєї любові, Він Дарує їм тільки одне: Тіло Свого Сина – з'єднане з Його кров'ю і з Його Божеством, – яке дається людям для їжі в Святій Євхаристії. В причастії Тіло Христове стає святими Дарами, тобто таїнством Святим із Святих, важливою ознакою, за посередництвом якої Бог збільшує у нас благодать.

Тільки це Тіло може забезпечити нам вічне блаженство; і священик виголошує в тій хвилі, коли віруючий приймає Причастя: «Тіло Господа нашого Ісуса Христа нехай збереже тебе (або твою душу) для життя вічного»: а на східній літургії хор співає під час причащення: «Тіло Христове прийміте, Джерела безсмертного вкусіте».

Догмат загального воскресення.

«Очікую воскресення мертвих...»

До цього часу мова йшла про Христове Тіло, але тут вже мова піде, зовсім конкретно про наше власне тіло.

Ми віримо, що дивним діянням Божої сили наше тіло, яке перетворилося в порошок, одержить знову свою силу і красу і знову з'єднається з душею, щоб разом з нею жити вічним життям, як двоє друзів, які з'єдналися після вимушеної розлуки...

Коли Апостол Павло, проповідуючи в Афінах, заговорив про воскресення, його слухачі почали сміятися... Багато сучасних слухачів, які відмовляються поклонитися Богові, для того, щоб поклонитися науці, красі чи гріхові, знизують плечима, коли перед ними проголошується цей догмат нашого Символу Віри. Ніби Бог, який сотворив нас без нашої участі, не може нас воскресити, не зупиняючись на наших низьких запереченнях!

Коли наша поява на світ залишається для всіх нас тайною, то хіба не глупо є заперечувати можливість для Бога породити до вічного життя наші плотські тіла, в тій формі, в якій Він захоче!

Наше тіло являє собою один з елементів, створених Богом як засіб для нашого освячення; тому доводиться признавати навіть зовсім логічним те, що Творець надає можливість і тілові брати участь у вічній славі.

І так, ми віримо, що наші тіла воскреснуть, як воскресло Христове Тіло. Нехай собі інші потискують плечима – тільки нехай вони вже не кажуть, що Церква нехтує людським тілом! Де є та людська ідеологія, яка б навчила мільярди людей відноситися до тіла з такою повагою?

Догмат надприродного життя.

Якщо душа повинна бути внутрішньою святинею, куди вселяється божественне життя – освячуюча благодать, то тіло є храмом, який споруджений для цієї святині; згідно вчення апостола Павла, ми повинні нести Бога в наших тілах. Завдяки своєму поєднанню з душею, тіло, таким чином, також прилучається до благодаті. «Нашу релігію вважають ворожою для плоті! А вона її перетворює в щось вічне. Вже тепер вона вводить в неї Божественну основу, перетворюючи її в храм Святого Духа».

(Сертільянж)

Але і не тільки це: в кінцевому підсумку, благодать приносить всі свої плоди і відкриває нам вічне життя через дії, в яких бере участь тіло, в поєднанні з нашою свобідною волею.

Розприділяючи наш час на чисто матеріальні завдання, ми через їх виконання збільшуємо в собі благодать і, таким чином, одержуємо доступ до вічної єдності з Христом.

Навіть найбільш скромні дії, які служать для підтримки життя нашого тіла, набувають позитивного значення: «Чи їсте, чи п'єте ви, все робіть на Божу славу», – говорить апостол Павло.

Боже сотворіння, знаряддя нашого спасення, відчутний знак Божого благодотворіння, храм благодаті, – що ще більше Церква могла б сказати для підтвердження гідності нашого тіла?

Яке інше вчення піднесло б його більше від цього?

Протиставимо цим догмам догмати сучасного натуралізму – і нехай читач робить висновки.

Серед множини вульгарностей, які щедро поширюються матеріалістичними вченими, візьмемо, для прикладу, передову статтю, надруковану в липні 1937 р. у французькому журналі «Ваша краса», який користувався один час значним успіхом:

«Ось чудове літо. Це – сезон для вашого тіла. Перестати думати, бути просто чудовою твариною, яка бавиться, скаче, веселиться без впину. Весь свій розум пристосувати для цього, щоб забути про свій розум. Повернути до дикого стану, тобто стати прекрасною твариною, здоровою і сильною. Не утруднювати себе більше переможенням своїх дурних інстинктів або стремлінням виконувати свій обов'язок; жити тваринним життям. Живіть тваринним життям, живіть чудово, нехай навіть трохи глупувато, так як найбільш прекрасне сотворіння в світі».

Чи можна в таких небагатьох словах нагромадити більше дурниць? Справді, нам, віруючим, нема чого вчитися у цих сучасних дурисвітів.

Церковна літургіка і наше тіло.

Являючи собою сукупність виявів громадського культу, літургіка дає зовнішнє вираження в відповідних обрядах і таким чином, глибоко вводить їх в свідомість і в серця християн. Тому не доводиться дивуватися, що і тут ми зустрічаємося з широко вираженою повагою Церкви відносно людського тіла.

Божественна Літургія.

Служба Божа, літургія, в вузькому значенні слова, є центром всіх церковних богослужень; і вона вміщає багаточисельні докази про гідність тіла.

Передовсім, при нашій участі в безкровній Жертві, Церква вимагає від нас не лише внутрішньої молитви: після її вчення, славити Бога повинна вся наша істота. Тому Церква приписує вірним, а особливо священикам, певні рухи тіла. Рухи, які приймають особливе положення, коліноприклонення, похилені голови по своєму приймають участь в молитві. Навіть, коли душа знаходиться в зв'язаному стані залишається можливість положенням тіла виразити Богові покірність і поклоніння; навіть молитва, хоч зведена до цього мінімуму, ще зберігає правдиву вартість. Само собою зрозуміло, що в молитвах, які звернені до Бога під час літургії, багаторазово згадується Христове Тіло: «Сіє єсть тіло Моє...», «І ще вірую, що це є Саме Святе Тіло Твоє...» Але і наше тіло не забувається. В цілому ряді прошень, які возносяться під час Літургії, Церква молиться про задоволення наших звичайних тілесних потреб: «О помноженні плодів земних» і т.д.

Тіло, наше тіло, не залишається непоміченим в офіційній церковній молитві; навпаки, Церква турбується і про наше фізичне здоров'я і постійно випрошує для нас цей дар.

Тайни.

Ця ж повага до тіла виявляється і при звершенні тайн.

Нагадаємо, по-перше, що тайни самі собою являють видимі знаки; вони доходять до душі тільки через тіло: це – вода, яка відроджує нас при хрещенні, миро, яке укріплює нас при миропомазанні, хліб і вино, які перетворюються і стають після цього нашою духовною їжею в причасті, елеї, який видаляє (знищує) залишок наших гріхів при елеопомазанні, яке, до речі, одним із своїх призначень має повернути хворому фізичне здоров'я, якщо цього захоче Бог. «Для зцілення душі і тіла», – прямо говорить священик при звершенні цієї тайни.

При тайні священства, єпископ зводить благодать Святого Духа через положення рук на голову майбутнього священика. А в тайні подружжя матерією тайни і її видимим знаком являються

самі вступаючи в шлюб, які за взаємною згодою з'єднують своє існування до самої смерті і забезпечують продовження людського роду. І так наше тіло також може бути матерією тайни. Таким чином, Церква не перестає піклуватися про наше тіло, від його народження; і благодать вона вносить в нас, дотикаючись до нашого тіла. І все це здійснюється людськими діями і людськими словами, які часто виявляються істотно необхідними для здійснення тайни.

Церковні свята.

Не вводячи нас в пусті задуми, Церква щорічно скріплює наше духовне життя, згадуючи в певні дні конкретні факти з життя Христа, Пресвятої Богородиці і святих. Нерідко і тут наше тіло грає істотну роль. Благовіщення нагадує про дівиче зачаття Самого Господа Ісуса Христа. В свято Обрізання споминається священний старозавітний акт, здійснений над Христовою плоттю.

Різдво, Страшна П'ятниця, Пасха, Вознесення, це – народження, терпіння, воскресення, прославлення Того, Хто був у плоті.

В латинському обряді, ця ж сама тема з особливою силою звучить в святі Непорочного Зачаття Божої Матері, звільненої від первородного гріха, в святі Божого Тіла, встановленому для особливого поклонення святим Дарам і в святі Пресвятого Серця – людського Христового серця, як символа Його Божественної любові.

У всьому цьому стільки поваги і ніжності до людського тіла, що церковні люди, звикнувши, часто навіть повністю не здають собі з цього справи.

Заупокійні обряди.

Можна заперечити, що у всьому, про що було сказано вище, мова йшла або про Христове Тіло, або про наше тіло, поки воно залишається з'єднаним з душею. Відповідь на це заперечення дають нам заупокійні обряди, коли тіло християнина вже розлучене з душею.

Душа покинула своє земське житло; але Церква не залишає мертвого тіла. Вона вчить гідно поводитися з ним; вона складає йому руки ніби для молитви, – мертве тіло продовжує брати участь в зосередженості душі, яка вже вийшла з нього. Коли це тіло священника, Церква одягає його в одяг, неначе для того, щоб він став перед Богом при вівтарі. Духовенство кропить це мертве тіло Святою водою і супроводжує його до церкви, де двері широко відкриваються, щоб в останній раз прийняти одного з дітей Церкви.

Служба Божа – вищий прояв молитовної дійсності – здійснюється в присутності тіла, яке згідно з Божим словом має перетворитися в порошок; священники кадять його, підтверджуючи його гідність.

Після виходу з храму, священник супроводжує останки до місця їх похоронення. Він благословить землю перед тим, як вона прийме ці останки християнина: в очах Церкви тіло хрещеної людини освячене і це освячення незнищимо, тому ніщо оскверняюче не повинно доторкатися до цього тепер беззахисного тіла.

І всією сукупністю своїх заупокійних молитов і обрядів Церква стверджує свою віру в воскресення тіла: померші спочили на деякий час, – вони «заснули» в Бозі, в очікуванні свого вступу в життя слави. Раніше, ніж цивільні закони стали регулювати місця похоронення, Церква вже старалася об'єднати тіла своїх членів поблизу своїх храмів, по сусідству з цими місцями, де здійснюється свята Євхаристія; цим вона нагадувала про те, що вони залишаються під наглядом Пастиря, який знає Своїх овець...

Так Церква з надзвичайною турботою створює атмосферу миру, молитви і надії навкруги смерті, якої ми так боїмося. Яке людське вчення коли-небудь так послідовно проводило повагу до людського тіла?

Почитання ікон.

Можна було б зіслатися на почитання ікон, щоб показати, як високо Церква оцінює видиме чуттєве людське сприймання.

Хіба це не доказує поваги і почитання Церквою Христового тіла, Божої Матері і святих, коли вона зображенням цих тіл старається прищеплювати, укріплювати і підсилювати благочестя?

В великій кількості ікон Спасителя, Пресвятої Богородиці, Св. Миколи Чудотворця і других святих почитається різноманітність прояву їхньої любові до світу.

Хіба Боже діло і людська гідність краще захищалися іконоборцями які відкидали почитання

Почитання мощів.

Церква віддає особливий культ останкам своїх кращих членів – святих. Вона вважає навіть заслужуваними особливої поваги реліквіями будь-які предмети, навіть найбільш звичайні, які їм належали і більш або менш безпосередньо були з ними зв'язані.

Ці мощі і реліквії Церква обкаджує, і навіть благословляє вірних цими гідними почитання останками. Немало чудових храмів побудовано спеціально для того, щоб зберігати труни, в яких містяться мощі святих. І кожна церква, навіть найменша, хоч би навіть в найбільш забутому селі, повинна обов'язково посідати хоча б частину мощів, перенесення яких становить найбільш істотну частину посвячення Церкви. Ця обов'язкова присутність мощів у вівтарі має глибокий зміст: жертвенник у вівтарі являє собою образ Христа, наріжного каменя, на якому тримається вся будівля нашого спасення.

Вкладаючи частину мощів в антимінс, що лежить на жертвеннику, Церква вчить, що тіло святих належить до містичного Тіла Христового. Вона підтверджує їх нерозривний зв'язок з євхаристійною жертвою; літургія здійснюється в присутності цих Христових свідків і на їх тілі.

Цих коротких зауважень вистачає, щоб показати повагу до тіла, яке само собою широко проявляється в церковному богослуженні. Вони зайвий раз доказують, що Церква, яка керується благодаттю, залишається людською, для неї є природним поважати і прославляти Боже діло скрізь, де вона з ним зустрічається.

Церковна мораль і людське тіло.

Церква виходить з принципу, що над життям має владу один Бог; Він один творить душу і з'єднує її з зародженим тілом.

Право розділяти те, що Він з'єднав, належить Йому одному. Цього Божого права людина не може порушити: вона зобов'язана шанувати своє життя і життя інших. Тому Церква з невтомною ревністю захищає людське життя:

1. В зародку

– Вона всіма силами бореться з хитрощами, які не допускають до зачаття. Шукати радість плотського з'єднання і в цей же самий час свідомо відкидати те, для чого воно дане людині, – є гріхом.

– З моменту зачаття, дитина має право на життя, яке вона одержала в основному від Бога.

Одержавши існування через вільний акт своїх родичів, дитина не може вважатися як «захожий, який незаконно вторгнувся» і якого можна позбутися. Все, що може бути застосовано для того, щоб її усунути – є вбивством.

«Хай буде відомо всім, що дають і користуються засобами проти народження, що вони є вбивці».

(Кормчап, книга – Зібрання Канонів Східної Церкви).

«Між насінням, стеблом і колосом немає істотної різниці».

(о. Беллуар, «Відповіді Христа на питання людей»)

Коли дитина народилася, якщо тільки вона наділена людським життям, вона не може бути усунена з життя, хоч якою вона не була б непривабливою. Всякі відступлення в цій області відкривають двері для всеможливих приводів, якими користуються для оправдання певного вбивства.

2. Протягом життя.

– Людина не має права підривати свої фізичні сили, калічити себе або лишати себе права життя.

Тому Церква засуджує самовбивство, а також шкідливі для тіла надмірності, такі як непоміркованість в питті чи переїдання. Вона засуджує статеву розпущеність, що являє собою зловживання силою, яка повинна служити для продовження роду, а не егоїстичній насолоді окремої людини. Церква також оголошує людське тіло недоторканим, захищаючи цілісність усіх його членів, крім тих випадків, коли відокремлення Того чи іншого члена є необхідним для збереження самого людського життя. Але це не лише заборони: Церква іде далі і позитивно приписує нам піклуватися про здоров'я тіла, підтримуючи гігієну і чистоту, займаючись спортом, як ми це покажемо далі.

– Людина не повинна шкодити життю інших.

Тому Церква забороняє людиновбивство, а також усі різновидності фізичного насильства. Ця

заборона вбивати діє незаперечно тільки по відношенню до невинних; вона не поширюється на випадок самозахисту: якщо людина має право жити, то вона має також право захищати цей дар життя, який одержала від Бога, від кожного, хто на неї робить замах.

При цьому, однак, опір повинен дотримуватися деякої границі, відповідно до справжніх чи досить вірогідних намірів нападного. Поряд з цими заборонами, майже немає потреби нагадувати про те, що Церква зробила позитивного для тілесного життя людини: своєю заповіддю любові вона породила величезну кількість відповідних установ – лікарень, притулків, родильних домів і т.д.

– Держава, яка існує з Божої волі як природне суспільство, не може свавільно розпоряджатися життям своїх громадян.

Але держава також має право і обов'язок чинити опір несправедливій агресії, яка загрожує життю її громадян або невід'ємним правам (цілості, незалежності) групи населення.

Таким чином, держава має право вдаватися до війни для захисту своїх законних прав; і в цьому випадку вона має право вимагати від своїх громадян допомоги, включно до жертвування життя для загального добра.

На схилі життя.

До останнього подиху свого життя людина залежить від Бога. Тому встановити границю нашому земному існуванню може тільки Бог. І тому Церква не дозволяє ні з якого приводу вбивати хворих чи людей похилого віку, бо, поки людина живе, у неї залишається можливість збільшувати свою любов до Бога. Якщо навіть хворий відмовляється бачити в своїх терпіннях багатство, яке він може використати, йому потрібно залишити можливість це зробити, потрібно намагатися його просвітити, а не вбивати. Тим більше, Церква не визнає за державою права вбивати хворих і старих під тим приводом, що вони є тягарем для її фінансів. Навіть залишивши в стороні принцип, що людським життям володіє Бог, – принцип, про який Церква не забуває ніколи, – простий здоровий глузд каже, що в цьому питанні найменша уступка дозволила б виправдати будь-яке зловживання.

Хіба існує людське законодавство, яке так по-материнському і з такою глибокою повагою відносилось б до людського тіла?

Церква і фізкультура

Але читач, напевно, чекає відповіді на заперечення, яке часто зустрічається в наш час: чому в Церкві не видно проявів уваги до фізкультури, до гігієни, до спорту?

Не доводиться заперечувати того, що в минулих століттях церква займалася більше хворими, аніж здоровими; вона не стільки шикувала ряди атлетів, скільки схилялася над терплячими, відкривала лікарні скоріше, аніж стадіони чи ковзанки, породила і затвердила цілий ряд монаших згромаджень, які поставили перед собою завдання піклуватися хворими раненими, прокаженими, а не підготовкою інструкторів фізкультури. Це беззаперечний факт; але, по-перше, цими, часто героїчними зусиллями милосердя, які перемагали фізичні терпіння і слабкість, хіба не доводила Церква ще раз, якого значення вона надає фізичному здоров'ю своїх членів? Вона не згідна замкнутися в одній тільки проповіді надприродного вчення і в звершуванні таїнств, бо вона знає, що для повного розвитку християнської моралі і життя потрібна наявність деякого мінімуму здоров'я (як і деякого мінімуму матеріального добробуту). Тому Церква залишає за собою право відкривати лікарні і піклуватися хворими.

Але заперечення уточнюється: Церкві більш означено закидають, що вона в минулому не досить займалася тим, що тепер називається позитивною медициною, фізкультурою, гімнастикою, спортом, – іншими словами, що вона не попереджувала хворіб раціональним розвитком тіла і його органів, не працювала над створенням більш сильної і більш витривалої породи людей. На це можна було б заперечити, що, по-перше, Церква не мала справи з тими явищами виродження, які поширюються в сучасному світі.

Попередні покоління більш тягло до життя на свіжому повітрі; вони безмірно менше, ніж ми, зосереджувалися в перенаселених містах, які виникли внаслідок машинної цивілізації. У них менше, ніж в нас, відчувалася потреба організовувати здоровий відпочинок і говорити про «поворот до природи». Але справжня причина «байдужого відношення» Церкви до фізичної культури була іншою: справа в тому що це є завдання не Церкви, а держави. Справді, турбота про матеріальний

прогрес людства є, в першу чергу, справою світського суспільства, а не Церкви. В ті часи, коли медицина пояснювала чуму згубним і підривним поєднанням (сполученням) деяких небесних світил або підступним аспектом зірок (згідно з заявою паризького медичного факультету в 1580 р.) чи можна дивуватися з того, що богословська наука не виявила більше дерзання і освідженості в такій галузі, яка не заторкувала її безпосередньо?

«Протягом століть Церква займалася добродіянням так широко, як тільки могла. Кількість і різноманітність установ, створених, її милосердям, повинно викликати захоплення усіх непересічно думаючих людей. Зрозуміло, що не маючи в цій області особливого об'явлення, вона не могла вгадати наперед сучасну техніку; їй доводилося користуватися тими, часом примітивними засобами, які наука в різні епохи давала в її розпорядження».

(Кардинал Ван-Рої, промова 10 травня 1946 р.)

Чи не доводиться шкодувати за тим, що тільки в ХХ столітті суспільство стало усвідомлювати свою відповідальність і свої завдання відносно здоров'я молоді? Чи не треба дивуватися з того, що в багатьох культурних країнах, матеріально добре оснащених, це питання і тепер ледве ставиться і його рішення ледве намічаються? І так багато в цьому відношенні ще й тепер робиться напромацки! Таким чином, неможливо дорікати Церкві за те, що вона не випереджувала науку. Бо до чого можна дійти, якщо почати дорікати Церкві за те, що вона не відкрила і не знайшла швидше за вчених і майстрів радій, електричну лампочку, залізобетон, фотографію, вигідні крісла і щипці для цукру! Але всяка людська діяльність має свою моральну сторону і тому Церква повинна цікавитися рішеннями, які даються людьми різним людським проблемам, і вона повинна висловлюватися про їх позитивні чи негативні якості.

Внаслідок цього особливої уваги з нашої сторони вимагає відношення Церкви до даної проблеми, коли вона поставлена, і до рішень, які пропонуються для її розв'язання. І тут ясно, що Церква (не кажемо про її окремих представників, яких лякає всяка новина) виявляє до спорту і фізичних вправ глибоке співчуття.

Хочете фактів?

Їх скільки завгодно!

Наприклад, засновник скаутизму Баден-Поуелл багато разів повторював, що найбільше співчуття скаутизм зустрів в католицькій Церкві. Згадаємо промову кардинала Мерсьє, звернену до атлетів під час олімпіади в Антверпені 14 серпня 1920 р., папу Пія XI, який був видатним альпіністом і випустив книгу на цю тему; знаменитого спортивного діяча, молодого італійського вченого Фрасеті, який помер 1924 р., відомого своїм святим життям; католицькі гімнастичні товариства і Християнський Союз робітничої Молоді, який в цілях фізичного виховання молодих робітників, проводить раціональну організацію ігор, спортивних змагань і екскурсій, створює всеохоплюючий медичний нагляд і організовує курси інструкторів фізкультури; інститут фізичного виховання при католицькому Лювєнському університеті, який перший серед університетів Бельгії і Франції, став видавати університетські дипломи в цій галузі; зішлемося на процвітаючі католицькі організації відпочинку на свіжому повітрі і т.д.

20 травня 1945 р. в довгій промові, зверненій до 10 000 молодих людей, що представляли різні спортивні італійські організації – альпінізм, велоспорт, веслування, плавання, боротьбу, ковзанярський спорт, хокей, лижний спорт, і т.ін., – папа Пії XII, зокрема, сказав:

«Далекі від істини ті, хто звинувачують Церкву в відсутності у неї піклування про тіло і фізичну культуру. Ніби тіло – Боже творіння так само, як і душа, з якою воно з'єднане – не повинно мати своєї частки в прославленні, гідному Творця! В дійсності, Церква завжди прославляла піклування і увагу відносно людського тіла, яких матеріалізм в своєму ідолопоклонському культі, не прославляв ніколи...

Спорт – це школа чесності, сміливості, витривалості, рішучості, всестороннього братерства: все це – природні якості, які служать твердою основою для чеснот надприродних.

Прикладайте до цього рішуче всі свої зусилля, у впевненості, що в області фізичної культури християнській думці нічого вчитися у інших, що скоріше вона може вчити інших... Тільки християнська оцінка спорту може з успіхом протистояти фальшивим уявленням; вона збагачує фізичну культуру всім тим, що сприяє збільшенню духовної вартості людини; більш того, вона перетворює її в службову силу для повного християнського життя.

Фізкультурник, коли він залишається вірним принципам своєї віри, виконує справжню апостольську місію».

7 квітня 1947 р. папа Пій XII говорив представникам студентської Франції:

«Все зв'язане, і свіжа християнська молодь, скріплена фізичними вправами, які вона зрозуміла і виконує розсудливо, охоче вносить свій порив, свою витривалість, свою гнучкість в духовну боротьбу».

Вказівки Св. Престолу відносно людського тіла були нещодавно зібрані і видані окремою книжкою Солемським абатством: можна тільки дивуватися кількості, різноманітності і багатству цих документів.

Висновок.

Ні, християнська досконалість не зв'язана з каліченням, з руйнуванням, із знищенням; вона зв'язана з підпорядкуванням нижчих вартостей вищим, з визначенням дозуванням, що веде до гармонійного розвитку, на Божу славу і на користь іншим людям, цих «талентів», які нам довірив Бог.

Справедливо це, що культ тіла, який розвивався в останні роки, стоїть в наочній суперечності з гармонійним розвитком людських якостей; до того ж деякі прояви цього «натуризму» не мають взагалі нічого спільного ані зі спортом, ані зі здоров'ям. Тіло перестає бути знаряддям і замість цього стає простим джерелом задоволення; під виглядом фізкультури часом шукають всього-навсього тільки задоволення плотських інстинктів. Не турботу про людське тіло осуджує Церква в вихваляючих тіло сучасних теоріях, а забуття чи навіть пряме заперечення підпорядкованості нижчих вартостей вищим.

В тій мірі, в якій першість вищих вартостей залишається призначеною, Церква з глибоким співчуттям відноситься до всього, що сприяє розвитку людського тіла.

Чоловік, тим більше мужній, тим більше відкритий для життя, коли він християнин. Благодать не руйнує природи, але підносить її, доводить до вершини і відкриває їй нові горизонти.

РОЗДІЛ III

ЦЕРКВА І ПІЗНАННЯ

Загальна настанова.

Через почуття ми пізнаємо оточуючий нас світ матеріальних об'єктів і частково завдяки їм ми відкриваємо красу речей. Як і саме тіло – вони Божі творіння; ось чому їх використання само собою є благом. Але почуття – тільки знаряддя, які виконують службову роль для душі. Значить, душа повинна безнастанно володіти почуттями, не для гашення їх діяльності, а навпаки, для їх повновартісного використання, в тій мірі, в якій їх розвиток складає джерело збагачення людської особистості. Таке, в основних рисах, вчення Церкви.

Відношення до краси.

Завдяки почуттям ми знаходимо в матеріальних предметах дещо, що дуже нас радує: красу. Це «дещо» речі одержали від Бога; Йому хотілося дати їм, крім їхнього матеріального значення, цю надбавку, завдяки якій багато з них стають особливо приємними для наших почуттів; згадаймо лише красу заходу сонця, пташиного співу, лісових світлотіней або гармонійно збудованого людського тіла.

Сприйняття краси є, значить, сприйманням Божого дару; Христос і Його Церква, не можуть його не схвалювати. Можна навіть твердити, що Церква володіє невід'ємно і по силі своєї можливості збагачує своїх послідовників тим особливим внутрішнім співчуттям, яке необхідне для естетичного переживання: вона не тільки вчить нас бачити Боже діло в природі, предметі цього переживання; вона не тільки розглядає як Божі дари ці знаряддя – почуття, – завдяки яким це переживання стає

доступним для нас, але вона також самому переживаючому дає можливість внутрішньо стикатися з творцем краси. І, справді, вона дає йому благодать, а благодать є ніщо інше, як присутність в нас Бога. І чи можна мріяти про стан, більш сприятливий для сприйняття творів мистецтва, як безпосередній контакт, тісне спілкування з Тим, Хто цей світ створив? Тому не потрібно дивуватися, що Церква з дуже глибоким співчуттям відноситься до краси, чи то до краси природи – творіння Божого, чи краси мистецтва – творіння людей.

Прекрасний Божий світ.

Досить ще раз уважно прочитати Євангеліє, щоб побачити, як безмежно Христос захоплювався природою. Він зсилався на красу хвилюючих і білюючих збіжжям полів і польових лілей, «одягнених так, що і Соломон у всій своїй славі так не одягався, і живих килимів червоних анемон, «більше багатих ніж порфіра Соломона», і горобця, «який не впаде на землю без волі Отця», і курку, «що збирає курчат своїх під свої крила».

В природи Він запозичив більшість образів, якими користувався; Він говорить нам про плодоносну виноградну лозу, з якою він порівнює Самого Себе, про смоковицю, про зерно гірчиці, про ніжну перлину, про осла і вола, про заблудившу вівцю і ягнят, про риби, про голуба. Вся природа відбивається в образній мові Вчителя.

Таке ж захоплення природою ми знаходимо в Церкві.

Церква бачить в природі перш за все не хімічну лабораторію, не складний механізм і не джерело матеріальних благ, а творіння любові, яке свідчить про Бога і веде нас до Нього.

Видимі речі Церква розглядає перш за все як вісників, які натяками говорять нам про невидиме і ведуть нас до Бога, відкриваючи нам Його Розум, Його Всемогучість, і Його Благодать.

«Піди до лісу: дерева і каміння навчать тебе того, чого ти не зміг би навчитися у твоїх вчителів»

(Св. Бернард)

«Християнство, яке перемогло релігію природи, ввело, проте, природу в релігію. Всяке творіння – ніщо інше, як «свідectво про Бога»; це є Бог «в Своїх Ділах», як виразився Блаженний Августин, це значить Бог, який перетворює їх в вираження Своєї Думки і в знаряддя для Своєї мети».

(Сертільянж, «Християнство і філософія»)

Церковна молитва проходить через сотворені речі і вводить нас в спілкування з ними, щоб цим самим краще ввести нас в спілкування з Богом. Величезне місце в цій церковній молитві займали псалми, в яких постійно появляються сотворені речі, переображені і прославлені: «небеса проповідують славу Богу, і про діла рук Його звіщає твердь. День дню передає мову, і ніч ночі відкриває знання» (Пс. 18).

«Хваліте Господа..., хваліте Його, сонце і місяць, великі риби і всі безодні, вогонь і град, сніг і туман, вітрові бурі, які виконують Слово Його, гори і холми, дерева плодоносні і всі кедрі, звірі і всяка тварина» (Пс. 148).

Другий старозавітний текст, який також зберіг немале значення в церковній літургії, «Пісня трьох отроків в вогняній печі», підряд перечислює всеможливі ланки сотвореної природи, закликаючи їх славити Господа. І прославляючи Божу Матір, не вважає несумісним говорити про неї засобом найбільших матеріальних образів: Містична Рожа, небесна Брама, ранкова Зоря, Стебло нев'янучої рослини, Ковчег, позолочений Духом, Нива, яка народжує многоплідні милості.

Кращі з дітей Церкви прекрасно оспівали природу. Як наприклад, згадаємо Св. Францишка Асізького: «Мореті», які про нього розказують, і особисто ним самим складну «Пісню творінь»:

Хвала Тоді, Боже, за світлого брата, за сонце творіння Твоє!

Ним світло Ти нам посилаєш

Ним день Ти для нас освітляєш,

У ньому звіщаєш нам Ім'я Своє!

Хвала Тобі, Боже, за зорі, за місяць і блакить небесну!

Чисті і прекрасні, яскраві і ясні

Несуть в душі наші весну.

Хвала Тобі, Боже, за брата нам вітра, за чисте повітря й за хмар сивих тінь!

Твоє сотворіння – Небес проясніння.

Тобою дарований день.

Хвала Тобі, Боже, за воду – сестру нам, за ріки, потоки, моря.

Чисті і покірні, вони нам безцінні,

Дарують нам радість життя.

Хвала тобі, Боже, в стихійнім горінні могутнього брата – вогня,

Що плоть ogrіває, пільму освітляє

І морок нічний відгоня.

Хвала Тобі, Боже, за землю родючу, яка мов сестра наша й мати!

В ній збіжжя росте, в ній радість цвіте

Життя в ній твоєї благодаті!

В своїх храмах Церква з любов'ю приймає квіти; в церковних зображеннях і архітектурних орнаментах зустрічаємо велику кількість символів, запозичених з природи: ягнятко, голуб, гілки дерев і т.д.

Якби Церква вважала природу злом, вона відкидала б такі запозичення! Таким чином, наша позиція ясна: беручи приклад, який Церква нам дає, ми повинні вміти насолоджуватися природою, вміти бачити величність лісу і морської хвилі, слухати шепіт струмка і спів жайворонка, відчувати свіжість виораної землі і запах трави, з ніжністю помічати рожу, що розвивається, досягаючий плід і пух птаха. Поступати інакше означало б відкидати Божий дар і протидіяти науці Церкви.

Художня творчість людей.

Людина не обмежується тим, що захоплюється красою природи; вона прагне в свою чергу творити прекрасне просочуючи людським розумом безформенну матерію яка піддається її діянню. Сотворена на Божу подобу, людина хоче подібно до Бога бути творцем.

Здатна відчувати красу, людина прагне перш за все відтворювати її в собі, своїм станом і поведінкою. Вигляд величного гірського пасма або долини ріки, як і фільм про олімпійські ігри, викликають в ній думки про велич, бажання гармонії, потреби порядку і ритму, великодушні настрої; самі з себе такі думки є уже здійсненням краси. Але особливо вона намагається відтворити почуття, які вона отримує при контакті з прекрасним. Таким є походження мистецтва тобто відбитого вираження краси в чуттєвій формі (малярство скульптура, музика, танці тощо).

«Господи, дякую Тобі за кольори, якими я так насолодився, за форми, здатні говорити, і за ту новину, яку Ти вносиш у звичайні для нас речі... Дякую Тобі за квіти кожного року, за мій сад і за поля. Дякую Тобі за чисті очі і за дитячу усмішку».

(Р. Базен, «Етапи мого життя»)

Художність твору полягає не в тому, щоб по-рабськи відтворювати риси, положення, кольори, звуки, які ми знаходимо в природі. Щоб створити художній твір, людина повинна, так як і Бог, внести в нього свою думку, свій геній; вона повинна виправляти, ідеалізувати, слідкувати за тим, щоб чуттєве не затримувало надмірної уваги, але дозволяло б думці появитися якнайскоріше. (Треба визнати, що в нашу сучасність дуже багато людей настроєні занадто утилітарно, щоб любити красу, тому що ця любов вимагає безкорисливого відношення; цим самим вони відучилися цінити твори мистецтва. Для їх оправдання треба, між іншим, додати, що сучасна техніка, занадто часто ставить утилітарні цілі, посилено відтворює твори, що не мають ніякої вартості, знижуючи тим самим смаки людей. З другої сторони, престиж мистецтва підривається крайностями деяких художників, скульпторів, музикантів. Прагнучи виразити ніби-то з особливістю ту чи іншу ідею, вони кінець-кінцем забувають про те, що ідея повинна бути виражена у формі досить доступній почуттям, щоб перенестись у свідомість глядача чи слухача. Часто форма виявляється настільки розчиненою, чуттєва сторона говорить так мало, що тільки нечисленні втаємничені особи здатні впіймати задум художника,... якщо тільки такий у нього є).

Яке відношення Церкви до справжнього мистецтва?

Її відношення до природи ми вже знаємо і наперед можемо сказати, що її відношення до мистецтва не може не бути співчутливим.

Покликана притягати людей до Бога і надихати їх на молитву, вона знає, що людина є істотою духовною і тілесною одночасно; тому вона повинна підтримувати все те, що пробуджує почуття на користь людини. І справді, в усіх християнських країнах храми представляють найціннішу частину їх

архітектурної спадщини, а разом з цим, як справедливо було сказано, «синтез і симфонію всіх мистецтв».

«Призначення католицького храму – бути житлом Бога і Його оповитою тайною людскості. Прагнучи створити таку оселю, ми хочемо її зробити гідною, щоб по даху можна було впізнати тут живучого. Тут природа дає приклад людині.

Здійснення ж цієї нової творчості – завдання мистецтва. В усю цю природу – в камінь, в золото, в дерево, в скло, в мармур, в свинець, в залізо, в кераміку, – мистецтво повинно влити людську душу, щоб вона тремтіла під подувом великих натхнень, щоб підносилася вгору і розходилася в ширину, насичена глибокою символікою».

(Сертільянж)

Церковний культ складається з постійних звернень до почуттів. Досить приглянутися до його будь-якого обряду: церковний одяг, квіти, ікони, свічки, людські голоси, ладан, рухи тіла священика і прислугуючих з ним – все розраховане на те, щоб пробуджувати діяльність почуття. Поклоніння, яке віддає Церква повинно відповідати людській природі; це значить, що в ньому мусять брати участь почуття.

І справді, Церква протягом століть була покровителькою для діячів мистецтва, заохочувала і підтримувала їх.

Багато папів і єпископів цим прославилися, про що свідчать скарби багатьох церков, а також церковних музеїв, як Ватиканського, де зібрано стільки творів релігійного і світського мистецтва; глибоке співчуття Церкви до мистецтва не викликає сумнівів.

Чи потрібно ще нагадувати про те, що мистецтво одержало від Церкви незрівнянні сюжети? Христа, Його життя і діла, Божу Матір, святих?

Чи дуже багато залишиться від живопису, від скульптури, навіть від музики, якщо відкинути всі ці твори, які запозичили свої сюжети з християнського життя?

Небезпека почуттів.

Але при всьому своєму позитивному ставленні до діяльності почуттів, Церква нагадує про те, що все це тільки знаряддя, які призначені служити для вироблення нашої особистості і здійснення нашого покликання.

А, тим часом, коли вони полишені самі на себе, почуття виявляються обмеженими і свавільними виконавцями; якщо ними не керувати, вони розлазяться в різні сторони і без вибору закидають в нас усякий набрид, який зустрічається їм на дорозі. Вони підбирають усе, що бачать, усе, що чують, усе до чого доторкаються, вони занесуть до нас усілякий небажаний елемент, який розташувавшись у нас, виявиться надзвичайно обтяжливим. Тому, щоб не втратити володіння собою, необхідно слідкувати за своїми почуттями, контролювати їх дії, часом відмовляти їм навіть в законному задоволенні, щоб було ясно, що не вони керують, а розум.

Так пояснюються правила перестороги, які Церква встановлює для своїх членів. Їх значення полягають не в тому, щоб робити перешкоди для діяння почуттів, а в тому, щоб скеровувати це діяння для добра цілої людини.

Небезпека мистецтва.

Не будемо зупинятися на небезпеці ідолопоклонства, хоч якраз через цю небезпеку Старий Завіт забороняв зображення будь-яких тварин. Існує друга небезпека: небезпека бачити в мистецтві абсолютну вартість, іншими словами шукати мистецтва для мистецтва, шукати мистецтва для однієї тільки чуттєвості, не рахуючись з її впливом на цілу людину. Будь-яка людська діяльність має моральну сторону, для того, хто її виконує, і для тих, кого вона торкається. Цим самим, художник, який прагне до поганой мети, створює твір, який є поганий, в крайньому випадку для нього самого. Крім цього цей твір звичайно повинен викликати якийсь відгук у інших осіб. Цей відгук неможливо обмежувати однією тільки чистою чуттєвістю, яка в чистому вигляді взагалі не існує; відгук продовжиться в цілій людині, викликаючи моральну чи неморальну установку в того, хто сприймає враження від даної картини, статуї, музичного твору, чи танцю. Не сумісним є також твердження, що мистецтво повинно бути обов'язково моралізуючим, обов'язково давати якийсь урок моралі.

Так як художник не одержав кафедри для викладання яких би то не було істин, так само він не

покликаний поліпшувати нашої вдачі!

Церковне вчення більш витончено розрізняє такі відтінки: мистецтво звертається безпосередньо не до розуму і не до волі, а до почуттєвості, яку воно прагне збагатити; тим часом почуттєвість не є чимось відокремленим, а складовим елементом цілого, що призначене для гармонійного розвитку; значить мистецтво не повинно задовольняти чутливості на шкоду всьому цьому, і зокрема, на шкоду волі, яка повинна стреміти до добра. Таким чином, якщо твір мистецтва викликає здорові естетичні переживання без шкоди для інших людських якостей, то він схвалюється Церквою; мистецтво служить для спасення і моральності, навіть, коли художник безпосередньо не ставив собі такої цілі.

Якщо крім цього твір збагачує вищі здібності людини, і зокрема, її волю, то він виявляється тим більше прекрасним, якраз тому, що вносить більше гармонійності в людину. Коли ж мистецький твір, глибоко хвилюючи почуття, разом з цим тягне людину до зла, він цим самим порушує ієрархію вартості і стає поганим. Церква такий твір засуджує, незважаючи на його художню вартість. Але вживане нами розуміння людини – абстрактне. Конкретна особистість – це даний підліток, певна молода людина, певний мистецтвознавець. На один і той же твір їх відгуки будуть різні; те що на одного діє приємно, не шкодячи його волі, здатне глибоко збентежити іншого. У зв'язку з цим, принципи, вказані вище, повинні будуть застосовуватися по-різному. Про твір треба буде судити в залежності від того, до кого він стосується. Церква повинна буде вимагати від компетентної державної влади усунення з громадського життя того, що може завдати шкоди молоді (чи то в вітринах магазинів, в кінематографії, на пляжах чи в парках). Вона повинна вимагати того, щоб вхід на дане видовище – в кінематографі, в театрі, в музеї – дозволявся тільки тим, кого воно не може «розложити» і т. д.

Висновок.

Церква всесторонньо підтримує законні прагнення наших почуттів. Але на Церкві лежить обов'язок нагадувати безупинно про те, що гармонійний розвиток людської особистості часом вимагає жертви, обмежень в тій чи іншій області, для більшого добра людини. Це і є прояв справжнього зрозуміння людської особистості і глибокої поваги до неї.

РОЗДІЛ IV

ЦЕРКВА І ЛЮДСЬКЕ СЕРЦЕ

Тут ми побачимо, що Церква приймає і одночасно очищує законні людські симпатії. Діючи на ці почуття, надприродна основа дозволяє їм досягати такого розвитку, про який не знала і навіть не здогадувалася поганська людина.

Дружба.

Приклад Христа

Церкві досить звернути свій погляд до Ісуса Христа, щоб оцінити дружбу. Дружба допускає деяку рівність; і щоб вона стала можливою з Христом для кожного із нас, Друга особа Пресвятої Тройці воплотилася і, таким чином, знищила віддаль, яка віддаляє нас від Бога. Відтепер кожний, хто цього хоче, може стати близьким до Христа і називатися Його другом. «Ви друзі Мої, – прямо говорить про це Христос, – якщо виконаєте те, що Я заповідаю вам. Я вже не називаю вас рабами... але Я назвав вас друзями» (Ів. XV, 14-15).

У кожної людини є свої зовсім законні симпатії. Христос їх проявляв у відношенні до конкретних апостолів: Петра, Якова і Івана; Він бажав їх мати при Собі, як в хвилини слави (при Преображенні), так і в гіркі години (в Гетсиманському саді).

Один з трьох – Іван – очевидно особливо прихилив серце Вчителя свіжістю своєї душі, чистотою погляду, витонченими почуттями і глибиною розуму. Йому Христос кінець-кінцем

доручив те, що в Нього було найдорожче в світі: Свою Матір.

Серед Христових друзів, які користувалися Його прихильністю, потрібно також відзначити Лазаря; коли Він наблизився до гробниці Лазаря, людське серце Христа було стиснуте співчуттям до такої степені, що, не маючи сили здержати Свого жалю, Він мовчки плакав, і не вважав цього несумісним зі Своєю людською гідністю.

Христос сестрам Лазаря – Марії і Марті також надає особливе місце в Своїй прихильності, даючи тим самим досконалий образ дружби в її найтонших проявах. Яке це все далеке від виключного туземного поглинання!

Анітрохи не звужуючи безмірно великого поля Своєї любові, Христос розвиває в собі найчистішу квітку, яка називається дружбою; в Своїй цілковитій людскості, Він аж ніяк не подавляє цього зовсім людського, але важкого для визначення стремління, через яке ми надаємо перевагу деяким певним душам, які є особливо співчутливі до ваших почуттів і сподівань. В кожному окремому випадку Христова дружба є прозоро чистою, вона не відвертає Його від Його покликання, не збіднює Його почуттєвими і розслаблюючими виявленнями. Вона дає Йому Самому цю таємничу підтримку, що являє основний благодотворний результат здорової і щиросердечної дружби.

Що Церква вносить в дружбу?

Старий світ знав і прославляв дружбу; Церква прийняла і до кінця освятила її. Церква внесла в дружбу поняття душі. Тим самим, перед сукупністю почуттів, які являють основу дружби, відкривається безмежно широке поле. Церква дає можливість спорідненим душам зливатися у вищій дружбі: в дружбу Христову, яка береже їх від надмірно чуттєвих захоплень і полегшує їм їх піднесення до спільного ідеалу. І вкінці, навчаючи нас того, що смерть не є кінцем нашого існування, Церква дозволяє нам по ту сторону смерті продовжувати це спілкування душ. Початок віри і надії, вводяться в наше життя, вражаючим чином поширюють і збагачують сферу людської дружби.

Що радить Церква?

Все людське може стати небезпечним, а серце особливо.

Тому на Церкві лежить обов'язок перестерігати нас від всякої фальшивої дружби. Своєю мораллю вона відкидає все те, що може осквернити це дуже благородне і чисте почуття; від нас вона вимагає великої чистоти намірів і постійної чуйності. Вона відкриває нам очі на різні форми егоїзму, які можуть домішатися до дружби. Цим вона створює навколо нас атмосферу, сприятливу для повного розвитку справжньої дружби і, як в багатьох інших складних питаннях, вона виявляє себе матір'ю, дуже розумною і дуже доброю.

Любов.

Бог є першоджерелом цих високих стремлінь, які взаємно притягують чоловіка і жінку; в нашому серці Він пробуджує і розвиває цю потребу любити і бути любленим, давати і приймати; Він накопичує в нашому серці закони любові, які нормальним чином знаходять потім своє застосування в сімейному вогнищі. (Як любов, Бог дає себе; як досконале Єство, Він нічого не шукає взамін. Його любов абсолютно безкорисна. Сотворений на образ Божий чоловік також покликаний до того, щоб давати себе. Але як обмежене створіння, яке знаходиться в процесі свого завершення, чоловік також прагне одержати, щоб поповнити себе; якщо він правильно розуміє своє покликання, то він буде це робити для того, щоб краще віддаватися самому.)

Хіба після цього можна уявити, щоб потік божественної любові, пролитий на землю Христом і поширений Його Церквою, міг знищити цю законну прихильність, яку в нашому серці породив Сам Бог? Церква є просочена глибокою повагою до всього, що стосується любові.

Жінка.

До приходу Христа становище жінки часто було тяжким. Правда, антична література створила дуже піднесені жіночі образи, як Іфігенії, Антигони, Андромахи; але історія показує досить ясно, в якому стані юридичного, морального і соціального приниження жила звичайно жінка. Християнство корінним чином змінило це становище. Воно принципово утвердило рівність статей, признало в жінки безсмертну душу і участь, нарівні з чоловіком, в дарах Відкуплення: «Немає вже юдея, ані поганина, немає раба, ані вільного, немає чоловічої статі, ані жіночої: бо всі ви одно у Христі Ісусі»

(Гал. III, 28).

Кожна жінка, яким би не був її моральний стан, може наблизитися до хреста, з висоти якого Христос з'єднав в єдиній любові Пречисту Діву і грішницю Магдалину. Участь Божої Матері в ділі спасення особливо створила навколо жінки атмосферу поваги. Протягом віків мільярди людей повторювали: «Радуйся, благодатная... Благословенна ти в женах». Чи міг відблиск від цього почитання Марії не поширитися на всіх її сестер?

І справді, християнська культура створила лицарське відношення до жінки; особливо в середньовіччі на Заході це нове відношення виявилось у лицарів, які задля своєї «дами» приймали на себе небезпеки, труди і незгоди, тому, що вони почасти бачили в ній відблиск благодатної Небесної Цариці.

У зв'язку з цим, любов в християнському розумінні перетворює жінку; Церква оголошує її духовною сестрою чоловіка (мужа), серцем сімейного вогнища, першою з черги вихователькою дітей; Церква вихваляє материнство поряд з дівочою чистотою.

В міру того, коли християнське вчення перестає вникати в громадські і приватні звичаї, любов тратить своє значення і жінка, хоч і під виглядом зовсім витончених і «культурних» форм перетворюється знову в забавку чоловічих пристрастей, в необхідний предмет для задоволення його інстинктів, в рабину егоїстичної істоти.

Подружжя.

В давнину подружжя було більш подібне на торгівельну угоду, аніж на справжній союз двох особистостей для спільного діла.

Всупереч звичаям того часу, Христос привернув подружжю його початкову нерозривність; по Його волі подружжя повинно було бути повною і безповоротною взаємною самовіддачею двох Істот, які стають єдиною плоттю і єдиною душею задля кращого здійснення свого людського покликання.

«Жінки, коріться своїм чоловікам, щоби ті з них, які не вірують слову, вчинками своїх жінок без слова позискані були... Також і ви, чоловіки, поведіться розсудливо з жінками... виявляючи їм честь, як співнаслідникам благородного життя... Будьте всі однієї душі, милостиві, братолюбні, милосердні, сердечні, дружелюбні, скромні, покірні» (1. Петро, III, 1-8).

«Чи забуде жінка свою грудну дитину, щоби не пожаліти сина утроби своєї? Але якщо б вона і забула, то Я не забуду тебе», – говорить Господь (Ісаї, 49, 15).

Христос навіть перетворив подружжя в тайну, тобто зробив його відчутним знаком благодаті, засобом для посилення панування в душах божественного життя. І щоб ясно проявити Свою високу оцінку такого союзу, Він був присутній на весіллі в Кані Галилейській і там здійснив як дар молодим, перше з описаних в Євангелії чудес.

Подружній союз є настільки прекрасним, що апостол Павло відважується порівняти його з тим союзом, який з'єднує Христа і його Церкву.

«Як Церква кориться Христові, так і ви, жінки, коріться своїм чоловікам у всьому. Чоловіки, любіть своїх жінок, так як і Христос полюбив Церкву і віддав Себе за неї» (Еф. V, 24-26).

Дитина.

Плодові любові, дитині, а особливо дівчині, в стародавньому світі відводилося юридично зовсім сумнівне положення. В Афінах, жінка мала право задушити свою дитину при народженні; в Спарті, дитина була власністю держави і її дозволено було позбутися, залишивши її на Тайгетській горі; в Римі закон був точний: «якщо дитина потворна, хай батько умиртвить її своєю рукою, без формальностей!»

І ще тепер, там, де християнство не закріпилося міцно, а також там, де воно сприймається недостатньо і витісняється з громадського життя, така ж погорда до дитини проявляється знову; так само при тоталітарних режимах, які проявляють стільки інтересу до дитини, вона є передовсім знаряддям, призначеним служити певній ідеології. Христос з'явився дитинкою в яслах; а пізніше Він сказав: «Не перешкоджайте дітям приходити до Мене... Що зробите одному з цих малих, Мені зробите». В Вифлеємських яслах і в словах Христа Церква черпає материнську любов до дитинства і намагається її привити нам. Вона захищає дитину від моменту її зачаття; з самого народження піклується про неї; намагається приєднати її до благодаті; охороняє її від несправедливих вимог деяких родичів і держав; для дитини Церква створює велику кількість закладів – ясла, школи, притулки.

Висновок.

Наше громадське життя вже так просочене християнством, що ми перестаємо навіть усвідомлювати, чим тільки дружба і любов не зобов'язані Церкві. Направду, вона безмірно очистила, облагородила і возвеличила і дружбу і любов. Церква являє собою в нашу сучасність єдине місце, де людське серце з його найбільш глибокими симпатіями користується невід'ємною повагою.

Своє вчення про дружбу і любов Західна Церква сконцентрувала в широко поширеному нею культі: в поклонінні Пресвятому Христовому Серцю, – Його людському серцю, яке переповнене любов'ю до людей і відкритому для всього, що вони Йому забажають довірити.

РОЗДІЛ V

ЦЕРКВА І ЛЮДСЬКИЙ РОЗУМ

Деякі противники Церкви повторюють на кожному кроці, що в неї немає і не може бути доброзичливості до розуму і до науки; та вони погано зрозуміли відносини між вірою і розумом.

Що зробила Церква для розуму?

1. Як ми вже говорили, згідно з наукою Церкви, гріхопадіння не відняло від людини можливості нормального володіння своїми здібностями. Внаслідок цього Церква вчить, що і після упадку в гріх людський розум, хоч і пошкоджений, залишився здатним сприймати істину і реальність.

Більшість течій сучасної філософії твердить, що людський розум не є здатний вникати даліше від зовнішності речей і досягати самого буття. Виняток становить католицька філософія, головні течії пост-кантівського ідеалізму і інтуїтивна філософія, головним представником якої являється Бергсон на Заході і Н. Лоський в Росії.

Соловйов, Трубецкой, Бердяєв і Франк також відстоюють здатність людського розуму пізнавати дійсність. Церква, зокрема, признає за розумом можливість стверджувати Боже буття без допомоги віри.

Що відноситься істин природного значення, в тій мірі, в якій вони не заторкують моральної поведінки людей, Церква прямо оголошує себе некомпетентною і надає вченим повну свободу для пошуків.

Навіть відносно істин Об'явлення, Церква заперечує, ніби-то вона робить натиск на розум; вона прагне до того, щоб кожний християнин, в залежності від своїх розумових здібностей, також розумом обґрунтовував прийняття цих істин, які перевищують розум. Віра християнина повинна бути розумною і весь наш виклад має єдину ціль допомагати читачеві прийти до розумної згоди з християнським розв'язанням проблеми життя.

2. Але Церква іде далі: вона приписує розумові примат над волею, залишаючи за ним керівництво життям і внесення порядку в людську волю.

(Християнський Захід через властивий йому стиль культури особливо наполягає на приматі розуму. Схід, опираючись на біблійну і старозавітну письменність, а також на досвід аскетичної дисципліни надає перевагу специфічному синтезові серця і розуму – вищому образу сполучення розуму і волі, в символіці серця, що є центральним мотивом християнської містики і християнського благочестя.

Біблійна і індійська письменність, а також письменність Святих Отців під серцем розуміють потаємний центр особистості, потаємну глибину, яка побуджує людину йти слідом вічного шляху істини, добра і краси, яка їй недоступна, а доступна тільки одному Богові: «Не судить, то не судимі будете».

Б.П. Вишеславський в книзі «Вічне в російській філософії», говорячи про серце, як про орган релігійного досвіду, посилається на текст Святого Письма: «Глибоко серце людини більш від усього, хто його пізнає? Я, Господь, вникаю в серце і випробовую внутрішні» (Еф. 7, 9-10). «Він знає тайни серця» (Пс. 43, 22) і т.д.

«Зовсім виняткового значення надається серцю людини: тільки Богові відомі повністю його тайни. Ми повинні відчувати тремтіння святобливості в своєму серці і в серці своїх ближніх. Тут лежить істинна краса і істинна вічна вартість людини».

Хай вашим прикрашенням буде не зовнішнє заплітання волосся, не золоті прикраси, чи пишність в одязі, але людина потайного серця в нетлінні безмовного і покірного духу, що є дорогоцінне перед Богом» (1, Петро, 3,4).

Тут зібрано все вартісне, що можна сказати про серце: воно є таємним центром людини; воно «мовчить», фактично стверджуючи свою глибину; в ньому є схована нетлінна краса духу, правдива краса; і цей нетлінний духовний центр є абсолютною вартістю, він дорогоцінний для цієї таємної глибини»).

Як тільки люди починають сумніватися в розумові або починають бачити в ньому тільки засіб для відкриття і використання матеріальних багатств, вони, природно, усі свої переваги переносять на почуття і волю. Вони кажуть: думати, щоб шукати істину – втрата часу. Стверджувати існування абсолютної істини, значить розтрачувати свою енергію на те, щоб спіймати її і за неї держатися, навіть ціною величезних жертв, або навіть ціною життя, в уявленні цих людей – повне безглуздя.

Це міркування лежить в основі усіх прагматичних уявлень про життя, так дуже поширених в наші дні. Наслідків цього не доводиться довго чекати: так наприклад, якщо воля одержала перевагу над розумом і істинне уступило свої права корисному, людина скоро доходить до твердження, що істиною є те, що дає матеріальну вигоду, вона починає визнавати реальністю те, що підходить під її смак і задовільняє її пожадливість, переносить відносно в абсолют.

Тоді людина вже не затрачає зусиль, щоб роздумувати: якщо ця або інша ідея подобалася, навіть, якщо вона неправильна або неповна, цього досить, щоб мобілізувати її енергію і починати діяти; щоб перемогти. Вона тоді готова нещадно топтати усе, в тому числі і очевидність, і права розуму, і здоровий глузд. Це ми бачимо в тоталітарних рухах сучасності... Досить константувати страшне лихоліття нашої епохи, щоб здати собі справу з неправильності цього шляху, на якому керівництво життям було віднято від розуму: втративши контакт з абсолютною істиною, людина шукає підтримки лише в самій собі і надмірно і безпідставно приписує собі право створювати істину замість того, щоб підкорятися їй. Церква, зі своєї сторони признає тільки істину. Тепер, як і колись, не звертаючи уваги на напади одних і на пропозиції співпрацювати других, Церква спокійно стверджує перш за все існування абсолютної істини і здатність людського розуму досягнути її власними силами. Далі Церква вчить, що на цій схопленій розумом, вічній і абсолютній нормальності людина може і повинна основувати своє життя і що, власне, розумові, а не сліпій волі, належить першість права і честь організовувати діяльність.

І вкінці, Церква вчить, що людина буде суджена залежно від того, узгодилося чи ні її життя з вічними законами, які доступні її розумові Але не тільки це показує, до якої степені Церква співчуває розумові; про це свідчить і багато іншого.

– Для участі людини в благодатному житті Церква вимагає від неї, як першої умови, неприйняття визначених правил поведінки, які виникають тільки як наслідки.

– Вона милосердна, коли діло іде про помилки поведінки; але вона непримиренна, коли треба відстоювати істину.

– Вона вчить, що обіцяна людині вічна нагорода полягає головним чином в спогляданні розумом, який стає для любові невичерпним джерелом блаженства; людська воля тоді вже не буде бажати нічого вона буде насолоджуватися предметом, здобутим розумом...

Тепер, як і колись, тиранам цього світу Церква протиставляє не армії, не гармати, а думку, збагачену тими істинами, які відкрив нам Христос.

Вона відмовляється включитися в будь-яку систему, яка заперечує невід'ємні права людини і, зокрема, право розуму керувати волею. Вона говорить нам: «Істина зробить вас вільними» (Ев. VIII, 32).

Істина, а не захоплення сліпої волі. Проголошуючи самодостатню вартість істини і першість розуму над волею, чи таким чином Церква не підносить в надзвичайній мірі нашу розумову здатність?

Що Церква зробила для науки?

Плоди своїх пошуків людський розум об'єднує в різних науках. До них належать: експериментальні науки – вивчення доступних почуттям природи явищ (філософські науки),

вивчення методів мислення, душі, морального життя, Бога, – в тій мірі, в якій це можна досягнути розумом (історичні науки) – вивчення людських подій. (Експериментальні науки особливо користуються повагою в найширших колах, не стільки задля істин, якими вони збагатилися за останні сто років, скільки задля матеріального прогресу, котрий завдяки їм виявився можливим в різних областях сучасного життя. Так, наприклад, більшість людей цікавиться не принципом передачі звукової хвилі, а практичним результатом цього відкриття: радіоапаратами, їх вдосконаленням, усуненням паразитичних шумів і т.д.! Тут знову істина відходить на задній план перед корисливістю, і безпосередньою вигодою). Церква, як ми вже говорили, не покликана безпосередньо розвивати світські науки; її справа – голосити нам істину Спасення і допомагати нам згідно з цим жити. Тому не можна було б навіть робити Церкві закиду, коли б вона повністю стрималася від виявів співчуття до науки. Але на ділі її відношення до науки в вищій мірі доброзичливе: все людське притягує її увагу, тому що Христос, Котрого вона продовжує серед нас, не нехтував найближчою участю в наших людських заняттях. Він же, вчився, наприклад, щоб стати столярем і, без сумніву, старався вдосконалюватися в цій професії – «робив успіхи в премудрості, «у Бога і людей» (Лк. 11, 52).

Тому немає нічого дивного в зусиллях, які прикладає Церква: для поширення світських наук.

Тут фактів скільки завгодно і ми можемо привести тільки декілька прикладів. Наприклад, нагадаємо тисячі шкіл, зложених Церквою для навчання молодих поколінь не тільки Христової істини, але і людських знань. До XV ст. Церква лише одна займалася вихованням мас. І треба сказати, що вона в цьому мала успіхи не такі вже й погані, коли якраз в цей середньовічний період, за даними новітньої історичної науки, зовсім даремно очорненої багатьма ворогами Церкви, на Заході виникли, наприклад, ці чудеса не лише мистецтва, але і думки, якими являються романські і готичні собори. Чи потрібно нагадувати про те, як широко, починаючи з XV ст., вона в своїх школах знайомила молодь з гуманітарними науками давнини?

Вже в цю епоху стали засновуватися багаточисленні монаші згромадження, які ставили своєю ціллю виховання молоді. В одній Франції перед революцією 1789 р. нараховувалося 25 000 безплатних початкових церковних шкіл і 900 коледжів. І в наші дні з благословення Церкви сотні тисяч священиків, монахів і монахинь присвячують себе вихованню молоді, по цілій земній кулі, навіть в найбільш віддалених краях. Церкві належить честь заснування першого в Європі Паризького Університету, який в XIII ст. нараховував 40 000 студентів!

З цього часу Церква засновувала університети в різних місцях і ще й тепер вона зберігає за собою керівництво дуже численними вищими навчальними закладами, як католицьким університетом в Парижі, Лювєнським університетом, який нараховує в Бельгії найбільшу кількість студентів і ін. Згадаємо багаточисельні бібліотеки, в яких Церква ціною великих зусиль зібрала скарби людської думки і надає їх в розпорядження розумових працівників. В одній тільки маленькій Бельгії, бібліотека Лювєнського університету і бібліотека Боландистів в Брюселі є на весь світ знамениті. Нагадаємо, що більшість найбільших літературних творів старовини тільки завдяки Церкві збереглися і дійшли до нас. Без скромної і кропіткої праці тисячів літописців, що все життя переписували давні рукописи в тиші середньовічних монастирів, у нас не було б ані поем Гомера і Вергілія, ані Платона, ні Аристотеля, ні промов Ціцерона, ані багато іншого. А це все були твори зовсім світські і до того ж поганські.

Коли з'явилася книгодрукарня, Церква не роздумуючи прийняла цей винахід і стала широко ним користуватись не лише для поширення священних текстів, але і для творів людської думки. Можна навіть поставити питання, чи відбулося б на Заході таке інтелектуальне піднесення без допомоги Церкви.

Ще і тепер тільки перешкоди, створені сектантським духом деяких урядів, заважаються Церкві розвивати ще більше центри її інтелектуальної діяльності і ширше брати участь в розповсюдженні наукових знань.

Для розвитку світських наук.

Церква не обмежується поширенням плодів людської науки; вона активно бере участь в наукових відкриттях. Нема потреби доводити винятково сприятливий настрій який набуває вчений, якщо він діє згідно законів церковної моралі: любов до істини, професійної совісті, безкорисливої байдужості до земних благ, чистоти стриманості, милосердя витримки і т.д.

Чи не тому стільки людей виявляють так мало зацікавлення до розумової праці, що весь їх

час поглинається задоволенням пристрастей? Церква охороняє своїх справжніх послідовників від того, що розсіює думку; вона вносить в їх життя порядок і цим сприяє розвитку багатьох видатних умів.

І справді, Церква нараховує багато своїх синів серед світських учених, які тим самим показують, що релігійна віра – не є перешкодою до наукової праці! Наведемо для прикладу імена кількох вчених, які відзначилися в області точних наук (експериментальних) в XIX і XX століттях і які є церковними людьми. Вірними католиками були найбільші вчені в області електрики і радіохвилі: Ампер, Вольт, Гальвані, Белен, Марконі, Бранлі; це саме треба сказати і про Пастора, і про Ласнеке, Клода Бернера і Ш. Ніколе, що прославилися своїми медичними відкриттями; далі приходять на пам'ять математики Коші, Шаль, Ш. де-ля-Вале-Пуссен, етимолог Фабр, астрономи Секки і Левер'є, засновник органічної хімії Ж. Б. Дюма, видатні геологи П. Термьє, де Лапарен, Планк, який винайшов теорію квантів, Мендель, що відкрив закони наслідництва в біології, археологи Шанполіон, де Руже, Море, Колар, Шейль, Рокі, орієнталіст Л. де-ля-Валль-Пуссен, в області вивчення радіоактивності – Бекерель, спеціаліст по філософській науці – Е. Ле-Руа та ін. В області історичної науки (критики) можна згадати Озанама, Г. Курта, Інбар де Лябур, П. де-ля-Горс, Тюрро-Данжен... Церква робить далі особливий вклад в науку, надаючи можливість багатьом священикам і монахам присвячувати себе науковій праці.

З минулих століть, як приклад приведемо папу Сильвестра, якого за широчину його наукових знань називали Архимедом XX століття, англійського францішканця, батька експериментальної фізики Бекона, польського каноніка Коперніка, основоположника всієї сучасної астрономії.

Відзначимо знамениті праці Боландистів, які вже три століття працюють над науковою критикою документів, що відносяться до життя святих: абата Миня, який випустив 379 томів критичного видання грецьких і латинських Отців Церкви, каноніка Русело, який заснував у Франції першу кафедру експериментальної фонетики, абата Леметра, професора Лювєнського Університету, лауреата премії Франки з космічної фізики, абатів Брей і Буісоні, о. Пуадєбора і о. Тейярда де-Шердьєна, який прославився своїми дослідженнями з історичного минулого, покійного бр. Шіле, відомого своїми працями з плекання квітів (Бельгійське конго), місіонерів, які здійснили незліченну кількість наукових досліджень, зокрема, з лінгвістики (товариство закордонних місій випустило за 100 років 40 словників і граматик) і т.д.

Наведемо тепер імена російських вчених.

Ломоносов – один із найбільших російських вчених, один з основоположників сучасної хімії і вчення про атмосферну електрику, а також великий релігійний поет; Попов – син протоєрея, сучасник Марконі, відкрив антену, був директором радіотелеграфу; Пирогов – один з основоположників сучасної хірургії, мислитель; Кондаков – відомий історик церковного мистецтва; Тургаєв – відомий єгиптолог; Флоренський – відомий енциклопедист, інженер-електрик, автор нової теорії трансформаторів, математик, автор книги про застосування уявних величин в геометрії, блискучий богослов і філолог; І. П. Павлов – син протоєрея, творець теорії умовних рефлексів. Найкращими російськими філософами, які відомі поза межами своєї країни, виявилися тільки ті, які є зв'язані з релігійним метафізичним підходом до теми. Сюди відносяться Володимир Соловйов, князі С. Н. і Є. Н. Трубецькі, Лосєв, Л. Н. Лопатін, Вишеславцев, Н. О. Лосскій, С. Л. Франк, Н. А. Бердяєв, о. Сергій Булгаков, Л. І. Шестов, В. Ф. Ерен і т.д.

Католицькі університети являють собою не тільки навчальні заклади, але і центри науково-дослідницької роботи. За відсутністю цифр, що відносяться до усієї Церкви, наведемо дані про один тільки сектор: одні тільки єзуїти керують 31 університетом, 3-ма обсерваторіями, 152-ма науковими виданнями. Відношення Церкви до науки належним чином відбилося у Ватикані. Не треба дивуватися, що тут ми знаходимо обсерваторію, відомі музеї і бібліотеки, а також різні наукові установи, серед яких остання – Академія Наук Святого Престола, заснована в 1936 р. папою Пієм XI. Серед своїх 70 членів, вибраних з найбільш видатних вчених усього світу ця Академія зараховує не тільки католиків, але і протестантів і навіть невіруючих при єдиній умові, щоб вони не відносилися до Церкви з сектантською ворожістю.

Наука і віра.

Чи може виникнути конфлікт між справжньою наукою і правдивою вірою? Ні! І справді, наука вивчає в природі закони, які вложені в природу Богом; віра передає істини, відкриті Богом

безпосередньо.

А суперечностей в Бозі бути не може. Таким чином, так як Бог являється джерелом того, що різними шляхами переносить нам наука і віра, між однією і другою не може бути суперечностей, при тій умові, щоб наука і віра були правдиві. От чому Церква ніколи не боялася науки; навпаки, вона бажає науці все більшого і більшого розвитку, бо наука в кінцевому підсумку дозволяє нам краще пізнати Бога в Його ділах.

«Ці знамениті наукові відкриття, які схвалюються і підтримуються Церквою, виявляють з ще більшою силою і дійсністю, як ніколи раніше, вічну Божу могутність».

(Папа Пій XII, промова 22 січня 1947 р.)

Чи може виникнути конфлікт між наукою і твердженнями, які безпідставно введені в область віри? Зрозуміло, що так.

Нерідко якраз так і виникають ганебні конфлікти: не стільки самі вчені, скільки люди, які нахапалися деяких наукових відомостей і не вміють або не бажають доводити тему до кінця, роблять Церкві закид про те чи інше вчення, котре знаходиться, за їх словами в явній суперечності з відкриттями науки; але якщо тільки вони завдадуть собі праці краще ознайомитися з дійсним станом справи, то вони пізнають на немалий свій подив, що ніякого церковного вчення про дану тему не існує! Згадаємо тут те, що ми говорили про сотворення світу за шість днів. Буває також, що такі люди видають за наукову істину те, що в дійсності є тільки гіпотезою; із цього виникають інші конфлікти. Нагадаємо про еволюційну гіпотезу.

А з другого боку, треба чесно визнати, що часом деякі носії церковної влади, які не виражають при цьому непомильного голову Церкви, даремно тривожилися через ці чи інші наукові відкриття і засуджували їх без належних підстав.

Бентежитися з цього не треба: Церква є явищем одночасно людським і Божим: вона може помилятися, за винятком того, що відноситься до основ Христового Об'явлення.

Висновком до цього розділу може краще всього послужити одна сторінка Паскаля, що говорить про те, наскільки недоторканими залишаються невід'ємні права людського розуму, коли ми згоджуємося прийняти вчення правдивої віри:

«Визначення віри, хоч воно і походить від нашої волі (просвіченої благодаті), тим не менше залежить передовсім від нашого розуму. Віра не є якимсь насильством, здійсненим уявою чи волею над вартостями глузду, вона також не є якимсь даремним і, разом з тим, тривожним повстанням ірраціональної сили проти верховного авторитету розуму.

Віра, щоб бути сприйнятою розумом, повинна йому ясно представитися тим, чим вона є, не темною і розслабляючою тюрмою, не Прокрустовим ліжком, дурним і в такій же мірі принижуючим, а навпаки, сприятливим кліматом для цього граничного розквіту, вищим додатковим даним, що стимулює і розширює його за границі всього, чого розум тільки може забажати.

Я вірю не тому, що розумію, я вірю також не всупереч розумові: я вірю, бо мій розум дає мені зрозуміти, що я можу вірити і повинен вірити.

Треба вміти сумніватися там, де треба, переконуватися там, де треба, підкорятися там, де треба».

РОЗДІЛ VI

ЦІЛЬНА ОСОБИСТІСТЬ

І все ж таки, якою б глибокою не була повага Церкви до людської природи, вона нам безнастанно повторює, що лише одне необхідне: включити наше життя в життя Христове, встановити між Ним і нами тісну спільність думки і дії. Найбільш вдала будова тіла, найбільш жвавий розум, найбільш витончені почуття, найбільше серце не варті душі, яка живе в єднанні з Богом.

Без Божественного життя всередині нас, без благодаті, ми можемо метушитися, скільки завгодно: наші зусилля залишаються безплідні. «Бо без Мене не можете зробити нічого» (Ів. 15, 5).

«Як не можете ви з двох сторін збудувати трикутника, так не одержите ви і цілісної людини з тіла і душі, з того часу відколи крім цього Бог додав до людини Себе самого.

Цілісна людина – християнин».

(Паскаль, «Моє хрещення»)

Закінчуючи наш огляд питань, відносно людської особистості, нам треба вернутися до найважливішого.

Ми вже говорили, що наша приналежність до Христа має дві сторони: одна сторона невидима – це наше включення в Його містичне Тіло; друга сторона видима – це наша приналежність до видимої спільноти – Церкви.

Розглянемо кожну сторону зокрема, щоби прийти до деяких практичних висновків.

Включення Христа в Містичне Тіло.

Сучасна реальність.

Немає нічого більш реального від діяння на нас невидимого. В матеріальній сфері, сучасна наука дає велику кількість доказів цього. От приклад:

В цю саму хвилину, коли читач читає ці рядки, безконечне число невидимих хвиль проходить між його очима і цією сторінкою. З усіх кінців світу вони несуть музику, промови, відомості, навіть секретні розпорядження цивільних і воєнних влад!

Щоб переконатися в цьому гігантському вихорі звуків, що з усіх сторін валять на читача, досить поставити між його очима і цією сторінкою маленький радіоприймач і, ввімкнувши його покрутити по хвилях різної довжини. Невидиме зараз же стане доступне для чуття! Таким чином, вірити в невидиме в XX ст. неважко і зовсім природньо! В духовній області Божественне Життя поширюється по всій землі, як радіохвилі, не матеріально, але так само реально як і вони і настільки ж таємничо.

Як ми вже говорили, найважливіше – спіймати те життя, яке іде до нас, прийняти благодать, прилучитися до Христа, стати живою клітиною Його Містичного Тіла. Ця ідея до такої степені актуальна, що комуністи взяли її на свій рахунок. В офіційних документах КПРС нераз говорилося і до другої світової війни і після неї, що: Ленін помер, але продовжує жити в кожному членові партії, вся партія – колективне продовження Леніна.

Відкидаючи тільки наявний тут пантеїстичний елемент, християни зі своєї сторони кажуть: «Христос живий, Він продовжує жити в кожному члені Свого Містичного Тіла. Вся сучасна християнська сім'я є продовженням колективного воплощення Христа.

І так, з однієї сторони – чисто символічне продовження життя Леніна, тим більше «мертвого», бо його прихильники поширюють вчення, згідно з яким людина повністю знищується смертю.

З другого боку – постійна присутність Христа, котрий від часу свого Воскресення є більш живий, ніж коли б то не було!

Духовне життя.

Бог постійно діє в нас своєю благодаттю, тому необхідно вміти помічати Його діяння. Звертати увагу на присутність і діяння Божі – це і називається на духовній мові – мати внутрішнє життя.

Таким чином, той, хто усвідомлює в собі Божу присутність і намагається узгодити свої думки слова і дії з цією перебуваючою в ньому реальністю, живе внутрішнім життям.

Живучи в плоті, ми і своїм внутрішнім поглядом шукаємо не можливості воплощення істоти; тому ми уявляємо собі Бога найскоріше в людському образі Христа і своє внутрішнє життя розуміємо, як близькість з Христом. Тому значення внутрішнього життя може бути кінець-кінцем зведена до простого заклик: «З Тобою, Господи!» (Насправді, Христос, як ми вже говорили, прийшов для того, щоб ми знали і любили Його Отця. Але і тут ми, передовсім з Христом прийдемо до Отця).

«Завершення благочестя», значення його існування і його вінець – це близькість (зближення) з Богом. Тим часом, це зближення вдається порівняно тільки небагатьом душам. Багато вважають, його неможливим. Чому це так? Чи можу я зблизитися з Тим, Хто ніколи не є зі мною? Зближення ставить як передумову – присутність».

(Р. Плюс, «Бог в нас»)

Покликані продовжувати на землі діло Христа, немов би тільки управляємо тим, що належить Йому; разом з Ним ми обходимо Його поля, показуємо, що ми зробили для збільшення врожаю і в Нього питаємо порад і вказівок. Ось так потрібно нам жити з Богом і молитися Йому, але вносячи при цьому в наші відносини з ним довір'я і безпосередність, які будуть рости тим більше, чим тіснішим буде наш внутрішній зв'язок з Ним.

Світ як справа внутрішнього життя.

Всі душі, які мають волю є покликані до поступового виходу на цей рівень, де Бог перестає бути далеким і недосяжним, а стає близьким і батьківським. Було б помилкою вважати, що самотність є тим нормальним станом, який вказує нам Бог для того, щоб так Його пізнавати і любити. Навпаки, Божя воля є такою, що вся сукупність християн повинна залишатися в світі і тут досягати внутрішнього життя.

«Отче, не молю, щоб Ти взяв їх зі світу, але щоб хоронив їх від зла... Освяти їх Твоєю істиною».

(Ів. XVII, 15-17)

Звичайно, це вимагає від нас наполегливого зосередження, звички до роздумування. Насправді, зовсім не так просто належати до Небесного Царства, яке не є «від світу цього», і в той же час жити в цьому; зовсім не так просто горнутися до Бога і в той же час користуватися матеріальними благами. Ця проблема тим більш складна, бо світ, в якому ми живемо, є організованим так, що він веде нас до забуття Бога. Замість того, щоб підносити нас до Нього, світ Його ігнорує; газети, кінематографія, радіо, держава зовсім рідко говорять нам про Бога; все навкруги нас організовано так, ніби Бога не було і Спасення ніколи не приходило. (Під світом ми розуміємо організацію, яку люди створюють для себе, не рахуючись з Богом. Така організація може мати позитивні сторони і успішні досягнення; але в цілому вона буде неминуче породжувати зло і порушувати справжній порядок речей).

«Християнство не від світу, але воно в світі, і тільки освячуючи світ, воно його спасає... Включення у світ, що знаходиться в постійному процесі становлення, постійно знову випускаючи з рук те, що ледве тільки було ним спасене, християнство весь час повинно починати наново свою виснажливу роботу. Сам Ісус Христос передбачив цю безконечну муку і Він не простив би Своїм учням ілюзії, котрій вони часом піддаються, щоб світ, вкінці, став християнським назавжди».

(Е. Жильсон, журнал «Еспри», 1947)

Тому не треба дивуватися: світ не прийняв Христа; як і Христа, світ не приймає також християн; для нього вони – сторонні і він на них дивиться з цікавістю або байдужістю, як на монету, яка не є в обігу! Такою є проблема, яку доводиться вирішувати кожному християнину: жити з Богом в світі, який не допускає Бога, діяти по-християнськи в нехристиянському світі.

Щоб вийти переможцем з цього випробування на вірність, християнину дається благодать.

Звичні заняття як знаряддя внутрішнього життя.

Було б помилкою думати, що духовна досконалість, до якої нас закликає Бог, повинна полягати в здійсненні (виконанні) виняткових діл. Ні! З Божої волі, будь-яке з наших звичайних занять є засобом для підсилення нашого внутрішнього життя. Турботи домогосподарки, відповідальність директора підприємства, терпіння хворого, зайняття студента – не перешкоди до розвитку внутрішнього життя; навпаки, все це – шляхи, якими Бог все більше дає нам Себе.

«Як мешканці Назарету, які очікували Месію, оточеного славою і світовими успіхами, а не були в стані пізнати його в столярі, якого вони зустрічали кожного дня, ми схильні уявити, що благодать повинна з громом увійти в нас і в світ... І як сучасники Христа, входячи в Його майстерню, чули тільки скрип рубанка і в цьому занадто вже земському звукові ніяк не могли пізнати Божого голосу, так і тепер щоденні завдання з їх діями і шумами здаються людям занадто буденними, щоб в них могло поміщатися Боже діяння. Христос, який жив серед нас, – не затворник, що відділений від наших впливів непрохідною перешкодою. Він приймає участь в конкретних умовах нашого життя. Зовнішні події служать приводом для нашого спасення. Самі собою вони не є допомогою для внутрішнього життя. Але вони можуть стати такою допомогою. Буває, що людина особливо покликана для того, щоб віддалитися від світу і в більш повній самотності говорити з Богом; але завдання більшості людей використовувати світські елементи і вести розмову з Христом серед шуму наших міст».

(Рош, «Християни в світі»)

Бо Сам Христос сказав: «Не всякий, хто говорить Мені «Господи!» увійде до Царства Небесного, але той, хто творить волю Отця Мого». Таким чином, свою любов християнин доводить своїми ділами, підчиняючи усе своє життя Божим законам, судить про все відповідно до Божого задуму, невтомно вносить свою власну працю в діло творення і спасення.

Літургія як вогнище внутрішнього життя.

Ми вже говорили, що благодать дається, збільшується або повертається св. Тайнами. Центральною Тайною є Пресвята Євхаристія, в якій ми через літургічну жертву беремо участь в ділі Відкуплення. Беручи участь в літургії, ми більш особистим і більш свідомим чином включаємося в великий потік життя, любові, прощення і єдності, який встановився між Богом і людством.

«Світ уражений гріхом, але також уражений Христом, повністю повертається до Бога в літургії. Хліб і вино – одночасно плоди землі і плоди людського зусилля; Святі Дари являють собою все творіння і всю працю людства».

(Ж. Муру «Християнське значення людини»)

В свою чергу ми набуваємо при цьому збільшення в нас Божественного життя і зміцнення наших зв'язків з Богом: «Хто їсть Моє Тіло і п'є Мою Кров, – говорить Господь, – в Мені перебуває, а Я в ньому».

(Ів. VI, 56)

Так зрозуміла і так переживана Служба Божа, очевидно, вже не являється другорядним епізодом нашого буденного чи недільного проведення часу; вона – вищий акт, який визначає все наше життя, центр, до якого сходиться наша вчорашня діяльність і від якого виходить світло і сила для нашої діяльності сьогодні. Вона – вогнище, від якого Христові випромінювання поширюються, через наші щоденні дії в світі, покликаному вернути до Отця у Христі.

Приналежність до видимої Церковної спільноти.

Ми бачили, що Христос видимим чином продовжує перебувати на землі в Своїй Церкві і що Він дав Церкві владу навчати, освячувати і направляти тих, хто до Нього належить.

Поза Церквою нема спасення.

Належати до видимої Церкви є єдиний спосіб належати до Христа. Є тільки один Пастир: Христос; є тільки одна вівчарня: Церква. Іншими словами: «Поза Церквою нема спасення». Однак, необхідно пригадати, що після власного Церковного подання багато людей належать до неї фактично, хоч зовні і формально не виражають цієї своєї приналежності.

Справді, Церква вчить, що Христос може давати свою благодать не тільки через св. Тайни, які їй довірено; чи можна собі наприклад уявити, щоб Бог відмовив у благодаті поганину, який ніколи не чув про Христа і про Церкву, а помимо цього жив у повному узгодженні зі своєю совістю?

«Церква – єдиний ковчег спасення, поза яким загине всякий, хто в нього не увійде. Однак, треба також вважати безсумнівним, що жертви непереможного незнання істинної і релігії не несуть за це ніякої вини перед Богом. А крім цього, хто приписав би собі право установлення границі цього незнання».

(Папа Пій IX, 1854)

Скоряючись Богові, прагнучи виконати Його волю в тій мірі, в якій вони Його знають, такі душі, тим самим, лучаться фактично з видимою Церквою (Христовою). Вони несуть в собі любов до всякого Божого діла, навіть якщо вони не знають про прихід Христа на землю, навіть, якщо вони знаючи про втілення і Відкуплення, не зрозуміли Христової волі заснувати видиму Церкву і зібрати всіх своїх під жезлом одного Пастиря. Це незнання може бути таким, що ці душі думають захищати Христа, нападаючи на Церкву; і через це, немало сьогоднішніх противників Церкви будуть спасенні, тому, що вони фактично включилися в те саме діло, яке вони хотіли знищити.

Але справедливим залишається і те, що Христос виразив свою волю встановленням видимої Церкви. Він вважав її необхідною для забезпечення при нормальних умовах спасення і освячення своїх вірних.

«Тому що «можливості, які надані Церквою для використання доброї волі, величезні; вони дозволяють Божественному життю в душі розвиватися набагато далі і набагато швидше; вони

дають цій душі забезпечення від поважних небезпек».

(Сертільянж, «Катехизм невіруючих»)

Дух активного послуху.

Але, коли «поза Церквою нема спасення», то всередині Церкви спасення ще не є забезпечене. Недосить на вигляд належати до Церкви, ходити на Богослуження, приймати тайни; не вистачає навіть узгоджуватися з церковними догмами; потрібно також слухати Церкву, коли вона встановлює ті чи інші правила поведінки.

В будь-якому оркестрі, кожний музикант повинен підкорятися диригентові, навіть якщо він не згідний з тим, як виконується даний твір. Коли кожний почне грати в тому ритмі, який йому подобається, вийде вже не симфонія, а какафонія!

Той, хто не бажає підкорятися, може іти геть. Кожний пілот в ескадрильї повинен слухати командира, навіть, якщо він не згідний з тактикою, прийнятою для атаки. Не володіючи непомильністю, диригент і командир ескадрильї мають, таким чином, право вимагати послуху.

Так само стоїть справа і в Церкві, яка є організованим суспільством; вона має право вимагати послуху навіть тоді, коли її рішення не є забезпечене від непомильності. Щоб підкорятися начальникові, немає потреби бути впевненому в його непомильності. Таким чином, той, хто хоче бути членом Церкви, повинен її слухати; якщо він відмовляється підкорятися, йому залишається вийти зі спілкування, відлучити себе від Церкви. Іншими словами, не досить вірити в те, чого вчить Церква, треба ще виконувати те, що вона наказує. Духа віри не вистачає; потрібен ще дух послуху.

«Хто слухає вас, Мене слухає» сказав Христос; обмежуватися прийняттям істини віри, не рахуючись в цей же час з практичними вказівками Церкви, значить перекручувати Христову думку.

Дух апостольства.

Як і Свої терпіння, діло розповсюдження Своєї істини Христос не забажав взяти на одного Себе. Щоби «блага вість» передавалася кожному поколінню і кожній душі, Від звернувся до своїх учнів; він дав їм завдання продовжувати Його власну проповідь і просочити цілий світ Божественним життям. Самі вирази, в яких він говорив до апостолів, вказують на це покликання: «Ви є світло світу, сіль землі, закваска в тісті». Таким чином, бути християнином – значить бути апостолом. Для справжнього Христового учня бути апостолом не фантазія, а обов'язок. По самій своїй істоті, християнин – це людина, яка свідчить про визначену істину, яку вона «визнає» так як визнавав Сам Христос: «Хто визнає Мене перед людьми, того і Я визнаю перед Отцем». Та хіба може бути інакше, коли християнин приймає участь в самому житті Христа, яке прагне до поширення і зростання? «Я прийшов на землю, щоб запалити вогонь і так бажав би щоб він розгорівся». Чи може християнин не брати участі в тому безкрайному стремлінні Церкви, до якої він належить і яка, будучи справді вселенською старається всюди закріпити Христове Царство? І хіба заповідь любові до ближнього не рівнозначна цьому накладеному на нас обов'язку приводити людей до Христа?

Таким чином, кожна людина, одержуючи благодать, разом з тим одержує наказ її поширювати, так як на пасхальній утрени, запалюючи свою свічку, вона нахиляє її до сусіда, щоби той міг від її полум'я запалити свою. Тайна миропомазання має свою особливу ціль – вселити в християнина цей апостольський дух.

«Ми хочемо бути одно з Тобою в Твоєму великому ділі Спасення; це тайна слави – бути з Тобою спасителями душ, в Твоїй жертві поклоніння і хвали, зверненої до Твоєї Вічної любові».

(Леон Блуа)

«Християнство повинно бути динамічним; в ньому повинна бути підкоряюча сила. Великий гріх сучасних католиків в тому, що вони занадто статичні, тобто думали, що їм досить зберігати віру, не розвиваючи її, або захищати її без обов'язку її поширювати, коритися церкві без обов'язку з нею співпрацювати».

(Ж. Леклер, «Уставне життя»)

Християнин покликаний брати участь у всесвітньому ділі, в єднанні з усіма послідовниками Христа, – у вселенському, що значить всеохоплюючому ділі. В наші дні «Католицька акція» («католицька» означає «вселенська» – саме таке точне значення даного слова) означає, одначе, більшу означену форму діяльності, яку треба уточнити. За останні півтора століття антихристиянський дух повільно розкладає суспільну будівлю, яка наполегливим зусиллям Церкви здвигнута на християнських основах. Філософський політичний лібералізм, байдужість, яка в більшій частині

скриває ворожість, відділення Церкви від держави і інші події потрясли християнський світ. По цілому світі поширилася хвиля матеріалізму і ніщо не уникає від її згубної дії, – ані особистість, ані сім'я, ані суспільство. Щоб боротися з цим злом і відновити Христові права, Церква розпоряджається не досить чисельним духовенством; з другої сторони певні громадські кола виявляються закритими для прямого впливу священика. Задля цього Церква звертається до мирян і нагадує їм їх апостольське покликання. Перебуваючи на грані двох світів, надприродного і матеріального, вона є найкраще пристосована для того, щоб вводити благодатну основу в усю сукупність людського життя, втілювати Божественне в людське і все відроджувати у Христі.

Природно, що в цій апостольській діяльності, за яку відповідає вся Христова Церква, миряни повинні залишатися в безпосередній залежності від церковних властей, знаходячи в духовенства ту духовну підтримку, яка допоможе їм жити і діяти у відповідності із справжнім Христовим духом.

Таким чином, «Католицька акція», якою вона була задумана Папою Пієм XI, являє собою мобілізацію всіх вірних, що мають добру волю, які самі організуються в одне єдине об'єднання і повністю і беззаперечно ставлять себе в залежність від своїх єпархіальних влад, щоб помагати їм в ділі проникнення Божого в людське життя. В Церкві немає двох груп, з яких одна – духовенство – була б активною, а друга, що складається з маси вірних була б пасивною.

Ні, кожен член Церкви покликаний до активності.

Щоб бути християнином, не досить бути записаному в Церковну відомість при хрещенні; потрібно служити Христові всією своєю істотою, бути Його воїном, або, якщо можна так виразитися, бути Його «активістом». А для цього вчення Христа, Його життя і вчення Церкви повинні увійти в нашу плоть і кров, в наш дух і нашу волю. Потрібно бути вірним Христові, вірним любовно і незаперечно. Тільки так може здійснюватися ідеальний тип людини, яким він повинен бути після Божого задуму. Тільки так можна спасти і розвивати в повній мірі, на добро людства, всі людські цінності.

НОВІ СУСПІЛЬСТВА

РОЗДІЛ I

ДОМАШНЄ ОТОЧЕННЯ АБО СІМ'Я

Ряд фальшивих уявлень, які на жаль панують в усьому, що торкається сім'ї, підготовки до подружжя, подружньої любові, нерозривності шлюбних зв'язків, народження і виховання дітей, є винні (в крайньому разі в значній мірі) в тому замішанні умів, яке людство переживає в даний час. Газети, ілюстровані журнали, фільми, книги, театри, радіо – всі сучасні знаряддя пропаганди широко поширюють ці помилкові твердження, які вносять глибокий розлад в життя багатьох людей. Всі ці проблеми можуть бути розв'язані справедливо і безболісно, лише одним шляхом: їх рішення є дане Богом і викладається Церквою.

А. Задум Провидіння.

Задум Провидіння може бути зведений до кількох принципових положень:

1. В цьому світі Бог не творить Сам того, що Він може творити в спілці з іншими. Нагадаємо про те, що вже було сказано вище: світ був сотворений в незакінченому вигляді. Кожне творіння і людина, зокрема, покликані завершувати його сотворення. На наших очах вселенна постійно поновлюється без прямого втручання Творця: ось поле, де виросло пшеничне зерно і де тепер розвивається колосся; ось вільшанка, яка збирає билинки і в'є з них своє гніздо; ось розквітлий дзвіночок, який вже сам в собі носить насіння; ось високо в небі сонце, яке дарує нам світло і тепло...

2. Щоб притягнути все творіння до співробітництва з Собою, Бог вложив в нього інстинктивні стремління, які побуджують творіння діяти в певному напрямі. Пшеничне зерно, вільшанка, дзвіночок, сонце діють, підпорядковуючись якраз тим силам, які глибоко закладені в них. Зокрема,

живі істоти (рослини, тварини, люди) відчують інстинктивну потребу виконувати цілий ряд актів, направлених не лише на самозбереження (вони дихають, живляться, захищаються), але і на продовження роду, на передачу життя.

Їх організм пристосований Богом для виконання цих завдань. Ці інстинкти дані Богом, бо Він вклав їх в свої сотворіння, тому ці інстинкти зовсім чисті. Ні в одному з них нема нічого нездорового або порочного.

3. Щоб забезпечити продовження людського роду – і більшості видів рослин і тварин – Бог хотів, щоб дві істоти з'єднувалися і співпрацювали з Ним в передачі життя. Він вложив в них інстинктивне захоплення, яке ми називаємо любов'ю. Це захоплення як фізичне так і духовне, завдяки якому дві неоднорідні істоти взаємно прагнуть зблизитися і з'єднатися. Само собою зрозуміло, що це почуття є чисте і чесне.

Значить, людська любов не порушує задуму Сотворителя, навпаки, вона виходить від Нього і, коли правильно зрозуміла, то веде до Бога; вона по суті є теоцентричною, тому що закликає людину прийняти участь в Божому починанні. Таким чином було б величезною помилкою бачити в людській любові і в природних наслідках, інстинкт, що віддаляє нас від Бога і несумісний з любов'ю до Нього.

4. Щоб сотворені Ним істоти охоче брали участь у Його творчому ділі і, щоб винагородити їх за співробітництво, Бог супроводжує звичайно внутрішнім задоволенням здійснення природних і інстинктивних тенденцій. Візьмемо, наприклад, харчування. Якби наша їжа була б мішаниною без смаку, ми не хотіли б харчуватися так як потрібно. Але Бог є любов і творить тільки з любові. Він хотів, щоб наша праця винагороджувалася іманентною нагородою. Якраз Він, а не люди і злі духи наповнили апельсин поживним соком, а персики – солодкістю. Якраз Він дав смак вино і наповнює ароматами нашу їжу. Світ з усім, що ми в ньому любимо є домом нашого Отця.

Як добре накритий стіл! Які різноманітні страви! Неймовірно було б бридитися їх!

Значить, ми не маємо права вважати неважним, непотрібним чи навіть шкідливим те, що Бог сотворив для нашої радості.

Те саме можна сказати і про передачу життя.

Поява дитини, звичайно зв'язана з витратами для сім'ї, турботами, труднощами і терпіннями; але Бог хотів, щоб, даючи життя, людина відчула задоволення і радість, радість не лише духовну але і фізичну; бо не будемо забувати, що людина є одночасно і дух і тіло.

Звичайно, душа повинна зберігати панування над сліпими, і тому часто неупорядкованими, захопленнями тіла; звичайно, душевні прагнення повинні переважати над захопленнями плоті; звичайно людині потрібно іноді утриматися від дозволеного, щоб не забути свого обов'язку і не перевищувати своїх прав. Але слід вважати зовсім чистими всі плотські задоволення, що супроводжують передачу життя. Бог дарував їх нам і відмовлятися від них – значить противитися Його задумові. Бачити в цих радощах тільки одну поступку, яку неохоче зробив для нас Творець, означало б не вірити у Всемогучість Його Промислу (Вітцівського Промислу).

5. Однак, створивши людину, щоб вона могла з любов'ю брати участь в творенні світу, Бог дав їй цим самим можливість зловживати інстинктивними завдатками тіла.

Замість того, щоб користуватися своїм розумом і своєю волею, щоб володіти своїми інстинктивними стремліннями, людині є властиве деколи віддаватися їм повністю, забуваючи для якої цілі вони їй дані, а прагнути витягнути з них якнайбільше задоволення.

Так чинить, наприклад, ненажера, який знаходить задоволення тільки в їжі. Їжа перестає бути для нього засобом підтримки життя, а стає самоціллю. Він намагається лишень насолодитися нею, навіть зі шкодою для свого організму.

Так чинить і скупий: відчуваючи природне задоволення в володінні грошми, він цим обмежується і не думає про те, для чого людині ці гроші повинні служити. Так поступає, накінець, і нечиста людина, яка шукає задля них самих і в неприродних умовах тих радощів, які по Божій волі зв'язані з продовженням роду. В таких випадках ці радощі, хоч самі по собі є позитивні, стають насправді поганими. В цій області приписи католицької моралі виявляються досить логічними:

а) До заключення подружжя вона забороняє людині шукати плотських радощів; вони дані їй для передачі життя. Значить, вони допустимі лиш в союзі двох істот і в рамках суспільства досить міцного, щоб виховання дитини, народженої з фізичного союзу двох Істот, було забезпечене. Таким чином усі суперечки про задоволення статевих інстинктів поза цими умовами виявляються відірваними від цілі, задля якої нам дарована можливість цього задоволення. Якраз відхилення людських здібностей від їх природного призначення і становить саму суть гріха.

б) В законному подружжі задоволення плоті відповідають Божим призначенням і, значить, являються зовсім чистими, якщо тільки подруги не стараються перешкодити можливому зачаттю дитини.

в) Бог довірив вступаючим в подружжя особливу місію по відношенні до дитини – природного плоду їх союзу. Для цієї цілі їм даровані особливі вартості, як фізичні, так і духовні: особливі нахили і звичаї.

Чоловік покликаний перш за все, щоб піклуватися про матеріальні потреби сімейного вогнища і зобов'язаний його захищати. Його доля – діяти в зовнішньому світі, він повинен відкривати і освоювати сили природи, будувати, творити, організовувати, працювати, щоб забезпечити існування сім'ї. Тому і вдача його, природно, є суворою, як і риси його лиця і його голос; він інстинктивно є неуступчивим і відстоює свої права.

Але в боротьбі є необхідним і перепочинок; тому чоловік шукає істоту, яка є здатною його зрозуміти і виявити йому підтримку. Жінка, для якої чоловік є ніби її першою дитиною, може дати йому те, в чому він має потребу. Бог сотворив в чоловікові цю потребу і Бог дав йому можливість знайти задоволення в присутності і любові подруги.

Інакше призначення дано Сотворителем жінці: її покликання – материнство. Вона вся направлена в середину, до вогнища, до колиски. Навіть фізично вона складена на вигляд дитини. Прив'язана до вогнища, до колиски, вона розпоряджається всіма властивостями, які необхідні для цього покликання: у неї тонкі риси лиця, її голос ніжний, її рухи делікатні; вона має уподобання в дрібницях і любить слабких. Вона поступатися, щоб уступати тендітній істоті, і тому вона легко жертвує собою, легко поступається своїми правами і своїми вигодами; їй властиве самовідречення.

Вона слухається голосу серця більше, ніж голосу розуму. Вона природно дивиться на речі з точки зору почуттів. В тому її багатство і її слабкість. Але вона відчуває з дуже ранніх років, що може виконати своє завдання, тільки пов'язавши своє існування з сильною істотою, прагне знайти людину, яка змогла б взяти на себе відповідальність за її життя і за життя її дітей. Це почуття неповноти створене в жінці Богом і якраз Він дає їй можливість знайти рівновагу завдяки присутності і любові чоловіка.

Людина, поява якої ще тісніше зв'язує сім'ю, є слабкою істотою, яка потребує опіки. І чим більше ми вникаємо в дитячу психологію, тим більше захоплюємося Господньою мудрістю, яка дарувала обом оточуючим її істотам різні якості, що доповнюють одна одну. І справді, батько розвиває в дитині передовсім її волю, мати – серце. Батько уособлює владу і закон, мати застосовує те, що диктує чистий розум. Якщо батько або мати вмирають, тому, хто залишається в живих, майже не вдається замінити другого в його виховних функціях. Сироті завжди буде чогось бракувати. Нормально, дитина повинна виховуватись серед своїх братів і сестер. Якщо в силу егоїзму родичів, вона залишається єдиною дитиною, це майже завжди відбивається в майбутньому на її мисленні та поведінці.

Б. Підготовка до подружжя.

Бог завчасно підготовляє нас до виконання своїх обов'язків сім'янина, які чекають нас попереду.

Правда, до дванадцяти років це ні в чому не виявляється. Але приблизно в такому віці, трохи раніше в дівчат, трохи пізніше в хлопців, починаються глибокі переми – переми фізичні, які сильно відбиваються на психіці.

Хлопець інстинктивно віддаляється від своїх сестер і починає надавати перевагу своїм товаришам. Він захоплюється забавами, які вимагають рішучості, сміливості і сили; він мріє про подвиги; він намагається бути грубуватим; він уникає сентиментальних проявів дружби. Навпаки, дівчину відштовхують різкі манери її братів. В ті роки вона особливо гостро відчуває потребу в дружбі і сходиться з подругами, всіляко виражаючи їм свою симпатію. Цих розбіжностей між хлопцем і дівчиною хоче Бог: одні і другі повинні йти своєю дорогою, розвиваючи свої особисті властивості. Дівчина легко знаходить фізичну і моральну рівновагу. Щоб залишитися чистою їй, звичайно, не доводиться вести боротьбу зі своєю плотю і своїми почуттями. (На жаль в наші дні це не завжди так буває. Розвиток дівчини проходить часто в зовсім ненормальних умовах, які породжують найбільш згубні наслідки. Те, що ми говоримо про хлопців, часто відноситься також і до дівчат).

Таким чином її юність проходить весело і життєрадісно; вона постійно сміється. Бог хоронить її до того дня, коли заміжжя накладе на неї важкі обов'язки матері. Щодо підлітка то йому постійно доводиться боротися за свою чистоту. Навчаючи його володіти собою, Бог готує його до володіння над світом. Якщо розвиток хлопця протікає нормально, а саме в умовах своєчасного, тобто дуже раннього, усвідомлення про цілі життя, поступового виховання волі, поважних і регулярних занять і довіря до нормальних керівників (родичів, духовного отця, вихователів), його тривога скоро розсіюється, воля загнуждає інстинктивні потреби тіла, його внутрішній світ прояснюється. Але в ненормальних умовах розвитку, тобто коли підліток слабкий здоров'ям, якщо ріст його виявився утрудненим, якщо він полишений на самого себе і повинен сам знаходити розв'язання усіх життєвих питань, якщо він необачно довіряється зіпсутим друзям, якщо він спокушається поганими книгами і небезпечними видовищами, тоді тривога його не минає, а навпаки зростає в міру того, як моральне падіння ослаблює його волю. Поступово його охоплює відраза до самого себе. І якщо юнак не знайде в собі доволі сили, щоби взяти себе в руки і довіритися досвідченому дорадникові, він все більше і більше буде підпадати під владу своїх фізичних інстинктів. Свідомість своєї знедоленості скоро стане для нього нестерпною; він почне шукати спільників і сам перетвориться в спокусника, руйнуючи власне життя і життя інших.

Юність є для молодих людей тяжким випробуванням, але вони можуть вийти з нього переможцями, загартованими морально і фізично, зберігаючи чисту совість і душевну простоту!

Але, як ми вже сказали вище, у підлітка як і в дівчини поступово зосереджується відчуття рівноваги. Неясне спочатку, воно згодом поступається місцем перед потягом до другої статі. Так здійснюється Божий Промисел: Бог закликає молодих людей до продовження людського роду.

У дівчат почуттєвий потяг до молодих людей спочатку є відсутній або, точніше кажучи, не проявляється, але він може збудитися читанням спокусливих книжок, спокусливим і передчасним спілкуванням з мужчинами.

Звичайно вони відчують тільки захоплення духовні: їм хочеться бути відзначеними і любленими, знайти підтримку і захист. Щоби підготувати їх до виконання їх жіночого обов'язку, вихователі повинні не лише виховувати в них почуття власної гідності, але і ознайомити їх поступово і дуже обережно з фізичними аспектами подружжя, які є здорові і законні по своїй суті. Супроти цього, почуттєве захоплення набирає більш чи менш виразних форм у молодості людини, яка живе в постійній боротьбі. Але вона повинна зберігати самовладання і розвивати в собі підвищене і духовне уявлення про любов а також вчитися бачити з нею єдність душі і здійснення ідеалу.

В перехідний період, хлопцеві не слід даремно розтрачувати своїх молодих і ще невірноважених сил; хай вони розвиваються спокійно! Поспішати немає куди: Бог вклав у нього жагоду діяльності і прагнення любові, але задоволення їх не повинно бути передчасним.

Знаючи, що потяг до жіночої статі є природним і відповідає Божому призначенню, тому, приглядаючись до дівчат, з якими йому випадає стикатись, *хлопець не повинен надавати ні одній з них очевидної переваги, доки він не відчує себе здатним зробити розумний вибір і забезпечити міцність сім'ї.*

Хай він чекає дня, коли основи сімейного вогнища стануть для нього можливими і коли ідеальний образ товаришки життя стане для нього ясним. Тільки тоді настане для нього час вибору!

Велика кількість невагомих причин визначають цей вибір; але молодий чоловік повинен пам'ятати, що та, котру він вибере, мусить бути не тільки зовнішньо гарною, але повинна мати інтелектуальні, моральні і духовні якості, які є необхідними для матері його дітей.

Цей вибір буде спочатку свідомо тимчасовий: період женихання можна порівняти з періодом монастирського послушництва. Женихові дається час ближче вникнути в особисте життя вибраної ним дівчини і переконатися в тому, що характер, смаки і потреби майбутніх подругів поєднуються гармонійно.

В. Подружжя.

Сім'я ґрунтується юридичним шляхом особливого акту: одруженням. Розглянемо справедливі вимоги, які ставить Церква в цій області.

Шлюб – угода.

Шлюб є угода, якою дві сторони засновують природне товариство, тобто сім'ю.

Це є контракт. Щоб шлюбна угода була дійсною, вона повинна відповідати всім умовам, які потрібні для контракту. Необхідна, наприклад, взаємна згода – двостороння і вільна. Будь-яке порушення свободи – неосвідомленість про ціль шлюбу, істотна помилка в відношенні особистості, вступаючої в шлюб особи, насильство, погроза – позбавляють шлюб дійсності.

Крім цього, особи, які вступають в шлюб, повинні бути визнані здатними до цього.

Це контракт, який засновує товариство. Він повинен відповідати природі і цілям цього товариства; нижче ми побачимо, що сім'я вимагає єдності і нерозривності. І вкінці, оскільки сім'я створюється в рамках більш широкого суспільства, тобто держави, шлюбний договір повинен враховувати природні вимоги цього суспільства. Держава має, значить, право вмішуватися в укладання шлюбної угоди.

Шлюб - тайна.

Щоб відзначити високу вартість шлюбного союзу Христос включив шлюб в число св. Тайн. Це новий фактор введений Христом в сімейне товариство.

З того часу, шлюб знаходиться в числі Тайн в суспільстві з Тайною Священства. Священство забезпечує всередині Церкви продовження благодатного життя; шлюб забезпечує продовження природного життя.

Для усіх хрещених (а тайна шлюбу, як і всі тайни вимагає попереднього хрещення) шлюб є, отже, джерелом нової благодаті.

Відносно ж угоди як такої, Христос не вніс в нього ніякого юридично нового елементу. (Хіба ж є інший спосіб забезпечити виховання дітей? Хіба роздроблення почуття не внесло б в сім'ю переваг і суперечностей, які згубно відбиваються на подругах і їх дітях?)

Таким чином, коли мова іде про християн, шлюб-тайна – невід'ємний від шлюб- угоди.

Шлюб церковний і шлюб цивільний.

Коли мова іде про нехрещених, то питання про церковний шлюб не ставиться, тому що тайна шлюбу є тільки для хрещених. В цьому випадку можливий тільки цивільний шлюб, заключений перед представником держави. Отже, католицька Церква признає дійсність цього цивільного шлюбу, при умові, що вимоги природного закону будуть зберігатись. Її юрисдикція не поширюється на такий шлюб. Але коли мова іде про хрещених, то ставиться питання: перед якою юрисдикцією шлюб повинен бути заключений, щоб бути дійсним.

І справді, шлюб-тайна невіддільні від шлюб-угоди; угода є одночасно і тайною.

Цим самим, потрібно признати, що Церква, яка одна тільки здійснює тайни, має право твердити, що вона єдина уповноважена надавати дійсний характер згоди на шлюб, який дається християнам; ця згода є дійсною тоді, коли вона виражена в присутності представника Церкви. З цього випливає, що згідно з католицьким вченням, згода, яку дають християни перед особою цивільної влади, не зобов'язує їх перед Богом.

Але, Церква розглядає реєстрацію шлюбу цивільною владою, як необхідну формальність, що регулює перед державною особою громадські наслідки шлюбу. Логічно, ця формальність повинна була б здійснюватися після церковного шлюбу; але з миролюбною ціллю Церква допускає в деяких країнах попередню реєстрацію шлюбу.

Єдність шлюбу.

Церква допускає шлюб тільки між двома особами; вона засуджує багатоженство і багатомужество.

Поступаючи так, вона, по суті, тільки затверджує природний закон, тобто закон, який оснований на врахуванні вимог сотвореної Богом природи Людини.

З нижче викладеного випливає, що мова іде якраз про природний закон:

1. Подружжям є властиве, звичайно, признавати тільки союз двох осіб.

І справді, хіба їх любов не відзначена винятковістю? І хіба ця установка, яка властива величезній більшості тих, котрі одружуються, не виражає природного закону? Хіба любов не виражається в формулах, які виключають третю особу? Хіба кажучи «я тебе люблю» ми розуміємо щось інше; наприклад: я тебе люблю, але не віддаюся тобі повністю.

2. Хіба єдність шлюбних зв'язків не є необхідною для забезпечення повної солідарності і повної рівноправності між подругами?

Хіба є інший спосіб забезпечення виховання дітей?

Хіба роздроблення почуттів не внесло б в сім'ю переваг і суперечностей, які згубно відбиваються на подругах і їх дітях?

3. І вкінці, хіба приблизно рівне число чоловіків і жінок, які живуть на землі, не вказує ясно на те, що Бог хоче, щоб шлюбний союз заключався тільки між одним чоловіком і однією жінкою?

Як би там не було, Христос означено вимагав єдності шлюбу, сказавши: «Чи не читали ви, що Той, Хто сотворив спочатку чоловіка і жінку сотворив їх і сказав: «Тому залишить чоловік батька і матір свою і прив'яжеться до жени своєї і будуть двоє однієї плоті» (Мт. 19, 45). Слідуючи за Христом, Церква вимагає, отже, єдності шлюбу.

Нерозривність шлюбу.

Другою властивістю шлюбу є його нерозривність: ця властивість має також природний характер.

1. Коли говоримо: «Я тебе люблю», не хочемо сказати: «Я буду тебе любити два роки чи п'ять років, поки не розлюблю». Ми під цим розуміємо любов до смерті. Так звичайно думають люблячі істоти і такий підхід являється цінним аргументом на користь нерозривності шлюбу.

2. Народження дітей є природною ціллю шлюбу. Виховання дітей вимагає єдності між родичами. Це випливає з усією очевидністю з того, що ми вже сказали про ту роль, яку і батько і мати відіграють у вихованні дитини. Але нам можуть заперечити: «А що, коли шлюб є бездітний, або коли діти стали дорослі, або якщо незгода між родичами шкідливо відбивається на дітях і подає їм поганий приклад?»

З цим запереченням доводиться рахуватися і тому, признаючи вартість нашого другого аргументу, ми надаємо йому тільки відносного значення.

Але третій аргумент значно поширює питання і підказує більш означене рішення.

3. Розлучення вносить глибокий розлад в суспільний порядок. Чи це не доводить необхідності нерозривного подружжя?

І справді, згідно з одним з міцно встановлених принципів моралі, все що у випадку узагальнення порушує чи навіть знищує суспільний порядок, є тяжким і протиприродним злочином. Так, якщо мова іде про крадіжку, присвоєння денного заробітку робітника, то це являється тяжким злочином, бо у випадку коли б це стало звичайним явищем, громадський порядок прийшов би в глибокий розлад. Цей самий принцип можна застосувати і до наклепів, і до навмисного нанесення каліцтва, до обману і до інших злочинів. Так само і дозвіл розриву подружніх зв'язків вніс би глибокий розрив в суспільний порядок.

Правда, ще сто років тому було б тяжко підтвердити це твердження фактичними доказами: але в наш час, коли розлучення поширені, легко довести, як згубно вони відбиваються як на громадському, так і на приватному житті. Звичайно, спочатку уряди прагнули допускати розлучення тільки при наявності важливих причин. Визначити, які причини повинні вважатися важливими, так само неможливо, як сказати, скільки зернят (100?, 99? чи 76?) треба зібрати, щоб зібралася купка зерна.

Фактично важливими причинами для розлучення почали признаватися все менш важливі причини, а зрештою, навіть причини зовсім незначні. Більш того, шлюби почали заключатися з задньою думкою: «Не поладимо, то розійдемося». Можливість розлучень послабила подружні зв'язки.

«Довівши, що строга регламентація розлучень може перешкодити зловживанням» і, що розлучення, не виключаючи принципових заперечень, є тільки «питанням організації», Планіоль змушений, однак, визнати, що «можливість розлучення сприяє розлученню супругів, які, якби такої можливості не було б, залишалися дружніми, або в крайньому випадку, примирилися б з «необхідністю спільного життя». Можливість розлучення є подібна до комина, який створює штучний протяг».

(Цитовано за Леклерком, «Сім'я», стор. 114-116)

Всі добросовісні спостерігачі признають, що основною причиною сьогодишньої розрухи являються розлучення, які немов гангрена, вражають сім'ю – основну клітину громадської тканини.

Про дерево судять по його плодах: розлучення, яке розхитує громадський порядок, повинно вважатися протиприродним. З цього необхідно зробити висновок, що в цілях громадського добробуту, шлюб повинен бути нерозривним.

4. Правда, через сумний збіг обставин, спільне життя стає іноді неможливим. Одначе, нещасливі шлюби повинні викликати у нас жаль, тільки тоді, коли супруги невинні. В усіх інших випадках, вони розплачуються за свої помилки.

Нагадаємо також, що у випадках крайньої необхідності, Церква дозволяє розлучення подругів, не допускаючи одначе, розриву шлюбної угоди. Додамо врешті, що в тій області, як і в багатьох інших правильним рішенням повинно вважатися те, що робить якнайбільше число людей щасливими і як можна менше нещасливими. Немає сумніву, що розлучення створює більше нещасних, ніж нерозривні подружжя.

«Громадська організація, що автоматично робить всіх людей щасливими в усіх відношеннях є ніщо інше, як міф; ані одна з них не обходиться без жертв. Найдосконалішою громадською настановою являється така, яка створює найменше число цих жертв. Послаблення подружніх зв'язків створило б більше нещасливих, ніж їх зміцнення».

(Леклерк, «Сім'я», стор. 116)

«Корабель кинув якір в порту, де один з пасажирів хотів би висісти. Це для нього надзвичайно важливо. Допустимо, що він хоче побачитися з вмираючим батьком або бути присутнім на суді, від якого залежить добробут його близьких. Але на кораблі виявлено випадки чуми. Міська влада заборонила вихід пасажирів, боячись зарази... Ось обставини, при яких як справедливість, так і любов вимагають, щоб приватні інтереси були принесені в жертву громадським. Таким є керівний принцип суспільства».

(Поль Бурже, «Розлучення», стор. 26)

І знову ж таки, якою б не була вартість цих аргументів, оснований на природному законі, будемо пам'ятати, що Христос означено вимагав нерозривності шлюбу, сказавши: «Що Бог злучив, того людина нехай не розлучає» (Мт. 19, 6).

Або ще: «Всякий, хто розлучається зі своєю женою і жениться на іншій перелюб чинить; і всякий, хто жениться на розлученій з чоловіком, перелюб чинить» (Лк. 16, 18).

Оголошення шлюбу недійсним.

Звичайно заперечують, що Церква може розірвати шлюб. Це твердження неправдиве. Католицька Церква ніколи не анулює шлюбу, заключеного за взаємною згодою і дійсно завершеного. Але вона може встановити, що в тому чи іншому випадку, шлюб був насправді недійсним, так як деякі умови угоди не були збережені в момент її укладення. Тоді Церква обмежується тим, що оголошує подружжя недійсним, яким воно і було насправді.

Г. Сімейне життя.

Уклавши подружню угоду, супруги зобов'язуються надавати одне одному підтримку з ціллю найкращого виконання їх земної місії: вони годяться ділити всі нещастя і всі радощі життя і пройти разом шлях, який веде до єдності. «І будуть двоє в одному тілі». В своєму подружньому житті, подруги можуть шукати всіх почуттєвих радощів, при умові взаємної поваги і любові. Одначе, є важливо, щоби їх подружня любов протікала не так із фізичної прихильності, скільки із спорідненості душ. Подруги залишаються добродішними, якщо вони не прагнуть навмисно перешкоджати наслідкам статевого акту. Одначе, через основний закон чоловіколюбства, статеві зносини між супругами дозволені, навіть якщо подруги повністю переконані в неможливості зачаття. Все більше пізнавати Бога, ще більше любити Його, ще більше ревно служити Йому, служачи людству – такою є програма подружньої пари. Служіння Богові і людству виражається зокрема, в прийнятті дітей, які родяться з їх подружнього стану. Хоч Церква і забороняє подружжям приймати міри, які перешкоджають зачаттю, обмеження народжень можливе, без користування забороненими засобами, якщо цього вимагають чоловіколюбство і передбачливість. Але, на жаль, люди схильні бути «передбачливими» в тій області більш, ніж в усіх інших!

«Високорозвинута науково-технічна організація немовби підкорила людині всі сили природи, і в своїй гордині, людина вмирає від перемучення і від страху перед життям!

Вона, що надає машинам ніби вигляд життя, страхається давати життя іншим істотам!»

(Слово, виголошене в Соборі Паризької Богоматері
кардиналом Пече лі, пізніше – Папою Пієм XII)

Місія, яку Бог поклав на родичів, не обмежується народженням дітей: вона продовжується до

того часу, поки діти не стали дорослими. Родичі мають право завершувати почате діло, як хлібороб має право спостерігати за ростом пшениці, посіяної на його полі.

Як пояснено нижче, ніяка людська установа, навіть держава, основана на природному законі, не може відняти від них цього права.

Обов'язок родичів готувати дітей до виконання їх земної місії, виконувати яку їм доведеться поза рамками сім'ї. Сімейне коло не повинно бути замкнутим колом; воно повинно поступово збільшуватися, щоб діти привчалися до зовнішнього життя і навчилися вести себе гідно, без підтримки родичів.

Влада родичів повинна зменшуватися в міру того, як розвивається особистість дитини. В цьому полягає все – найтяжче завдання – виховання.

«Навчіть мене діяти самостійно; от про що повинна дитина просити своїх вихователів».

(Монтесорі)

Післямова.

Як радісно є впевнитися, що католицька релігія захоплює нас цілковито і не створює в нас ніякого роздвоєння, не обтяжуючи наших природних і законних стремлінь, а навпаки одобрюючи і узгоджуючи їх, притягує нас в усій повноті наших життєвих сил, до співробітництва з Творцем і Відкупителем!

Як радісно усвідомлювати, надаючи виняткового значення людській особистості, що католицька віра не перетворює нас в егоїстів, і бачить в самовіддачі суть нашої земської місії і міру нашої духовної зрілості!

Хіба не є очевидним, що жодна з сучасних теорій в більшості здорових і благонамірних не вирішує проблеми життя так досконало і вичерпно! Який чудовий був би світ, якби всі люди, які шукають правди прийняли б вчення Христа і Його Церкви...

Але треба признати, що католицька церква нараховує величезну кількість противників. Щирість багатьох з них не підлягає сумніву.

Звідки витікає їх ворожість?

Вона пояснюється деколи недосить ясним уявленням про католицьке вчення.

Можливо наша праця допоможе декому з противників Церкви ближче познайомитися з цим вченням і полюбити надихаючого це вчення Христа.

Але багатьох відштовхують від Церкви самі католики, релігійне неучтво і спосіб життя яких закривають істинне лице християнства. Тому закінчивши читання цієї книги, християнські читачі повинні прийняти тверде рішення слідувати у всьому Христовим заповідям і науці Церкви, показуючи приклад іншим.

Але перед лицем майбутнього, такого ж похмурого як і минуле, чи маємо ми право обмежуватися безкорисним прочитанням? Рішуче ні! Знаючи волю Господа будемо прагнути поширювати навколо нас Його світло і Його мир, пам'ятаючи про слова Писання: «Будьте завжди готові кожному, хто вимагає від вас звіту в вашому упованні (сподіванні) дати відповідь лагідно і з благоговінням (побожністю)».